

SZENT-ISTVÁN KIRÁLY
OKLEVELEI
ÉS
A SZILVESZTER-BULLA

DIPLOMATIKAI TANULMÁNY

342

IRTA

D^E KARÁCSONYI JÁNOS

KÖZREBOCSÁTJA A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA

Ára 2 frt.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

1891

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

MTAK

0 00003 47428 0

433 019

SZENT-ISTVÁN KIRÁLY
OKLEVELEI
ÉS
A SZILVESZTER-BULLA

DIPLOMATIKAI TANULMÁNY

IRTA

D^e KARÁCSONYI JÁNOS

KÖZREBOCSÁTJA A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

1891

247297

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Szent-István okleveleiről s a Szilveszter-féle bulláról az idők folyamában annyit írtak, annyit vitatkoztak, hogy valóságos rejtélyekké, problémákká váltak. — Nem csoda, hogy sokáig tündöttem: hozzá fogjak-e ezen problémák megfejtéséhez? Vajjon — kérdém többször magamtól, — lesz-e sikere, eredménye annak a sok fáradságnak, kutatásnak, fejtörésnek, a melybe ezen megfejtés kerül? Vagy talán úgy járok én is, mint számosan, hogy a hozzáértők minden okoskodásom elolvasása után megint csak azt mondják: a kérdés, a rejtély még mindig nincs megoldva? Vagy talán még jobban összebonyolítom az úgy is össze-vissza kuszált szá-
lakat?

Ha íróinknak műveiből a Szent-Istvánról szóló részleteket olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha valami útvesztőben volnánk. Egyik író ezt, a másik amaszt állítja; egyik így bizonyít, a másik amúgy s az előző bizonyítéka alól kirántja az alapot, tagadván a kútfő hiteles voltát.

A Szent-Istvánkori oklevelekre nézve p. o. már régibb, mult századbeli íróink is mentegetik egyik-másiknak föltűnő hibáit; újabb íróinkat pedig annyira megszállja a kételkedés, hogy Horváth Mihály, a veszprémvölgyi apácáknak adott görög nyelvű alapító —, a ravennai Szent-Péter monostort illető adomány-leveleket és az 1024-iki zalavári oklevelet

kivéve mindet,¹ Szalay László a pannonhalmi,² Fejérpataky László a bakonybéli,³ Knauz Nándor a pécsváradi,⁴ Pauler Gyula a zalavári⁵ monostorok alapító leveleit, Rački és Klaić horvát történetírók a pécsi püspökség alapító levelét⁶ tartják koholtaknak.

Ezenkívül még több mint évszázados küzdelem folyik a felett, mekkora és minő volt az az egyház hatalmi jogosítvány, a melylyel a római pápa első s szent királyunkat felruházta s igaz-e, valódi-e az a levél, melyet közönségesen csak Szilvester-féle bullának nevezünk? E bullának tartalma csaknem átment már a nemzeti köztudatba, a jogtudósok óriási következményeket vonnak le belőle, a politikusok ráépítik a magyar kath. egyház és az állam viszonyának épületét. És hitelessége még ma sincs eldöntve!

Pedig ha tekintélyekkel el lehetett volna dönteni, akkor már régen el volna döntve, mert hisz attól kezdve (1747) hogy Schwarz Gottfried koholtnak mondotta e bullát, csak Kerchelich és Engel merték némileg érinteni, ellenben Kolár, Katona és követőik oly tüzesen védelmezték, hogy még maga a hiperkritikus Szalay, s az oklevelekkel szemben oly szigorú Horváth Mihály is «nebánt» virágnak tartották. — Mind hiába! Ujabban Knauz Nándor közvetve,⁷ Schönvitzky nyiltan⁸ hamisnak hirdetik e híres pápai levelet!

S már most ezen nevezetes kérdésekkel szemben mit

¹ A kereszténység első százada Magyarországon. 184—85, 190—207.

² Magyarország története. I. 46. l.

³ A királyi kancellária az Arpádok korában. 16. l.

⁴ Monumenta Strigoniensia. I. k. 20. l.

⁵ Századok. 1878, évf. 740. l.

⁶ Klaić: Slavonien vom X. bis XIII. Jahrhundert (Zágráb 1882.) 34—35.

⁷ Uj-Magyar Sion. 1880. évf. 660—61. II.

⁸ II. Sylvester bullája, 1884. 77—80. II.

tegyünk? Továbbra is csak az egymással ellenkező vélemények felsorolásával elégítsük ki a jogos tudásvágyat? Ez méltatlan dolog volna és megszegyenítő a hazai történettudományra, azt árulhatná el, hogy e tudomány immár tehetetlen e kérdések megfjtására képtelen.

Vagy válaszszuk a másik utat, s várjunk, míg új adatok megoldják a kérdéseket?

Minden hozzáértőt mosolyra késztene, ha e csalóka reménységgel ámitanók magunkat. Hiszen hazánknek s a külföldnek minden nevezetes levéltára a XI. századra nézve át meg át van immár kutatva; több az eddig kiadottaknál már nem található, s azért le kell mondanunk azon reményről, hogy még valahol új meg új Szent-Istvánkori oklevelekre bukkanunk.

Ennélfogva csak a harmadik utat választhatjuk s ez az: újra és újra hozzá kell fogni a munkához, az eddig közzétett adatok nyomán kutatnunk kell az igazságot; ki kell találnunk az útvesztőből mindenáron s ha más mód nincs, a gordiusi csomókat ketté kell vágnunk.

Nincs ebben semmi lehetetlen, mert hiszen van a történelemnek egy segéd tudománya: a diplomatika (oklevéltan). Ez éppen arra való, hogy az igazi oklevelet a hamistól, a valódit a koholttól megkülönböztesse és a történetírónak kezébe olyan adatot adjon, a melyre biztosan építhet. Én erősen hiszem, hogy a diplomatika itt e nagy zűrzavarban, ez útvesztőben is segíteni fog. Hiszem annál is inkább, mert ha végig tekintek e kérdések irodalmán, úgy találom, hogy éppen azért keletkezett annyi eltérő vélemény, mert Dr. Fejérpataky László művét kivéve, eddigelé sehol sem használták egész teljességükben a diplomatika fegyvereit az igazság kiderítésére, és eddig sehol sem tárgyalták együttesen azon kérdéseket: melyek Szent-István valódi oklevelei? és hiteles-e a Szilveszter-bulla?

Alkotmány- és egyháztörténetünk nevezetes pontjai, az egyház és állam XI. századbeli viszonyának helyes megítélése függenek e kérdések eldöntésétől. Méltó tehát, hogy az oklevéltudomány összes fegyvereivel fáradozzunk azok eldöntésén.

Munkánk természetesen két részre oszlik :

Az első rész a bevezetés után egyenkint ismerteti Szent-István valódi okleveleit és az ő nevében koholt hamisítványokat.

A második rész a Szilveszter-bulla hitelességét és ezzel kapcsolatban Szent-István egyházjogi kiváltságát tárgyalja.

ELSŐ RÉSZ.

SZENT-ISTVÁN OKLEVELEI.

BEVEZETÉS.

Mielőtt Szent-István király okleveleit, vagy az ő nevéhez fűzött koholmányokat egyenként vizsgálat alá vennők, több, részint fölvilágosító, részint eljárásunkat igazoló megjegyzést kell előre bocsátanunk.

Ilyen mindenekelőtt az azon kérdésre adandó felelet:

a) Vannak-e és voltak-e nálunk is koholt, hamis oklevelek?

Azért kérjük, nálunk is? mert, hogy külföldön voltak, azzal a külföldi tudósok rég tisztaban vannak.¹ De nálunk Knauz Nándor² és Boynichich Iván³ idevágó dolgozatain és Horváth Árpád jeles, de rövid foglalatan⁴ kívül alig mutathatunk föl valamit, a mely erre a kérdésre felelne. És így arra jó részben nekünk kell megadni a választ.

Ha törvénykönyveinket fölütjük, ott azt találjuk, hogy őseink szigorú, mondhatjuk, kegyetlen törvényeket hoznak az oklevélhamisítók ellen; ha történeti emlékeinket átvizsgáljuk, számos névre bukkanunk, a mely a szántszándékos hamisítás bűnével van beszennyezve. Ilyenek voltak pl. Bulcs, Poto ispán káplánja 1226-ban.⁵ Apród András, moci

¹ Neues Lehrgebäude der Diplomatie. (Nouveau Traité.) Erfurt 1767. IX. k. 224—337. II. — Bresslau Harry: Handbuch der Urkundenlehre. I. k. 11—17. II.

² Mikép ismerték fel őseink az oklevélhamisításokat. Új magyar Múzeum. 1857. évf.

³ Az oklevélhamisítás a középkorban. Zágráb. 1880.

⁴ Bevezetés a magyar oklevéltanba. 1880. 41—45. II.

⁵ Wenzel: Árpádkori új okmánytár 221. I.

birtokos 1340-ben¹ Balázs leleszi prépost 1343-ban,² Máté zalamegyei pap 1357-ben,³ István bodrogmegyei pap 1368-ban,⁴ Mihály erdélyi kanonok és közjegyző 1394-ben,⁵ Picsere Miklós drávamenti nemes 1399-ben;⁶ és mindenek fölött János az «átkos emlékü» deák, kinek hamisításai 1390 körül az ország négy megyéjében együttes oklevél vizsgálatot tettek elkerülhetetlenné és a ki e miatt máglyán halt meg;⁷ a XV. században pedig a hamisításaiért életével lakolt Zomlini Gábor deák.⁸ Nem mondhatjuk tehát másnak mint naivnak azon védekezést, hogy Szent-István levelei nem lehetnek koholtak, merthisz akkor hazánkban valami oklevélhamisító gyárnak kellett volna lennie.⁹ Hiszen valódi és koholtat összevéve ujjainkon megszámlálhatjuk az ismert Szent-István-féle leveleket, lévén azon száma éppen 10. Még ha mind hamis, koholt is lenne, ahhoz sem kellett volna oklevélgyár, mert Zomlini Gábor deák egy maga 48 hamis oklevelet készített s a többi hamisítók is bajosan álltak meg az egynél. Régen is voltak tehát rosz emberek és így hazánkban is készültek koholt oklevelek szép számmal.

Nagyon lehetséges ennél fogva, hogy voltak és vannak Szent-István neve alatt kibocsátott hamisítványok. Sőt tovább menve, bátran állíthatjuk, hogy a józan logika törvénye szerint Szent-István nevében szóló hamisítványok gyakrabban fordulhatnak elő, mint mások. Mert helyesen mondja Fejérpataky László, hogy valamint külföldön a hamisítók legtöbbször Nagy-Károly nevéhez kötötték koholmányaikat, épen úgy mint nálunk a két legnagyobb, legkegyeltebb király, Szent-István és Szent-László, nevét használtál czégérül.¹⁰

¹ Anjoukori okm. t. IV. 10. l.

² Fejér: Cod. Dipl. IX. I. 564. l.

³ Zalamegyei oklevéltár. I. k. 575. l.

⁴ Zichy család okmánytár. IV. 468. l.

⁵ Monumenta Vaticana. I. ser. III. c. 265. l.

⁶ Uj Magyar muzeum. 1857. évf. 278—279. ll.

⁷ Engel Mon. Ungr. «A thuróczyi registrum» 58. l. és M. Tört. Tár. IV. Érdy: «A lipthói registrum» 4. l.

⁸ Verböczy. Tripartitum. II. pars. tit. 14.

⁹ Balics Lajos: A róm. kath. egyház története Magyarországon. I. k. 216. l.

¹⁰ A királyi kancellária az Árpádok korában. 20. l.

Hozzáteszszük, hogy a hamisítók nagyon jól számítottak, midőn így okoskodtak. Miért? Azért, mert így előre is némi hitelességet szereztek férczműveiknek. Nálunk ugyanis (különben nagyon helyesen) akkora volt a kegyelet két szent királyunk iránt, hogy e tisztelet és kegyelet megsértéséül tekintették kételkedéssel való fogadását az olyan levélnek, a mely az ő nevükben szól. El vagyunk készülve reá, hogy némelyek még ma is a kegyelet megsértéséről fognak vádolni azért, mert az első szent király leveleit a kritika ítélőszéke elé mertük állítani. Hát még a mult századokban hogy felzúdultak volna az ily vakmerő ellen! No de azt hiszszük, minden komoly ember többre fogja becsülni azt a kegyeletet, a mely Szent-István emlékét az időközben rádobott sártól, szennytől megtisztítani ügyekszik, mint azt, mely tovább is sárosan, szennyesen hagyja.

b) De ha valószínű, hogy vannak Szent-István nevéhez fűzött koholt oklevelek, hogyan, mi által ismerjük meg ezeket? hogy különböztessük meg a valódiakat a hamisaktól?

Erre valók a diplomatikának, az oklevéltannak ismeret-tőjelei. Azon nagy szorgalomnak, azon nagy fáradságnak, melyet újabb időben számos derék, tudós férfiú ezen tudományág művelésére fordított, legszebb eredménye az, hogy felállított ismertetőjeleik által a valódi okleveleket a koholtaktól megkülönböztethetjük a nélkül, hogy a szeméttel együtt a buzát is kidobnók, a hiteles leveleket koholtaknak nyilvánítanók.¹

Sajnos azonban, hogy Szent-István okleveleinek bírálásánál nincs módunkban a diplomatika összes fegyvereit használnunk, mert e levelek közül csak egy maradt fenn eredetiben, a többi mind átírat. Az átíratok bírálásánál pedig a diplomatika külső ismertető jelei használhatatlanok.

Ezek helyett tehát egy másik, belső ismertető jelt alkal-

¹ Bizonyítékul fölemlítjük, hogy Sickel Tivadar a «Monumenta Germaniæ Historica» Dipl. I. k. kiadván I. Otto leveleit a diplomatika ismertetőjeleivel mind kiválogatta közülök a koholtakat, pedig ezek száma harminczra rúg. (U. o. 587—637. ll.) A több mint négyszáz igaz oklevél közt oly élesen kitetszenek a hamisak, mint a konkoly a tiszta buza közt.

mazunk minden egyes oklevél megítélésénél. S ez az, a melyet a diplomatika így fejez ki: *Jura iuribus congruunt, diplomata diplomatibus consentiunt, vagyis a megegyezés, egybehangzás ismertető jelét.* Nevezetesen minden egyes oklevélnél meg fogjuk vizsgálni:

I. *Megegyezik-e az oklevél tartalma a kor viszonyaival?*

II. *Megegyezik-e az oklevél tartalma és alakja az egykorú oklevelekkel?*

III. *Megegyezik-e az oklevél tartalma a későbbi hiteles oklevelek adataival?*

Bátran, a csalatkozás félelme nélkül alkalmazhatjuk ezen ismertetőjelt, mert hiszen az igazságnak próbaköve mindig és mindenütt a harmonia, a megegyezés és összefüggés a többi egyrangú vagy felsőbb igazsággal, már csak azért is, mert az igazság egy-egy sugár onnan, a hol «nulla discordia, sed cuncta consona, cuncta convenientia sunt».¹

c) De vajjon nem kell-e mégis csalódástól tartanunk, ha csak ezen ismertetőjeleket használjuk? Hiszen a régiséget, nyelvezetet stb. lehet utánozni?

Egészen fölösleges az aggodalom. Két dolog megnyugtathat bennünket. Az első azon elv: «Bonum ex integra causa, malum ex quocunque defectu» vagyis, hogy valamely oklevél valódiságát elfogadjuk, ahhoz teljes egybehangzás szükséges, egyikét formula átírása még semmit sem bizonyít. A második dolog az, hogy a Szent-Istvánnak nevében szóló koholmányok mind a középkorban vagy legalább a XVIII. század előtt készültek. Midőn tehát a Szent-István-féle leveleket vizsgáljuk, ne tartunk ám szemünk előtt valami mostani történettudóst, a ki előtt megnyitlak a levéltárak, a ki körül veheti magát XI. századbeli oklevelekkel, beletemetheti magát az akkori írók műveibe, beleélheti magát egészen ama rég mult század eszméibe, viszonyaiba s a diplomatika fegyvereivel ellesheti az akkori oklevélkészítés titkait. Hanem egy szegény középkori író tartunk szem előtt, a ki legfeljebb egy levéltárt ismert, a diplomatikában járatlan volt, történeti segédkönyvekkel nem rendelkezett. — Már most, hogy az ilyen középkori vagy

¹ Venerabilis Beda. Sermo 18 de sanctis.

XVI., XVII. századbeli író a régibb század okleveleit minden ízükben utánozhassa, az erkölcsileg lehetetlen; ha pedig nem egyezik készítménye az illető kor viszonyaival, az egykorú oklevelekkel és a későbbi oklevelek adataival, azonnal rajta kapható a hamisításon, mert hisz «*Malum ex quocunque defectu*»: utánozhat egy-két mondatot, de az csak szolgai utánzat lesz, a mely ahhoz értőt félre nem vezet.

Megvilágosíthatjuk ezt a dolgot a magyar népelet leírásának hasonlatával. Ha p. o. egy külföldi ember pár napig hazánkban tartózkodott s aztán a magyar népeletről tanulmányt ír: megfeszítheti ő minden megfigyelő tehetségét, még sem lesz az olyan, mint az Arany vagy Petőfi leírása; megérzik rajta, hogy nem magyar, nem a nép közt élő ember írta. Utánozni utánozhatja, de az eredetit, a természetest utól nem éri s a hozzáértő előtt azonnal föltűnik az idegenszerűség, a mesterkéeltség. Épen így a középkori oklevélhamisító is, mert csak egy pár napig (hogy a hasonlatnál maradjunk) tartózkodott a régi századok téerein, utánozni tud, de eredetit, a valódival mindenben megegyezőt előállítani nem.

Ott van például az Eszterházy-féle koholt oklevelek másodika: II. András 1225-iki állítólagos oklevele. A király czíme, az előszó, a végén az egyházi és világi főurak névsora egészen jók, mert ezeket a hamisító szóról-szóra leírta II. Andrásnak a borsmonostori apátság számára adott ez évi, valódi okleveléből. Ámde az oklevél tartalma annyi baklövésektől hemzseg (pl. vezetéknéveket használ már 1225-ben, Szent-Lászlóval címer-levelet adományoztat, II. Endréről azt mondja, hogy az összes keresztény fejedelmek választották őt a keresztes had vezérévé és vele 1218-ban Damiettet ostromoltatja, Nándor-Fehérvárt Taurunum-nak írja stb),¹ hogy minden oklevéltudósunk előtt az egész férczmű neveltség tárgya.

Már magában véve is hiába való az aggodalom, hogy bennünket valami utánzat félrevezethetne, de azonkívül, hogy ezen csalódás ellen teljesen biztosítsuk magunkat, az oklevelek alakjának, nyelvezetének, formuláinak vizsgálatánál

¹ V. ö. Fejér. Cod. Dip. III. I. 11—14. és 60—72. II.

nem a többi Szent-István-féle leveleket, hanem ezeket és a külföldi okleveleket vetettük össze. Ha a hamisító a hazai XI. századbeli oklevelekhez valami uton-módon hozzá is férhetett, bizonyos, hogy a külföldi levéltárakban rejlők csukva voltak előtte, és így az is bizonyos, hogy azokat nem utánozhatta. Ha azután mégis ezek közt és Szent-István oklevelei közt hasonlatosságot, teljes megegyezést (betűről-betűre való utánczás nélkül) lelünk, annak nem lehet más oka, mint az, hogy mind a kettőt (a Szent-István-féléket és a külföldieket) egykorú, ugyanazon nyelvezetet, ugyanazon kifejezéseket, formulákat használó emberek írták. És megfordítva, ha ilyen egybehangzást nem lelünk, annak nem lehet más oka, mint, hogy a Szent-Istvánnak tulajdonított levél nem az ő idejében készült.

d) Ámde joggal kérdehetné valaki, van-e reá okunk és jogunk, hogy Szent-István okleveleit a külföldi oklevelekkel összehasonlitsuk és ebből azok valódi vagy koholt voltára következtetést vonjunk? Van, még pedig sok. Tagadhatatlan ugyanis az, hogy mindazon újítások, a melyeket Szent-István a keresztény vallással együtt átültetett, a külföldi intézményeknek, szokásoknak stb. utánczatai voltak. Az egyházak, a melyeket emeltetett, külföldön, kivált Olaszthonban ez időben dívott bazilikai stýlban épültek, azon két mise ruha, a mely udvarában készült, és napjainkig fenmaradt, egészen egy mintájú a külföldön ez időben hímzett ruhákkal; törvénykönyvében egész fejezetek szóról-szóra át vannak véve a mainezi 847-ben tartott zsinat határozataiból, más rendeletei pedig szóról-szóra egyeznek a frank capitularék egyes czikkelyeivel.¹ De kell-e nagyobb bizonyíték, mint magának Szent-Istvánnak azon nyilatkozata, hogy «antiquos et modernos imitantes augustos» «a régi és új uralkodókat utánozva intézkedik?»² S ha már most a fontosabb dologban, a törvényhozásban oly szolgailag utánzá Szent-István a külföldet,

¹ Dr. Karácson Imre: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok. 24—43. ll.

² Historiæ Hungariæ Fontes Domestici (Mátyás Flóriántól). I. k. 113. l.

mennyivel inkább a kevésbbé fontosban : az oklevelek készítésének módjában ! Hisz itt éppen kénytelen volt vele, mert magyar embert a ki az oklevélkészítésben és a többi kancelláriai teendőkben jártas lett volna, nem kaphatott. Ha pedig idegent alkalmazott oklevélkészítőül vagyis kancellárul, az nem vezethette máskép hivatalát, mint a hogy tanulta és tudta vagyis külföldiesen.

Teljes joggal állíthatjuk tehát azt, hogy Szent-István okleveleinek az egykorú külföldiekkel egyezniök kell, és ebből azok valódiságára vagy a nem egyezésből azok koholt voltára következtetnünk lehet.

S ha már most Szent-István okleveleit a külföldi oklevelekkel összevetjük, ezen egykorú oklevelekből minő csoportot válaszszunk ki főképen való összehasonlítás végett? A francia, olasz vagy német levelek csoportját? Mindenesetre az utóbbit, mert ez legközelebb állt hazánkhoz. És ez utóbbi XI. századbeli levelek között kivált Szent-Henrik okleveleit kell figyelemre méltatnunk, mert Szent-István neje révén ennek sógora volt, s vele összeköttetésben állott. Gizella királyné hozta magával a hazánkban letelepült német lovagokat, a külföldi, udvari szokásokat, ő hívhatott testvére udvarából olyan papot, ki a kancellária élére állhatott. — Szent-István uralkodásának kezdetén III. Ottó volt ugyan a császár, de hogy első királyunk ennek udvarából kapott volna kancellárt, nem valószínű, mert a bajor hercegi család (Veszekedő Henrik és Szent-Henrik) az Ottókkal mindig haragban vagy legalább feszült viszonyban volt, a magyarok pedig a bajor hercegi család pártján voltak.¹ Ennélfogva a magyar királyi udvar és III. Ottó udvara között összeköttetést keresni bajos.

e) Hogy az összehasonlítás a Szent-István-féle és a többi egykorú oklevelek között annál szabatosabb, annál érthetőbb legyen, előrebocsátjuk itt a XI. századbeli oklevelek alkatrészeit, úgy a mint azokat az újabb diplomatika megállapítja:

¹ Szabó Károly: A vezérek kora. 369. l.

I. Protocollum (Bevezető rész.)	{	1. Invocatio (segítségkérés)	
		2. Inscriptio (czím)	
		3. Arenga (előszó)	
		4. Promulgatio (kijelentés).	
II. Contextus (Tartalmi rész.)	{	5. Narratio (elbeszélés)	{ Poena (büntetés) Sigillatio (megpecsételés).
		6. Dispositio (rendelkezés)	
		7. Corroboratio (megerősítés)	
III. Eschatocollum (Befejező rész.)	{	8. Subscriptio regis (a király aláírása)	
		9. Subscriptio cancellarii (a kancellár aláírása).	
		10. Datum (keltezés). ¹	

A XI. századbéli rendszeres, ünnepies alakban kiállított királyi levelekben mindig ilyen sorban következnek egymásra ezen alkatrészek, de az előreszből az előszó (arenga), s a befejező részből a keltezés dátum és a kancellár aláírása hiányozhatik a nélkül, hogy ez által a kérdéses oklevél hitelessége szenvedne. Az ez időben dívó es charta pagensis-nek nevezett magán okiratoknak más szabályaik voltak, de ezek bennünket nem érdekelnek, mert vizsgálataink tárgyát mind ünnepi alakban kiállított királyi levelek teszik.

Hivatalos iratokról lévén szó, bátran következtethetjük, hogy azok a többi, eredeti oklevelekből levont szabályoknak megfelelőjenek. Mert hiszen általánosan elismert igazság, hogy minden kornak meg vannak a maga eszméi, a maga nyelvezete, a maga szokásai a közönséges levélírásban, de még inkább a hivatalos iratok készítésében. Elismert igazság az is, hogy a hivatalos irat készítője e szokásokat, e nyelvezetet tartozik tekintetben venni, mert — helytelenítse bár azokat, s előzze bár meg korát századokkal, — nem ő határozza annak megváltoztatására nézve és azonkívül ő a hivatalos iratban nem a jövő századoknak, hanem a korabeli embereknek ír, azok pedig másképp meg nem értik és művét szabatosnak, minden kétséget elhárítónak nem tartják.

f) Ügyekezünk elfogulatlanul, előítélet nélkül eljárni az összebonyolódott kérdések megoldásában. Nincs egyéb

¹ Fejérpataky László: A pannonhalmi apátság alapítólevele. 154—156. ll.

czélunk, mint az igazság, s ha valaki az ellenkező véleményről bennünket meggyőz, s jobb utat mutat a kibontakozásra, szívesen követjük. Csak is ez bátorított, lelkesített bennünket kutatásaink közben. Ismerjük a nehézségeket, a melyekkel az oklevéltannal foglalkozónak küzdenie kell. Tudjuk, hogy éppen napjainkban sokan vannak, a kik matematikai bizonyosságot keresnek, pedig a diplomatikában csak erkölcsiről lehet szó. — Tudjuk, hogy sok esetben kénytelenek leszünk olyan érv fölhozására, a mely éppen nem döntő erejű, hanem csak fölvilágosítást, útmutatást ad, merre keressük a döntő érvet. Tudjuk, hogy nem nagy mesterség lesz, ilyen érünket, a többitől elszakítva, bírálat alá venni s annak csekély bizonyító erejét kimutatni, éppen úgy mint a sakkjátékban nem nagy mesterség az ellenfélnek egy-egy közkatónáját kiütni. Ámde, valamint nagyon csalódnék az, a ki azt hinné, hogy egy-egy közkatona kiütésével már megnyerte a játékot, éppen úgy csalódnék az is, a ki azt hinné, hogy egyik-másik érvünk megczáfolásával egész munkánkat tönkretette. — Ne tulajdonítson tehát senki nagyobb jelentőséget egyik-másik érvünknek, mint a minőt mi tulajdonítunk; ne szaggassa szét azokat, hanem a maguk egészében vegye fontolóra; ne kíváncsion nagyobb bizonyosságot, mint a minőt a diplomatika egyáltalában adhat, s akkor könnyen megértjük egymást.

g) Számot kell adnunk végre arról, miért raktuk ily sorba az okleveleket, mint a minőben itt láthatjuk. Erre az első ok az volt, hogy külön kellett választanunk az ismertetőjeleink alkalmazása által igaziaknak bizonyult okleveleket a koholtaktól. Aztán czélszerűnek láttuk előbbre tenni az igazi oklevelek kritikai vizsgálatát, s aztán a koholtakét, mert így a valódi oklevelekből bizonyítékokat meríthetünk a hamisítottak ellen, s ezen eljárással erősebben kidomborodik ismertetőjeleink bizonyító ereje. Az egyes koholt oklevelek fősorolásánál időrendben haladtunk, de a valódiaknál ezt nem tehetük, mert 6 közül csak 2-ről tudjuk kimutatni, melyik évben készültek. Így tehát azt tettük előbbre, a melynek hitelességét kevésbbé vonták kétségbe.

Ezek előrebocsátása után lássunk a dologhoz.

I.

A ravennai adománylevél.

Igy nevezhetjük röviden Szent-Istvánnak azon oklevelét, melyben a ravennai Vasas-Szent-Péter-monostor részére évenként 25 márka ezüstöt biztosított.

Páratlan szerencsésnek mondhatjuk ez adománylevelet, mert, mindamellet, hogy Szent-István oklevelei közül legrégbben (1572) látott napvilágot s a magyar történettudósok is 1761 óta ismerik, hitelességében eddigelé tudunkra még senki sem kételkedett. Éppen azért tettük első helyre.

A magyar történetírók és oklevél kiadók közül közzétették ez adománylevelet Pray,¹ Katona² és Fejér,³ de egyikőjük sem vette észre, hogy közlésükben 3, vagy helytelen olvasásból vagy sajtóhibából származó hiba fordul elő. Ezeket Horváth Mihály igazította ki.⁴ Mindahárom kiadó Rubeus Jeromos: «*Historiarum Ravennatarum libri VI.*» című 1572-ben és másodszor 1603-ban nyomtatott munkájára hivatkozik.

Az eredetét e szerint egy magyar sem látta, s mai nap is kénytelenek vagyunk Rubeus (olaszosan Rossi) egyszerű közlésével beérni.

Mi Fejér kiadása nyomán teszszük közzé ez adománylevelet, kiigazítva a Horváth Mihály föltüntette tévedéseket

Stephanus, Dei gratia, Vngariæ Rex. Venerabilibus Viris Abbatibus, et conuentui monasterii S. Petri ad vineula, quod in territorio Rauennae situm est, et eorum successoribus in

¹ *Annales regum Hungariæ*. I. 41. l.

² *Historia critica regum*. I. k. 432—3. ll.

³ *Codex Diplomaticus Hungariæ* 331—32. ll.

⁴ A kereszténység első százada Magyarországon. 278. l.

perpetuum. Quoniam illo Domino nos illuminante, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, præfatum monasterium vestrum, per adiutorium nostrum, ad consilium Gerardi, Venerabilis Episcopi Ecclesiæ Morisanæ, fidelis nostri, vna cum nobili viro, Romano, Duce Rauenæ, construi fecimus, et per prædicti Gerardi manus proprias, ac auctoritate Romanæ Ecclesiæ consecrari; ideirco nos decet illud regali munificentia honorare; ac vobis et vestris posteris prouidere, quod ideo¹ in ipso monasterio seruire possitis, peregrinos Vngaros, ac nuncios nostros charitatiue valeatis tractare. Quapropter proprio motu, et regali liberalitate vobis, vestrisque successoribus in perpetuum concedimus et donamus pro anima nostra, et parentum nostrorum, tam antecedentium, quam subsequen-
tium, vt Deus et beatus Petrus, Apostolus Domini, ab omni vinculo delictorum nos soluat, viginti quinque marchas puri argenti de camera nostra, quas per vos, vel nuncium vestrum recipere debeatis, præter² competentes expensas, quæ vobis, aut nuncio vestro de eadem regali camera nostra pro huiusmodi itinere faciendo cum prædictis viginti quinque marcis semper dabuntur; pro hac annua³ elemosyna nostra, quam vobis facimus, et in perpetuum fieri volumus, ecclesiam reparare poteritis⁴ cum fuerit necesse, residuum sit pro indumentis vestris. Et nos et successores nostri vestris semper erunt orationibus commendati. Hoc quoque auctoritate regali statuimus et firmiter præcipimus, atque pronunciamus, quod nec nos aliquatenus contra prædicta veniamus, nec successores nostri, et nullus aut Camerarius, siue Consiliarius concedere hoc ausus sit.

Vegyük elő már most ismertető jeleinket.

Ez adomány-levél először is nagyon szépen egyezik Szent-István korának viszonyaival. A magyar király követeinnek, s a magyar zarándokoknak a hosszú úton valóban szük-

¹ Az eredetiben alkalmasint »Deo« állott.

² A régi kiadónál hibásan: propter.

³ A régi kiadónál hibásan: pro hoc anno.

⁴ A régi kiadónál hibásan: parantis.

ségük volt olyan helyre, a hol megpihenhetnek, a hol mintegy otthon érezhetik magukat. A hazánkból Rómába vezető út pedig Ravennán keresztül vezetett, nagyon természetes tehát, ha a kegyes király illetén adományával övéinek útközben biztos menedéket készíteni iparkodik.

A mit az egyház fölszenteléséről ez adománylevél mond, az is megfelel azon kor szokásainak. Már a Liber diurnus, vagyis a római pápák leveleinek formula-gyűjteménye számos formulát tartalmaz arra nézve, miképen kell az egyházak, kápolnák és monostorok fölszentelésére engedélyt adni.¹ Általános szokás volt ugyan, hogy az egyházszentelést a megyés püspök végezte, de éppen ez időtájt (1012.) VI. Sergius pápa a tours-i érsekkel folytatott perében kimondotta, hogy az apostoli szék, ha neki úgy tetszik, mást is megbizhat az egyház-szenteléssel.² S ezt a jogot ugyancsak ő tetteleg gyakorolta.³ Sőt 1021-ben már Szent-Henrik is olyan jogot osztogat Szent-Romualdnak és utódainak, hogy egyházaik fölszentelésére akármelyik püspököt meghívhatják.⁴ Nem ok nélkül említi tehát föl ez adománylevél, hogy Szent-Gellért a monostor egyházát «auctoritate apostolica» szentelte föl. Így kellett tennie azon férfiúnak, a kinek idejében ezen ügy éppen vitás és nemrég eldöntött kérdés vala.

De általános egyházi szabály volt az is, hogy ha valaki valamely egyházat fölszenteltet, köteles annak javítására, fenntartására bizonyos évi jövedelmet biztosítani. A németországi zsinatok meghagyták, hogy a püspök addig hozzá se fogjon a szenteléshez, míg «antea dotem basilicæ et obsequium ipsius per donationem chartulæ confirmatum» nem látja. (Burchard 995—1026. worms-i püspök törvény-gyűjteményében.)⁵ Rómában egy kissé engedékenyebbek voltak, nem abban a tekintetben, hogy a javadalmazást elengedték

¹ Sickel Tivadar: Liber diurnus Romanorum Pontificum. 1889. 12. l.

² Migne: Patrologiæ cursus completus. Páris. Series secunda. 139. k. 1526. l.

³ U. o. 139. k. 1520. l.

⁴ U. o. 140. 363. l.

⁵ Migne: Patrologiæ cursus completus. Ser. II. 140. k. 679. l.

volna, mert hiszen ott is azon kikötéssel adja a pápa az engedélyt az egyház vagy kápolna fölszentelésére: «percepta primitus donatione legitima»;¹ de másutt azon föltételt tűzik ki utolsónak: «ut possessionem servientibus ibidem profutura(m)... solemnibus donatione transcribas»² vagyis megengedték, hogy az ünnepies adománylevelet utólag készítsék el.

Ime tehát ilyen, utólagos solemnibus donatióról szól Szent-Istvánnak itt tárgyalt adománylevele.

Szent-István e levélben három czélt tűz ki, hogy a szerzetesek ez évi ajándékot arra fordítsák: *a*) hogy követeit és a zarándok-magyarokat vendégszerető módon lássák, *b*) hogy templomukat kijavítsák és *c*) hogy a maradékból maguknak ruhát szerezzenek.

Más, e korbeli fejedelmek is szoktak ilyenén czélokra külön jövedelmi forrásokat osztogatni. Így pl. Szent-Henrik megerősítvén a trieri Szent-Maximin monostor birtokait, többek közt ezeket mondja: «Has duas curtes ad sagimen et ad *femoralia*, *mantelas* etiam et *mensalia fratrum* necnon ad infirmorum curam et debiliū et ad *susceptionem hospitum*, necnon ad recreationem pauperum et *peregrinorum*, sicut antecessores nostri consbiterunt, ita et nos *specialiter* constituimus atque confirmamus».³ Szent-István másik kortársa, VIII. Benedek pápa, a nociati monostornak hat birtokot ad: «pro remedio anime nostre nostrorumque successorum pontificum et pro sustentatione fratrum et *susceptione* inopum et *peregrinorum*».⁴

Két XI. századbeli írónál is találunk egy pár sovány adatot, a melyek Szent-István összeköttetését Ravenna herczegével hihetővé teszik. Az egyik író Damiani Szent-Péter. Ez Szent-Romuald életét megírván, többek közt elmondja, hogy Romuald nagyjórészt Ravenna környékén tartózkodott, egy ideig a ravennai Classis apátságának apátja is volt, később hazánkhoz közelebb az istriai Parenzoban három évet töltött, azonkívül határozott szándéka volt országunkba jönni, s bár tervét nem valósíthatta, mégis 15 tanítványát

¹ Sickel: Liber diurnus 10. l.

² U. o. 16. l.

³ Migne: Patrologia. Ser. II. 140. k. 370. l.

⁴ U. o. 139. k. 1589. l.

hazánkba küldötte s ezek itt tanítottak.¹ Ekkép a magyar király könnyen ismeretséget köthetett a ravennai herczeggel.

A másik író pedig Szent-Gellért. Ez fenmaradt művében úgy beszél az «illustis Ravenna»-ról, mint a ki annak viszonyait ismeri.² Nagyon illik ennél fogva ő reá ezen adománylevél amaz adata, hogy a monostor építésében Szent-István az ő tanácsát követte, s az egyházat ő szentelte föl.

Ezek szerint a tárgyalt adománylevél összes adatai nagyon szépen megegyeznek a kor viszonyaival.

Második ismertetőjelünk ez: Egyezik ez adománylevél tartalma és alakja az egykorú oklevelekkel?

Sajnos e tekintetben nagyon csekély mértékben tehetünk összehasonlítást. Olyan egykorú oklevél, a mely szintén e tárgyat érintené nincs, és így a tartalom egybevetése más egykorú levelek adataival lehetetlen. Vizsgáljuk meg tehát az alakját.

Ha ez adománylevél mondatszerkezeteit vagyis az ugynevezett formulákat összevetjük az egykorú oklevelekkel, azt tapasztaljuk, hogy ennek formulái különböznek ugyan az egykorú császári és királyi oklevelekéitől, de annál jobban egyeznek az azon korbeli pápai levelek formuláival.

Szent-István levelében a cím így szól: «Stephanus, Dei gratia Ungariae Rex, Venerabilibus viris Abbatibus et conventui monasterii sancti Petri ad vincula, quod in territorio Ravennae situm est et eorum successoribus in perpetuum.»

Számos példát tudnánk fölhozni, hogy e cím szerkezete teljesen megegyezik az ez időbeli pápai levelek cím-szerkezeteivel, de legyen elég e három:

«Benedictus episcopus, servus servorum Dei, charissimo in Domino Jesu Christo filio, Athenulpho, venerabili et religioso abbati sacratissimi monasterii beati Benedicti, confessoris Christi, siti in monte qui vocatur Casini, tuncque sanctae congregationi successoribusque tuis in perpetuum.» (VIII. Benedek 1014-iki kiváltságlevele a cassinói monostor számára.)³

¹ Migne: Patr. 144. k. 973—991. II.

² Batthyány: Acta et scripta s. Gerardi 99. I.

³ Migne: Patrologia. Ser. II. 139. k. 1592. I.

«Benedictus etc. dilecto filio Gottifredo, *Abbati venerabili monasterii beati Petri, apostolorum principis, fundati in Bremetensi territorio inter Padum et Ticinum, suisque successoribus in perpetuum.*» (VIII. Benedek 1014-iki megerősítő levele.)¹

«Benedictus episcopus, servus servorum Dei. Widoni, *venerabili Abbati monasterii sanctæ Dei genitricis Mariæ, dominæ nostræ, siti in insula, quæ dicitur Pomposia, successoribusque suis in perpetuum.*» (VIII. Benedek 1022-iki levele a pomposai monostor számára.)²

A hasonlatosságot lehetetlen észre nem venni.

Ily tökéletes megegyezést Szent-István adománylevelének többi részében ki nem mutathatunk, mert a pápának fenmaradt levelei legnagyobb részt megerősítő kiváltásglevelek. Adománylevelet csak kettőt találtunk, ezek is ingatlan adományozásáról szólnak, s így a különböző tárgy miatt különböző szavakat kellett használniok az oklevélkiállítóknak. De hogy mindamellett Szent-István adománylevele a formulákra nézve a pápai adománylevelekkel megegyezett, arra itt van egy kis bizonyíték.

Szent-István levelében ezt olvassuk: «Quapropter proprio motu et regali liberalitate vobis vestrisque successoribus in perpetuum concedimus et donamus pro anima nostra et parentum nostrorum tam antecedentium, quam subsequentium . . . viginti quinque marcas puri argenti . . . et nos et successores nostri vestris semper erunt orationibus commendati.»

VIII. Benedek a farfai monostor részére adott 1013-iki adománylevelében így szól:

«*Quapropter ego suprascriptus domnus Benedictus, almæ Romæ præsul, a presenti die do, dono, cedo, trado et irrevocabiliter largior, simulatque concedo ex propria mea substantia, propria, spontanea meaque voluntate vobis, Guido, venerabilis abbas monasterii sanctæ Dei genitricis, Mariæ, vestrisque successoribus abbatibus . . . pro vestris sacrosanctis, fidelibus et quotidianis orationibus pro anima mea et animabus prænominatorum . . . genitorum meorum . . . totam et integram vineam*» stb.³

¹ Migne: Patrologia. Ser. II. 139. k. 1591. l.

² U. o. 1626. l.

³ V. o. 1588. l.

Szent-Istvánnak azon az utolsó mondatban előforduló intézkedését: «Hoc quoque regali auctoritate statuimus et firmiter præcipimus atque pronunciamus, quod nec nos aliquatenus contra predicta veniamus nec successores nostri et nullus aut Camerarius sive Consiliarius concedere hoc ausus sit» szintén megtaláljuk VIII. Benedek ezen adománylevelében a következő szavakkal:

«Et nullo unquam tempore a me, neque a hæredibus et successoribus meis neque a me submissa magna vel parva persona aliquam aliquando habebitis quæstionem aut calumniam.»¹

A pápai levelek szerkezetére emlékeztet ez adománylevélben végre az is, hogy a megpecsételésről hallgat. Az e korbéli pápai levelek sem szólnak róla semmit.

A hasonlatosság tehát itt sem tagadható el.

De nemcsak a formulák, hanem az egyes szavak használata is egyezik Szent-István korának szokásával. Ott van pl. azon eléggé föltűnő kifejezés: «caritative tractare» Szent-István kortársa Thietmár is sűrűn használja az ezzel egy: «caritative habere, suscipere» stb. szavakat.² Ugyan ő él a Szent-István adománylevelében előforduló «regius camerarius» szóval.³

Még feltűnőbb ennél a «parens» szó használata ezen összeköttetésben: «Pro anima nostra et parentum nostrorum tam antecedentium, quam subsequentium.» Már Katona homályosnak tartotta e szavak értelmét.⁴ De itt e szó nem annyit jelent, mint szülő, hanem annyit, mint rokon, tehát egyértelmű a mai olasz parente-vel. Crescimir horvát király 1059-iki levele szintén ily értelemben használja: «pro animabus meorum parentum tam præteritorum, quam futurorum.»⁵

Azon érdekes kérdésre nézve, miért készítettett Szent-István olyan adománylevelet, a mely nem a királyi, hanem a pápai levelek formuláit használja? biztos feleletet adni nem tudunk. Többféle magyarázatot hozhatnánk föl, de az

¹ Migne: Patrol. 139. k. 1588. l.

² U. o. 1284, 1294, 1296. stb. ll.

³ U. o. 1285. l.

⁴ Historia cr. Regum I. 433—4. ll.

⁵ Batthyány: Leges ecclesiasticæ. II. k. 77. ll.

mind csak egyszerű hozzátétel lenne s azért elhagyjuk. Azt az egyet azonban megjegyezzük, hogy ez eltérés a rendes szokástól nem lehet ok ez adománylevél megtámadására, mert hiszen pl. Szent-Henrik kancelláriájában is megesett, hogy oly formulákat használnak, a melyek a pápai kancelláriában voltak szokásosak,¹ még pedig egyszerűen azért, mert ez oklevelet a római pápának adták biztosítékul.

A harmadik ismertetőjel: egyezik-e ez adománylevél tartalma a későbbi hiteles adatokkal?

Ezen jel is adománylevelünk valódiságát igazolja. Nevezetes és fő bizonyíték erre nézve IV. Béla ifjú király 1233-iki oklevele. Ez iratban elmondja az ifjú király csaknem szóról-szóra idézve az itt tárgyalt adománylevél szavait, hogy atyja, II. Endre király, Szent-Istvánnak évi ajándékát a ravennai monostor számára megújította, s aranypecsétű levelével (bulla aurea) megerősítette; azonkívül őt, a jövődöbéli királyt, is fölkérte az évi 25 márka ajándék kötelezettségének elvállalására s annak külön levélben való biztosítására. Az ifjú király beleegyezett, erről ünnepies oklevelet állíttatott ki, sőt még azt is jóváhagyta, hogy ha a monostor egyik évben nem küldhetne megbizottat a pénz fölvételére, a következő évben a föl nem vett rész is kifizettségük.²

E kettős (II. Endrétől és IV. Béla ifjú királytól származó) megerősítést főképen az teszi jelentőssé, s bizonyosságát nyomatékokká, hogy 1233-ban kelt. Ez időtájt II. Endre már nagyon szomorú pénzügyi viszonyok közt élt. Keserű czi-vakodásokba elegyedett fiával, IV. Bélával, és az ország jobbjaival pazarlása és tömérdek adományozása miatt. Már megérte, hogy Róbert esztergomi érsek jobbadán az ő tékozlásából és könnyelműségéből eredt bajok miatt az egész országot egyházi tilalom alá vetette. Hogy van tehát, hogy, a mint a ravennai Szent-Péter monostor előáll már elavult követelésével, a király ilyen szomorú körülmények között is újra 25 ezüst márka évi terhet ró a kincstárra? Vagy ha ő olyan könnyedén osztogatta az ajándékokat, miért nem szó-

¹ Migne: Patrol. 140. k. 365. l.

² Pray: Specimen Hierarchiæ II. k. 281—3. ll. — Fejér: Cod. Dip. III. 2. 364—5. ll.

lalt föl az arany pecsétű levelet készítő kancellária? Hisz arany bullás levelet akkoriban sem szoktak olyan hirtelenében, ok nélkül osztogatni! Sőt mi több, honnan van az, hogy maga az ifjú király, a várbirtokokat kérlelhetetlenül visszaszedő IV. Béla is beleegyezik a bukás szélén álló királyi kincstár illetén megterhelésébe?

Ezt nem lehet máskép megfejteti, mint úgy, hogy Szent-István akkor fölmutatott adománylevele a hitelességnek minden kellékével birt, és király, ifjú király, kancellária mind-mind kénytelen volt előtte meghajolni.

Azt, hogy talán 1233-ban a magyar királyokat és kancelláriát holmi hamisítvánnyal megcsalták, még csak föl-tételezni sem lehet. — Ők ismerték Szent-Istvánnak pecsétjét, a ravennai szerzetesek nem. Hogy tudtak volna olyat készíteni, a mely az ezt ismerő magyarok szemét megcsalja? Vagy honnan tudták volna 1233-ban a ravennai szerzetesek, hogy Szent-István korában a csanádi püspökséget «ecclesia Morisana»-nak nevezik vala? Hisz ennek utolsó nyoma 1184-ben fordul elő, és a XIII. században már a pápai kancellária is csak Episcopus Cenadiensist ismer.

Mindent összevéve tehát, mivel Szent-Istvánnak a ravennai Szent-Péter monostor számára adott oklevele mind a három ismertetőjellel megegyezik: ki kell mondanunk, hogy az igazi és teljesen hiteles.

Éppen nem tartunk attól, hogy ez ítéletünkben tévedtünk volna. Hisz ezen oklevelet még akkor is igazinak kellett volna tartanunk, ha annyi bizonyítékot nem hozhattunk volna föl mellette, és pedig csupán azon szempontból, mert, mint említők, soha senki meg nem támadta, kétségbe nem vonta. Már ez maga mutatja, hogy éppen semmit sem lehet hitelessége ellen föl vetni. Ez pedig tagadólágos ugyan, de nagy érv a valódiság mellett. Mert az oklevélbíráló méltán hasonlítható a bíróhoz; ez a tanuvallomásokat, ő az okleveleket bírálja; s valamint a bíró köteles a tanú vallomásait hitelesnek tartani mindaddig, míg valami ok ez ellen nem szól; éppen úgy az oklevél bíráló is köteles azon levelet, mely ellen semmiféle bizonyítékot sem tud fölhozni, valódinak elfogadni.

II.

A veszprémvölgyi alapítólevél.

Rombadőlt, fényes épület diszes töredéke Szent-István-nak azon görög nyelven írt levele, melyben a veszprémvölgyi apácza monostort megalapította, különféle javakkal megajándékozta, s a melyet röviden veszprémvölgyi alapítólevélnek nevezünk. De töredék létére is megragadja minden magyar tudós figyelmét; bámulattal, tisztelettel szemlélik a mult idők emez emlékét, nem ok nélkül következtetve belőle azon épület minőségére, a melynek egyik, bár nagyon csekély része előttük áll.

Ezen érdeklődésnek tulajdonítandó, hogy ez alapítólevelet oly számosan kiadták. Első volt ezek közt Pray György.¹ De mivel ő a helyneveket kihagyta, s azonkívül a mult századbeli tudósok e levél egyes mondatait félremagyarázták, külön könyvet szentelt annak helyes közzétételére és ismertetésére Szerdahelyi Alajos György² s ehhez csatolta az alapítólevél legrégibb másolatának rézmetszetét. Újra kiadta és pedig Kálmán király megerősítőlevelével együtt szintén rézmetszetben híres oklevéltudósunk Horvát István.³ Később Tély Iván és Wenzel Gusztáv,⁴ legutóbb pedig Horvát Árpád⁵ tették közzé. — Latinra fordítva még hamarabb nyomtatták ki, mint görög nyelven. Így már 1750-ben kiadta Szegedy János nevezetes törvénytudós.⁶ Később pedig

¹ Vita s. Elisabeth et b. Margaritæ v. 221—23. ll.

² Diploma græcum s. Stephani regis. Buda. 1804.

³ Tudományos gyűjtemény. 1834. 84—106. ll.

⁴ Árpádkori új okmánytár. I. k. 347—48. ll.

⁵ A diplomatikai irástan alapvonalai 108—113. ll.

⁶ Assertor Libertatis Ungariæ. Győr L. F. 3. n. 11.

majd mindegyik oklevéltár-kiadó lenyomtatatta, így például Batthyány Ignác,¹ Fejér György² és mások.

Mi a Wenzel Gusztávtól szerkesztett Árpádkori új okmánytárból vettük át s közöljük ez alapítólevelet. Ez a Szerdahelyi és Horvát-féle kiadásokkal egészen megegyezik, csakhogy a στ és ου betűknél az újabb helyesíráshoz alkalmazkodik.

Az oklevél eredetije már nincs meg, legrégibb másolata Kálmán királynak 1109-iki levelében található. A kiadások Szerdahelyi és Horvát fáradozásai óta teljesen megegyeznek eme legrégibb másolattal.

† Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐντέλλομαι ἐγὼ Στέφανος χριστιανὸς, ὁ καὶ κράλ πάσης Οὐγγρίας ποιῶντα καὶ διοικῶντα, καὶ καταστένοντα τὸ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ μητροπολίτου, τὸ εἰς τῷ Ῥεσπρὲμ, καὶ ἐν αὐτῷ ἀθναὸς πληθὸς μοναζουσῶν ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς [σωτηρίας ἐμοῦ, συνβίου, καὶ τοῖς τέκνοις μου, καὶ πατρίδος πάσης: καὶ δίδωμι ἐνοῶς αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ ἐννεὰς μετὰ τῶν χωραθιῶν ἀειθνῶν, τὰ δὲ ὀνόματα δύο τῶς τῶν χωρίων αὐτῶν εἰσὶν ταῦτα: τὸ πρῶτον Σαγαρβρὲν ἔχον τοὺς καπνοὺς τεσσαράκοντα ὀκτῶ, καὶ ψαράδας ἕξ. Καὶ ἕτερον χωρίον το Σανατον ἔχέχων ταθαλίους τριάκοντα, ὅπερ ἐστὶν εἰς τὸν Δούναον καὶ κ. Βασιλίους εἰς τὸν ἐνθρονιασμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ τὸ πέραμα τοῦ Ὀρπάδα μετὰ καὶ περαιώντας ἑπτὰ. Ὀμοίως καὶ τὸ πανήγυριν, καὶ ἐπιαρίτας ἐξήκοντα, καὶ ψαράδας εἰς τὸν Δούναον δώδεκα, καὶ ξυλουργοὺς τρεῖς, καὶ χαλκεῖς δύο, καὶ βατζίαριν ἕνα, καὶ τσρναριν ἕν. Καὶ στοῦ Πολόσνικ, καὶ τοῦ Μάμα πελαργοὺς ς, στοῦ Ὀρπάδα δ'ο, μελεκδῖς, ἀμπελουργοὺς ἕξ. Ἵνα δὲ ἔχη καὶ Σάνταν νήσιν τὴν ἁγίαν τριάδα εἰς μετόχιον. Ὁμοῦ δὲ πάντων τῶν χωρίων τα ὀνόματα εἰσὶν ταῦτα: α, Σαγάρβριεν' καὶ Τούνη, Σαίνδρου, Κνήσα καὶ Κνήτα, Τζίτουν; καὶ τὰ α. Σάμτον, Πώδρουγου, καὶ Ζαλέση, καὶ Γριντζάρι, καὶ ἕτερα πλείονα δίδωμι στῷ ὑπεραγίαν Θεοτόκον τοῦ μητροπολίτου τῷ μοναστήρι, ἵνα μεχρὶς ἰστικὴ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἵνα

¹ Leges ecclesiasticæ I. 374—5. ll.

² Cod. Dipl. I. 312—14. ll.

εἰσὶν τοῦ μοναστηρίου. Δίδωμι δὲ καὶ ἐξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ, ἵνα τοὺς θέλοντας κατοικεῖν εἰς τὸ κράτος τῆς ἀγίας μονῆς ἀνευ προστάξεως τῆς ἡγουμένης, καὶ τῶν ἀδελφίδων, ἵνα δι' οὐχθῆτω ἐκ τοῦ τόπου ὁ καὶ να μὴ βουλόμενος. Ἡ δὲ τίς φοραθῇ ἐξ αὐτῶν, ὧν περ δέδωκα ἀσειῶς μονὴν ἀποκόψαι ἢ ἀποποιήσασθαι τι, ἢ ἐκ τῆς γενεᾶς μου, ἢ ἑτερός τις, ἥτε βασιλεῖς, ἥτε ἄρχοντες, ἥτε στρατηγοί, ἥτε ἐπίσκοποι, ἥτε ἑτεροὶ τινὲς, ἵνα ἔχον τὸ ἀνάθεμα παρὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ ἀγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ὑπερενδόξων ἀποστόλων, καὶ τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ πατέρων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ ἀπ' ἐμοῦ, τοῦ παρὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἀγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου δεσποίνης μας καὶ Θεοτόκου, παν ἀεὶ ἀμαρτωλοῦ.

Vegyük elő már most ismertetőjeleinket és vizsgáljuk meg ez oklevél hitelességét.

Egyezik-e a kor viszonyaival ez alapítólevél tartalma?

Kevéssel Szent-István születése előtt történt, hogy I. Otto, a hatalmas német császár, fiának, II. Ottonak, Görögországból hozatott feleséget. A görög császár leánya, Theophano, volt ez és 972-ben érkezett Németországba. Azonban ő nem jött egyedül, hanem magával hozta «a bizanti divatot és viseletet, a kelméket és szöveteket, az ékszereket és himzést, az udvari illemet, etiquettet, a bizanti kolostori nőnevelést s apácza-intézeteket, melyekben a fejedelmi hölgyek s az ország nagyjainak leányai az új divat szerint neveltettek és a női luxus művészetében, a himzésben, szövésben gyakoroltattak.»¹

Szent-István korában tehát divat volt a görög művészet és intézmények utánzása. Ezt pedig az a Szent-István, a ki «antiquos et modernos imitantes Augustos» alkotta törvényeit, csak úgy érthette el, ha görög apáczákat telepített le hazánkban.

És e betelepítés nem is volt oly nehéz, mint látszik. Mert igaz, hogy Szent-István a bizanti császársággal 1019-ig nem volt határos és így bajosan érintkezhetek, 1019-től

¹ Ipolyi Arnold szavai. Századok. 1878. VIII. füz. 23. l. Kisebb munkái. IV. 30. l.

kezdve pedig ellenséggé állottak szemközt, de nem is volt arra szükség, hogy ő Görögországba menjen görög apácákért. Tudjuk, hogy ő a benzés szerzetesek révén összeköttetésben állott a monte cassinói monostorral, de még inkább Rómával. Már pedig tagadhatatlanul való, hogy ez időtájt Rómában, Róma környékén és Délolaszországban számos görög monostor — köztük több apácza-monostor — létezett. IX. Leo pápa pl. Cæular Mihály pátriarkához intézett híres levelében (1054-ben) fölemlíti azt is: «Romana ecclesia, cum intra et extra Romam plurima Græcorum reperiantur monasteria, nullum eorum perturbat.»¹ XIX. János pápa 1025-ben megerősítván a canossai (Apulia) érsek jogait, azon helyek között, melyekre ennek joghatósága kiterjed, említi: «Monasteria virorum seu puellarum, tam *Graeca*, quam *Latina*.»² Nyitva állott tehát Szent-István előtt az út, hogy Délolaszországból hozasson görög apáczákat.

Támogatja e véleményt a székesfehérvári bazilika némi töredéke is. Az itt talált és még a régi, Szent-Istvántól emelt egyház maradványaihoz tartozó mozaik-darabok éppen olyanok, mint a monte cassinói és monreali (Palermo mellett) benzések e korbéli művei.³ Ez is Szent-István összeköttetéseire mutat Délolaszországgal.⁴

Annak, a ki a magyar királyok XIII—XVI. századbéli adományleveleit ismeri, lehetetlen, hogy szemébe ne tűnjék azon hanyagság, melyet ez alapítólevél a falvak neveinek

¹ Migne: Patrol. Ser. II. 143. k. 764. l.

² U. o. 141. k. 1123. l.

³ Századok 1878. VIII. füzet. 24—25. ll.

⁴ Horvát István: Szent-Margit életrajzának azon adatára támaszkodva: «Meggondolja vala Szent Imre Hertzegnek is ő életét... kinek mikoron volna nemességes Jegyese Görög Tsászárnak leánya... az ő Jegyesével szeplőtelen megtarták a tisztaságnak szüzességét», úgy vélte megmagyarázhatónak a görög apácák bejövetelét, hogy ők Szent-Imre jegyesével együtt jöttek be. (Tudományos Gyűjtemény 1834—84—89. II.) Csakhogy Szent-Imre herceg görög jegyeséről az egykorú források nem mondanak semmit, némely későbbi adatok pedig mást állítanak és így e magyarázat nem elégíthet ki bennünket. Különben is a fent előadottak szerint e magyarázatra semmi szükségünk sincs.

felszámllálásában elkövet. Egy helyet például azt mondja, hogy az összes falvak (παντων των χωριων τα ονόματα) nevei ezek : «Σαγάβριεν και Τουνη, Σαινδρου, Κνήσα, Κνήτα, Σάμπος, Πώδρουγου, Σαλσση, Γριντζάρι», de mindjárt hozzá teszi «és több mások». És csakugyan voltak a monostornak még más birtokai is, mert kevésfel feljebb említi az alapítólevél, hogy Μάμα és Πολόσνικ falvakban a monostornak szolgálai laktak. Ellenben a szolgák számát nagy pontossággal jegyzi föl, megjelölván azoknak foglalkozását is : 6 halászt Σαγάβριεν-ben, 20 udvarnokot, 7 révészt, 12 halászt, 60 földművest, 3 ácsot, 2 kovácsot, 1 esztergályost, 1 kádárt Σανατον-faluban, 6 szekerest Πολόσνικ-on és Μαμα-n 70 méhészt, 6 vinczellért másutt.

Azonban ezen hanyagság a földbirtokok megjelölésében és pontosság a szolga-személyzet felsorolásában hatalmas bizonyíték ez oklevél valódisága mellett, mert éppen ez illik bele Szent-István korának viszonyaiba. Az ő idejében ugyanis a földbirtoknak magában véve nem volt értéke, a szolgák és szolgálók serege volt becses. A lakosság gyér száma miatt művelendő föld volt elég, de kevés a munkáskéz ; természetes tehát, hogy ez utóbbit többre becsülték.

Hogy ez állításunk nem üres szó, főlemlítünk egy pár adatot.

Szent-István korában a királyi vagyont : «res, milites, servi» tették,¹ ha szabad ember lopott, Szent-István törvényei szerint nem csukták börtönbe, hanem rabszolga lett.² Ha valaki másnak szolgáját elrabolta, 50 tinót kellett fizetnie érte,³ a mi a szolgák értékét világosan mutatja. Külön cikkekelyek intézkednek a szolgák gyilkosságairól, tolvajlásairól, tanuskodásairól ;⁴ meg volt határozva egy-egy szolga értéke is, mert ha valamelyik úr gyilkos szolgáját meg akarta menteni, 110 tinót fizetett érte.⁵ Azon cikkelyben is, mely az egyházak építéséről szól, meghagyja a szent király, hogy

¹ Szent-István törvényei. I. könyv. 7. cikkely.

² U. o. I. II. 7.

³ U. o. I. 21.

⁴ U. o. I. 14. I, 20. II. 6: czez.

⁵ U. o. II. 4.

minden tiz falu «*duos mansus totidemque mancipia*» adjon a lelkész javadalmazására.¹ Csak így volt ez időtájt a külföldön is. A fuldai ajándékozásokban (*traditiones*) mindjárt a második levél 21 rabszolga (*mancipia*) adományozásáról szól, a negyedik tizéről és így megy tovább.² III. Otto 997-ben egyik hívének, Sigbertnek Emmikenroth nevű birtokot s azzal együtt három név szerint felsorolt rabszolgát családostól együtt (*mancipia utriusque sexus, cum filiis filiabusque*) adományozott.³ Szent-István sógorának Szent-Henriknek oklevelei minden birtokadományozásnál felsorolják a birtokkal adott szolgálkat, szolgálókat, családokat, szolgálattelvő alattvalókat (*mancipia, servi, ancillæ, famuli, famulæ, servi utriusque sexus, familie, vasalli ministeriales*)⁴ s az is előfordult, hogy külön levelet készítenek egy szolgálónak és családjának elajándékozásáról,⁵ pedig ott a viszonyok sokkal rendezettebbek, a népesség sűrűbb volt mint nálunk.

XI. századbeli többi okleveleink hasonlót bizonyítanak. A tihanyi (1055), a százdi (1067 körül), a garam-szentbenedeki apátságok alapítólevelei,⁶ a bakonybéli és pannonthalmi apátságoknak Szent-László idejében készült összeírásai⁷ mindmind főlemlítik, még pedig számszerint, a különféle foglalkozású szolgaszemélyzetet. Mindegyik monostornak megvoltak a maga földművesei, hálászai, vinczellérei (*vinitores*), kovácsai (*fabri*), kádárai (*dolatores*), kerékgyártói s egyéb kézművesei.

Mindent összevéve tehát a szolgaszemélyzet részletes felsorolása a veszprémvölgyi alapítólevélben a lehető legjobban egyezik Szent-István kora viszonyaival és így ennek valódiságát hathatósan támogatja.

¹ Szent-István törvényei. II. I. cz.

² Pistorii: *Rerum germanicarum Scriptores Veteres* III. k. 488. l.

³ Hoefer: *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik und Geschichte*. Hamburg 1835. II. k. 136. l.

⁴ Migne: *Patrol.* 140. k. 259, 263, 277, 287, 301, 311, 325, 359. stb. II. Hoefer: *Zeitschrift* II. k. 145, 131, 146, 149. II.

⁵ Hoefer: *Zeitschrift* II. k. 144—45. II.

⁶ Fejér: *Cod. Dip.* I. 388—93. II. Knauz: *Monumenta Strig.* I. 53—59. II. Wenzel: *Árp. u. okm.* I. k. 24—27. II.

⁷ Wenzel: *Árp. u. okm.* I. k. 31—37, 130—31. II.

Második ismertetőjelül az egykorú oklevelekkel való megegyezést vettük föl.

A görög diplomatika tudvalevőleg még nagyon fejletlen, s az ez időszakból származó görög oklevelek nagyon ritkák, ennélfogva valami részletes egybevetés lehetetlen dolog. Mindamellett a mi kevés nyom fenmaradt a görög oklevelek készítmódjáról, az is mind azt mutatja, hogy a veszprémvölgyi alapítólevél valóban a XI-ik század terméke.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy nem volt példátlan vagy szokatlan dolog, hogy olyan fejedelmek, a kiknek udvarában a hivatalos nyelv a latin volt, nevükben szóló, görög nyelvű okleveleket állíttassanak ki. II. Roger szicíliai fejedelem (1102—1152) szintén állíttatott ki görög okleveleket.¹ Az ok, mely pl. Szent-Istvánt erre készíteté, szintén kézzel fogható. Elkerülhetetlenül szükséges volt ugyanis, hogy az apácák maguk is értsék azon iratot, a mely ittmaradásukat és megélhetésüket biztosította, különben nem érezték volna magukat nyugodtan.

Ez alapítólevelet, Kálmán királynak alább érintett megerősítő levele szerint, nem a rendes királyi kanczellária, hanem azon görög pap készíté, a ki az apácákat idekísérte és egyházukban az isteni tiszteletet végezte. S ez igen természetes, hiszen más olyan ember a királyi kanczelláriában aligha találkozott volna. Föl kellett ezt említenünk, mert ebből következik, hogy ez alapítólevélben nem szabad a nyugati oklevelek alaki kellékeit keresnünk, hanem inkább azon formulákat, a melyekkel a régi görögök éltek okleveleik készítésében.

Első bizonyítékul alapítólevelünk hitelessége mellett fölemlítjük a betűk és az írás alakját. Ez, mint Horváth István részletesen kimutatá,² teljesen egyezik a XI. században szokásos görög betűknek és írásnak alakjával. Ez ugyan erős érvül csak akkor válhatnék be, ha alapítólevelünk eredetije fenmaradt volna, de azért így sem megvetendő. Mert

¹ Mabillon: De re diplomatica. Liber II. cap. 5 et 8. Párisi 1709-iki kiadás 84, 98. ll.

² Tud. Gyűjtemény 1834. 98—102. ll.

mindenesetre réginek kell lennie azon oklevélnek, a melynek másolata már csak a betűk és írás alakjánál fogva sem származhatik más korból, mint a XI. századból. Azonkívül az is nagyon hihető, hogy azon királyi káplán, a ki Kálmán király megerősítő levelét készíté és abban ez alapítólevelet is átírta, ezt a görög levelet nem annyira leírta, mint inkább lerajzolta az előtte fekvő eredetit. Adatunk van rá, hogy Szent-István okleveleit később nem csupán átírni, hanem lerajzolni szokták¹ s azt itt annál is inkább föltehetjük, mert az oklevél átírója nem tudott görögül, s Kálmán királynak a pécsi püspököt kellett fölszólítania, hogy magyarázza meg, mi van ez alapítólevélben.

Tekintsük már most az egyes formulákat.

Alapítólevelünk ezen invocatióval kezdődik: *Εν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.*

Szent-István korában ezen invocatio nyugaton már kiment a divatból, ámde a görög kancellária és azon országok, a melyek görög befolyás alatt állottak, még Szent-István is, sőt még jóval azontúl is használták. Így pl. II. Roger szicíliai fejedelem leveleiben még föltalálható.² A szerb és bosnyák fejedelmek is tagadhatatlanul a görög szokást követték a zoklevélkészítésben s ime Kulin bosnyák bán 1198-iki oklevelében szintén ilyen invocatio olvasható.³

Tovább menve: *Στέφανος χριστιανὸς* czímet ad Szent-István királyunknak az oklevél készítője. — Egy 1234-iki oklevél István szerb királyt az ezzel egy: «Krisztus Istenben hívő» czímmel ékesíti föl.⁴

Legsajátságosabb ez alapítólevélben a végén olvasható s az egész okiratnak negyedrészt tevő corroboratio (megerősítés). Ez itt tulajdonkép csak az úgynevezett poena-spiritualisból (a rendeltszegőkre mondott átokból) áll. Sajátságosnak mondjuk ezt kivált azért, mert a niczeai zsinaton jelen-

¹ Fejérpataky László: A pannonhalmi apátság alapító oklevele 1878. 10. 1.

² Mabillon: De re dipl. I. II. c. 5. 84. 1.

³ Wenzel: Árp. u. okm. I. 349. 1.

⁴ Wenzel: U. o. I. 382. 1.

levő 318 atya: τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ πατέρων átka sehol másutt nem fordul elő sem Szent-István többi okleveleiben, sem a későbbi magyar királyokéiban. — Ámde éppen ez nagy bizonyíték e görög alapítólevél hitelessége mellett, mert annál gyakrabban előfordul a 318 atyától kért büntetés a görög, és azon oklevelekben, melyek görög minta után készültek. Így pl. István horvát bán és imperialis protospatarius (császári főfegyverhordozó) a zárai Szent-Chrysogon monostor számára adott 1018-iki levelében a következő pœna spiritualist mondja adományának megsértőire: «Iratum habeat Patrem et Filium et Spiritum Sanctum et maledictionem a trecentis decem et octo patribus».¹ Mabillon II. Roger szicíliai fejedelem egyik pro ecclesia Militensi (a máltai görög püspökségnek) adott *görög nyelvű* okleveléből a következő latinra fordított részt idézi: «Anathema a Patre et Filio et Spiritu Sancto et a trecentis decem et octo deiferis patribus».² A szerb királyok leveleiben szintén megtaláljuk az ilyen pœna spiritualist;³ ezek pedig a görögöktől vették át.

Gyér nyomok biz' ezek; de annyit mégis bizonyítanak, hogy a veszprémvölgyi alapítólevél egykorú a görög oklevelek alakjával.

Különben nincs szükségünk reá, hogy ez alapítólevél hitelességét egészen a második ismertetőjelre építsük; mert szerencsére, ha a harmadik ismertetőjelt vesszük elő, vagyis ha azt vizsgáljuk: egyezik-e a veszprémvölgyi alapítólevél a későbbi oklevelekkel? döntő bizonyítékra hivatkozhatunk.

Ezen döntő bizonyíték nem más, mint Kálmán királyunk 1109-iki ez alapítólevelet átíró s a veszprémvölgyi monostor javait megerősítő kiváltságlevele. Ennek eredetije ma is megvan, sőt mi több, megvan még egyidejűleg készített, hivatalos másoddarabja (exemplarnak hívták a közép-korban) is; mindkettő a magyar országos levéltár drága kincse; hitelességéhez kétség sem fér. A XI. század elején divatozó

¹ Fejér: C. D. VII. I. 105. 1.

² Mabillon i. m. L. II. c. 5. 98. 1. Az egészet Ughelli közli Italia sacra című művében.

³ Wenzel: Árp. u. okm. 373. 11.

írásmód, a pergamen, a ma is meglevő pecsét és egyéb külső ismertetőjelei a valódiságnak fölöslegessé tesznek erre nézve minden további bizonyítgatást.¹

A királyi kápolna tagjai, a kik Kálmán idejében a kancelláriai teendőket végezték és így e megerősítőlevelet készítették, azt mondják, hogy az apácák fölmutatták alapítólevelünk eredetijét. Ez azonban oly különösen volt megpecsételve, hogy az egész okirat (vagy legalább a vége), viaszba vala begöngyölve s erre a viaszra volt ráütve Szent-István pecsétje (totum privilegium cera, sigillo eius insignita, esset involutum). E miatt, a mikor bizonyos peres ügyben a végső eszköz-höz nyultak, s alapítólevelünk eredetijét felnyitották, a pecsét eltört. Mivel pedig törtpecsétű oklevéllel többé nem lehetett bizonyítani, új kiváltságlevelet kellett készíteni, s ebbe a réginek tartalmát belefoglalni. A királyi káplánok között senki sem tudván görögül, a király Simon pécsi püspöknek parancsolta meg, hogy alapítólevelünk eredetijét olvassa át és tegyen róla jelentést. Beleegyezett ebbe a közléről érdekelt veszprémi püspök is. A mint aztán a pécsi püspök megbízatását elvégezte, az apácák ügyvivője a király, a pécsi és veszprémi püspökök meg a királyi káplánok előtt felsorolta a veszprémvölgyi monostor tetteleg bírt falvait és jövedelmeit, a pécsi püspök pedig bizonyítá, hogy mindazok benne foglaltatnak Szent-István alapítólevelében, egy-kettő kivételével, a melyeket a monostor azóta szerzett. Erre elkészítik az új megerősítőlevelet, s ennek a végére még nagyobb biztosság okáért odairják: *«Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii*

¹ Egyszer régen (1805-ben) Engel Keresztély megkísérlette ugyan e megerősítőlevél hitelének kétségbevonását (v. ö. Tud. Gyűjt. 1834. I. f. 102—106. ll.), de oly ügyetlenül, hogy illetén erőlködéséről a magyar történetírás tudomást sem vett. És pedig helyesen; mert Engel, a ki az eredetit nem is látta, oly vakmerő állításokat kockáztat, hogy támadása komolyan számba sem vehető. Azt állítja pl., hogy az a christianissimus czím, melyet Kálmán királyunknak ad e megerősítő levél, hazánkban nem volt szokásban. Ez egyszerűen nem igaz; ott van pl. Dávid herczeg 1095-iki levele, a melyben Szent-László szintén christianissimusnak neveztetik (Fejér. C. D. I. 487. l.). A többire nézve megfelelt neki Horvát István többször idézett értekezésében.

Grece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur certitudo veritatis.»¹

Igy nem beszél az, a ki koholt oklevelet állít ki!

Annak a lehetősége tehát, hogy e görög oklevelet Kálmán királyunk uralkodása után készítették volna, teljesen ki van rekesztve.

De lehetetlen az is, hogy ez alapítólevelet 1109 előtt koholták volna. — Mert hisz minden oklevél koholónak bizonyos czélja van. Itt pedig el se lehet gondolni olyan czélt, a mely már 1109-ben oklevél koholására kényszerítette volna a veszprémvölgyi monostor előjáróit. Minek koholtak vagy koholtattak volna pl. a monostor előjárói olyan levelet, a melyben kevesebb birtok van felsorolva, mint a mennyit tetteleg birtak? De meg Kálmán király és hívei a megerősítőlevélben határozottan azt állítják, hogy előttük Szent-István tört pecsétű, de valódi oklevelét mutatták föl. Ezeket pedig hogyan lehetett volna megcsalni? Kivált pedig hogyan lehetett volna a veszprémi püspököt holmi kétséges hitelű levéllel rábírní arra, hogy egy új, az ő püspöki jogait megszorító megerősítő levél készítésébe beleegyezzék?

Bizonyára a fölmutatott és átírt veszprémvölgyi alapítólevél kétségtelen valódisága volt az, a mi előtt a király, az ő udvara s maga a veszprémi püspök is meghajoltak.

Ez előtt nekünk is meg kell hajolnunk.

A további fölösleges bizonyítgatás helyett inkább egy pár fölvilágosító megjegyzést kapcsolunk az eddig mondotakhoz, részint ez alapítólevél hitelének megerősítésére, részint a netalán fölmerülhető kétségek eloszlatására.

A monostornak első birtokát alapítólevelünk: Σαχαρβριεν-nek írja. — Minthogy Kálmán király megerősítő levelében ugyanez Zaarberin alakban fordul elő, világos, hogy a régi magyarok e falut Szár-Berény-nek hívták. Mit keres tehát akkor a γ betű a görög kiírásban? Olyan fölösleg volt az,

¹ Kálmán király ezen megerősítő levelét kiadták, még pedig nagyon pontosan Horvát István: Tud. Gyűjt. 1834. 95—98. ll. és Horvát Árpád: A diplomatikai írástan alapvonalai. 110—113. ll. Fejér kiadása hibás.

mint sokszor a *h* a középkori latinságban (*habundans*, *hostium* stb.) Adatunk van rá, hogy a görögöknél az ilyen szokás divatozott; ott van pl. *Kinnamos* görög író, a ki *Bácsot Παγατέι*-nak írja.¹

A későbbi adatok és a halászkok említése mutatják, hogy e Szár-Berény alatt a mai Vörös-Berény a Balaton mellett értendő.

Közvetlenül e mellett estek a monostor többi, ez alapítólevélbe foglalt birtokai közül: *Μάμα*, *Σαίνδρου*, *Κνήσα*, *Τζίτων*. Könnyen ki lehet találni, hogy ezek a Balaton északi partján fekvő Máma, Sándor és Csittény pusztákat, meg Kenese (*Κνήσα*) falut jelentik.

Nem kerül nagy fáradságba *Πολόσιν*, *Πώδρουγου* és *Γριντζάρι* meghatározása sem. Az első a mai Palaznok falu (Zala m.), a második Padrag falu (Veszprém m.), a harmadik Gerencsér, most pusztá (Veszprém m.).

Nehezebb megállapítani azt, hol feküdtek *Σάνατον* másutt *Σάμτον* és *Ουβάδα*, vagyis Szántó és Abada. Az alapítólevél az elsőről csak annyit mond, hogy a Duna mellett esik. — Kálmán király levele annyiban ad útbaigazítást, hogy szerint e két hely egymás mellett és Székes-Fehérvárról vagy Esztergomból tekintve a Dunán túl vagyis a Duna balpartján esett.

De vajjon hol, melyik ponton? Sokáig a mai Laczkházára gondoltunk, mert ezt régen Szántónak hívták (s innen származott a Szántai Laczkffy család).²

Ámde itt bajosan volt valami nagyobb rév és a mi még nagyobb akadály, Kálmán király megerősítőlevele, ugyanazon révet, melyet az alapítólevél Abadának nevez, Szigetfőnek (*Scigetfeu*) írja. Már pedig Laczkházánál a Csepel-szigetnek se eleje, se vége, s így az ottani révet nem nevezhették szigetfeji révnek. — A Zichy-család levéltárának egyik irata végre nyomra vezet bennünket. Ez ugyanis a pest-megyei Tass mellett eső Szentgyörgy akkor (1345-ben) helység-, most pusztáról azt mondja, hogy a veszprémvölgyi apá-

¹ Fejér. C. D. VII. 4. 40. l.

² Gyárfás István: A jászkúnok története. III. k. 165. l.

ezaké volt.¹ Ez pedig épen ott fekszik a Csepel sziget egyik végénél. E pontot a régi magyarok Szigetfőnek hívták, a mi kitünik abból is, hogy a váczai püspökség e tájékon elterülő föesperessége szintén szigetfeji nevet viselt. — Itt feküdt tehát az a Szántó falu és Abada rév, melyet Szent-István a veszprémvölgyi monostornak adott s a melyet később egyházáról Szentgyörgy-nek neveztek el. Ilyen névváltozások másutt is történtek, Makót pl. valaha Fel-Völnök-nek, Bihar-Kereszttest Fancsal-nak hívták.

Toóny alatt azt a halászó helyet kell értenünk, melyet a vizafogásra jelölt ki a szent király, s melyet akkoriban a magyarok Tanyának neveztek. Kálmán király megerősítőleveléből és a későbbi adatokból kitünik, hogy e Tanya Madocsa falunak egy részét tette.

Σαλέση helynév kiírásában a görög oklevélkészítő alkalmasint hibázott. Ilyen nevű birtokot Kálmán megerősítőlevele nem sorol föl, pedig a pécsi püspök állítása szerint a monostor Szent-István korától 1109-ig nem vesztett birtokot, hanem még szerzett. Nagyon valószínű, hogy a jó görög e Σαλέση szóval a baranyamegyei (most már nem létező) Sarlós falut akarta megjelölni.

E hibás kiíráson azonban nincs jogunk megütközni; hiszen a magyar szavaknak görög betűkkel való leírása nem kis nehézségekbe ütközött, s hozzá kell még vennünk azt is, hogy az a görög oklevélkészítő a magyar nyelvet talán először hallotta s könnyen félreérthette.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ez alapítólevél egy-két helynevét nem tudjuk megfejtetni. Így pl. nem tudjuk, mi az a Σάνταν νήσιον? vagy mi az a Κνήτα? (hacsak ezt a Κνήσα = Kenese változatának nem vesszük). Pontosságot a magyar helynevek leírásában csak magyar embertől követhetünk, de azoknál sem tapasztaljuk mindig.

Az oklevél görög készítőjének s az ő járatlanságának hazánk törvényeiben, szokásaiban tulajdonítandó egy másik hiba is. Ez alapítólevélben Szent-István adományait azzal kezdi: Δίδομι: ἐνώς αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ ἐννεὰς μετὰ τῶν-

¹ Zichy es. okmánytára II. k. 482. l.

χωραθίων ἀειθρόων, azaz: «Ugyanazon monostornak adtam az ő örökös birtokainak kilenczedét.» — E miatt támadta meg Engel Keresztély legerősebben alapítólevelünket. Okoskodott pedig ő akképen, hogy Szent-Istvánnak és utódainak törvényeiben a kilenczedről szó sincs, azt hazánkba csak Nagy-Lajos hozta be, következésképp ez alapítólevelével csak Nagy-Lajos korában készülhetett.¹

E látszólag hatalmas kifogás rögtön semmivé válik, mihielyt a dolgot körülményesebben vizsgáljuk.

Engel is, ép úgy mint más magyar történetírók, midőn Szent-István egyes okleveleit megtámadták, nem vettek figyelembe egy dolgot s ez az, hogy Szent-István oklevelei külföldi minták után készültek, a külföldön pedig ez időben az okleveleket a szélteben elterjedt formulák (megállapított mondatok) segítségével készítették. — Látni fogjuk, hogy egyesek fegyvert kovácsoltak olyan szavakból, a melyek egyszerűen az oklevelek hivatalos alakjához tartoznak vagyis mint közönségesen mondják: de *stylo curiae* említettnek. Mennyi tömérdék adománylevelet kellene elvetnünk, ha formuláinak minden egyes szavát komolyan vennők! Ha pl. mind valótlannak bélyegeznők azokat, a melyek a formulákban hegyeket, folyókat emlegetnek olyan helyeken, a hol ezeknek híre-hamva sincs és nem is lehetett!

A kilenczed említése csak akkor lehetne bizonyíték ez alapítólevelével ellen, ha az ez időtájt külföldön is ismeretlen volna. Ámde éppen nem ismeretlen, sőt már Nagy-Károly idejében is szokásban volt. Ennek, valamint unokájának Kopasz Károlynak törvényei sokszor sürgetik a kilenczed pontos fizetését jeléül annak, hogy nemcsak ismerték, de már meg is unták; legalább azok, a kik fizették. — Számos esetben fordul elő az is, hogy e kilenczedet valamelyik monostornak adományozták, kiváltképen ott, a hol a tized már más egyházat illetett (így adományozza pl. Albert toscanai ögróf 884-ben több falu kilenczedét Szent-Kaprasius monostorának).² A rég megalapított görög püspökségek terü-

¹ V. ö. Tud. Gyűjt. 1834. I. k. 98, 104. ll.

² L. Du Cange Glossariumát a Nona szónál.

letén keletkező monostorok rendesen csak a kilenczedet kapták, mert a püspöki egyháztól a tizedet elvenni már nem lehetett. Így aztán szokásossá vált a kilenczed adományozása, a szokás révén idővel az adománylevelekben meghatározott formula fejlődött ki. Ezt a formulát aztán alapítólevelünk görög készítője is leírta, tekintetbe sem vévén azt, hogy e formula Szent-István rendes adományával vagy a magyar viszonyokkal nem egyezik meg.

Ez magyarázza meg, hogy az alapítólevél kilenczetről beszél.

Magyarországon azonban mások voltak az állapotok, mint Görög- vagy Olaszországban. Itt a monostorok és püspökségek egy időben keletkeztek, s mikor a király a monostoroknak tizedet adományozott, nem sértett meg régi, tán százados jogokat, mert a püspöki egyházak azokat a tizedeket tetteleg még nem bírták. Sőt nálunk az első monostorok mintájára az is szokásba jött, hogy minden királyi monostor a tizedet saját birtokain maga számára szedette. A veszprémvölgyi monostor sem tett különben. — Hogy mégis alapítólevelében kilenczetről van szó, az nem tulajdonítható másnak, mint az oklevélkészítő járatlanságának és a külföldi formulák szolgai utánzásának.

Így tekintve a dolgot, az alapítólevélben előforduló hibák csak azt mutatják, hogy ez valami idegen embertől származik, a ki szükségből fogott hozzá e levél készítéséhez, de nem döntik meg annak hitelességét!.

Visszatérve azon hasonlathoz, melylyel ez alapítólevél bírálatát kezdtük, örömmel mondhatjuk ki, hogy Szent-István fényes alkotásainak ezen csekély töredéke, a veszprémvölgyi alapítólevél, töredék ugyan, de valódi emlék.

III.

A pécsi alapítólevél.

Szent-István megalapítván a pécsi püspökséget, annak határaitól 1009-ben Győrött a következő oklevelet állította ki:

In nomine sancte Trinitatis et indiuidue Unitatis. Stephanus Hungarie rex. Nouerint omnes fideles nostri presentes scilicet et futuri, qualiter nos cum consensu Sanctissimi Apostolici et in presentia eius nuncii, Azonis Episcopi, et aliorum omnium nostrorum fidelium Episcoporum, Marchyonum, Comitum nec non minorum quoque personarum, erectionem Episcopatus, qui vocabitur Quinqueecclesiensis, statuimus in honore Dei, et Omnium Sanctorum, Boniperto ibi Episcopo facto; priuilegiis terminisque ordinauimus et confirmauimus. Primum terminum Zemogny viculum vsque ad Thapeon vicum posuimus; secundum Ozora, donec perveniat ad aliam aquam, que Lupa nuncupatur. Tertium Kopus vsque ad Almas aquam. Quartum, vt dicitur Kwarok, sicut incipiens a Danobyo super Zavum fluuium terminatur. Et ut hec nostre ingenuitas auctoritatis stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscriptam Sigilli nostri impressione insigniri iussimus. Signum Stephani regis Hungarie. Quos terminos si quis violare presumpserit in posterum, componat centum libras auri optimi, medium Camere nostre, ac medium prefato Episcopatui ac Rectori eius. Et ut plus divine ire occursum paveat, sciat se a Deo Patre et Filio et Spiritu Sancto et gloriosa Dei genitrice Maria a sancto Petro Apostolo, in cuius honore supramemoratus constructus est Episcopatus, perpetuo anathemate dampnandum et ante tribunal Christi rationem redditurum. Datum decimo kalendas Septembris Indicione septima, Anno incar-

nationis Domini millesimo nono, pio Stephano regnante anno nono. Actum in Ciuitate Jauryana.

E levél már Inchoffer idejétől (1644) fogva ismeretes történettudósaink előtt; csak az a kár, hogy az oklevél eredetije nem maradt ránk. Legrégibb átírata a somogyvári monostor 1404-iki levelében olvasható. Ebből közölte Koller József és az utána következő kiadók. Mi is az ő művéből vettük át.¹ Ezen, legrégibb átírat is, hiányosan közli a harmadik mondatot: *Primum terminum Zemogny viculum usque Thapeon vicumposuimus, secundum Ozora, donec perveniatur ad aliam aquam, que Lupa nuncupatur*. Az «*ad aliam aquam*» kifejezés mutatja, hogy Ozora után egy patak neve kimaradt, vagy pedig a Zemogny szó után következő viculum szót rivulum-nak kell olvasni.

Egyezik-e ezen oklevél a kor viszonyaival? Egyezik először is abban, hogy nagyon kevés határpontot említ és azok között is csak két helységet, Tápét és Ozorát; máskor pedig csak természetes határokat, patakokat, vízvezetéket emleget. Még inkább megegyezik abban, hogy a pécsi püspökségnek a Dráva-Száva közt nyugat felé eső határaitól hallgat. Ez nagyon jól illik Szent-István korához. Akkor ugyanis a zágrábi püspökség még nem volt megalapítva, a Pozsega mellett levő erdőségek jóformán lakatlanok, vagy félvad szláv népek tanyái valának, arra felé tehát nem lehetett biztos határokat szabni. Ellenben, ha csak egy századdal később készült volna ez oklevél, akkor a készítő akaratlanul is, legalább röviden, érintette volna a zágrábi püspökségtől a pécsit megkülönböztető határjeleket. A XIII—XIV. századbeli hamisító pedig el nem mulasztotta volna a pécsi püspökség Somogy vármegye felől eső határainak tüzetesebb leírását. És pedig a következő okból. Elvitázhatatlan, hogy a mai Somogy vármegye igali járásának délkeleti része a XVI. századig a pécsi püspökséghez tartozott és e területen a XIV. században a pécsi püspökségnek 11 plébániája feküdt.² Ennél-

¹ Hist. Episcopatus Qinq. eccl. I. 62—72. ll.

² Kazsok, Dada, Uzd, Zimány, Ó-Merse, Báté, Szabádi, Attala, Szill, Gyalán, Hetény. Lásd a pápai tizedjegyzéket. Koller: Hist.

fogva Szent-István, midőn a pécsi püspökség egyik határául a Lapa (Lupa) vizet tűzi ki, ezalatt nem a mai tolnamegyei Lápafő helységet,¹⁾ hanem a somogy megyei Szentgálos-Kérhez tartozó Lapa pusztában eredő és Báténál a Kaposba folyó patakot érti.² A két meglehetősen rokonhangzású (Lapa, Lápa) patak közelfekvése semmi félreértésre és kétségre nem adhatott okot a XVIII. századig, mert addig a pécsi püspökségi falvak közigazgatásilag Tolna vármegyéhez tartoztak.³ Tolnáról pedig köztudomású vala mindenkor, hogy a pécsi püspökség területének alkatrészét teszi. De mihelyt a kérdéses területet Somogy vármegyéhez kapcsolták,⁴ a félreértés többé nem volt kirekesztve. Csattanós bizonyíték erre nézve az, hogy a pécsi püspök később e területet e miatt csakugyan elvesztette. A XIV. századbéli hamisító tehát itt okvetetlenül bővebb határleírást adott volna a pécsi püspökség jogainak megóvása végett. De mivel ezt az előttünk fekvő levélben nem találjuk, már ezért is jogosan mondhatjuk, hogy ez valóban Szent-Istvántól származik.

Egyezik-e a pécsi oklevél az egykorú oklevelekkel? Minden ízében. Ime egy-két példa.

A pécsi oklevél invocatioja:

«In nomine sancte trinitatis et individue unitatis.»

Eppatus Quinqueecl. II. k. 430—32. II. Monum. Vatic. I. s. I. k. 260—310. II.

¹ Többen így vélekedtek, de hibásan.

² Ortway azon nézetét, hogy ez a «Lupa» nem volna más, mint a mai Koppány (I. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai 43—50. l.) nem tartom elfogadhatónak, mert az még csak megengedhető, hogy a «Lupa» hibás olvasás Kupa helyett, de hogy Kupa anynyi volna mint Koppány, az semmivel sincs bizonyítva. Már pedig csupa hozzátétel miatt a pécsi megyétől eltagadni az egész regölyi főesperességet nem lehet. Ellenben, hogy a régen Lupának irt folyó a mai kiejtés szerint lehet Lapa, arra világos bizonyíték az, hogy a mit régen Sunad-nak írtak, ma Csanádnak mondjuk. Inkább feltételezhetjük azt, hogy a másoló valamit kihagyott, mert van jogunk rá.

³ Hazai okmánytár VI. k. 282, 343. l.

⁴ Már a XIII. században kezdődött az egyenként való kapcsoltság. L. Wenzel III. k. 1268. év. 186. l.

Szent-Henrik leveleinek invocatioja :

«In nomine sancte et individue Trinitatis.»¹

Róbert franczia király 1018-iki levelének invocatioja :

«In nomine summe Trinitatis et individue unitatis.»²

A «Hungariæ rex» cím kissé szokatlan ugyan, mert rendesen «Ungarorum rex» járja, de ez nem kelthet gyanút, mert hiszen Szent-István úgy címezteti magát a ravennai szerzeteseknek írt levelében,³ s azonkívül a veszprémvölgyi alapító levelében.⁴ S azonkívül meglehet, hogy a pécsi oklevél címét a másoló hibásan írta le.

A pécsi oklevél promulgatioja :

«Noverint omnes fideles nostri presentes et futuri, qualiter.»

Szent-Henrik 1007-iki levelében így szól :

«Notum esse volumus omnibus nostris fidelibus tam futuris, quam presentibus.»⁵

1004-iki levelében pedig :

«Notum sit omnibus fidelibus nostris, presentibus scilicet et futuris, qualiter.»⁶

És még inkább megegyező alakot használ 1015-iki levele :

«Noverint omnes contectales palatii ceterique fideles nostri, qualiter.»⁷

III. Otto császárnak 996. okt. 21-iki levelében pedig szóról-szóra föltaláljuk a pécsi alapítólevél promulgatióját :

«Noverint omnes fideles nostri presentes et futuri, qualiter.»⁸

Az oklevél contextusának első mondata így hangzik :

¹ Stumpf-Brentano: Acta imperii ab Henrico I. ad Henricum VI. usque, adhuc inedita (Die Reichskanzler III. k.) 41—45, 631—41, 361—89. II.

² Migne 141. k. 956. l.

³ L. fentebb.

⁴ L. fentebb.

⁵ Migne 140. k. 275. l.

⁶ U. o. 140. k. 260. l.

⁷ U. o. 140. k. 321. l.

⁸ Stumpf-Brentano: Acta imperii . . . inedita 346. l.

«Nos cum consensu Sanctissimi Apostolici et in presentia eius nuncii, Azonis episcopi, et aliorum omnium nostrorum fidelium Episcoporum, Marchyonum, Comitum, necnon minorum quoque personarum, erectionem episcopatus, qui vocabitur Quinqueecclesiensis, statuimus in honorem Dei,¹ et omnium Sanctorum, Boniperto ibi Episcopo facto, privilegiis terminisque ordinavimus et confirmavimus».

E mondat szerkezetére nézve majdnem egészen megegyezik Szent-Henriknek a bambergi püspökség alapításáról szóló 1007-iki levelével. Ebben ugyanis a megfelelő mondat ekkép hangzik:

«Quemdam hereditatis nostre locum Babenbere dictum in sedem et culmen episcopatus proveximus et *Romane Sedis auctoritate firmatum* atque venerabilis Henrici Wirzburgensis episcopi consensu et dilecte coniugis nostre Chunegunde voluntate ac pari communique *omnium nostri fidelium* tam archiepiscoporum, quam *episcoporum*, abbatum necnon et *ducum et comitum* consulto decretoque laudatum *ad honorem omnipotentis Dei* et beate Marie semper virginis et sanctorum apostolorum Petri et Pauli nec non sanctorum Kiliani et Georgii fundavimus, stabilivimus et *corroboravimus.*»²

Hogy a Szent-Henrik levelének stilusa szebb, határozottabb, azon ki csodálkozhatik? Hisz nálunk még nem is gyermek-, hanem csecsemőkorát élte akkor a kancellária, természetes tehát, hogy egyszerűbb szavakat használt.

Mielőtt tovább mennénk, tegyünk összehasonlítást a pécsi oklevél e mondatának egyes szavaira nézve is. Az oklevél a római pápát «Sanctissimus Apostolicus»-nak nevezi. De az egykorú hildesheimi Thangmar is így nevezi több ízben az egyház fejét, nevezetesen az 1001 végén tartott todii zsinat leírásánál.³ Ugyanezen szót használják a pápa megjelölésére Hebegő Lajos és Szent-Henrik levelei,⁴ továbbá Thietmár, Szent-István kortársa.⁵ Teljes joggal használható azért a pécsi oklevél is.

¹ Itt vagy a kancellár vagy az 1404-iki átíró kihagyta e szavakat: s. Petri apostoli —

² Migne. 140. k. 273—74. ll.

³ U. o. 140. k. 419, 420. és 421. ll.

⁴ Koller: Hist. Eppatus Quinqueecccl. I. 63. l. d) jegyz.

⁵ Migne: 139. k. 1257. l.

A pápa követe az oklevél szerint Azo püspök vala. Hogy az Azo név használata a németeknél akkoriban szokásban volt, ismeretes,¹ de használták azt az olaszok is. Így pl. Szent-Henriknek a bergomai káptalan részére adott levele említést tesz «Azo venerandus pontifex», «Azo tisztelendő főpapról», a ki a bergamoi egyház javára adományokat tett.² Azonkívül Koller már régen kimutató, hogy Szent-István korában két ily nevű ostiai püspök volt. Az egyik 996-ban, a másik 1013-ban fordul elő. Épen semmi sem akadályoz bennünket azon föltevésben, hogy e II. Azo ostiai püspök járt 1009-ben hazánkban apostoli követi minőségben.³

Az ugyanezen mondatban előforduló Marchio és vocabitur Quinqueecclesiensis szavakra alább (L. Horváth Mihály kifogásait) vissza fogunk térni.

A contextusnak következő része különleges dolgokkal foglalkozván, azzal teljesen egyező mondatokat kivánni sem lehet.

Az oklevélnek 1404-iki átiratában a határok leírása után mindjárt a megerősítésnek (corroboratio) második része, a megpecsételés, s erre a király aláírása következik. De hibásan. Mindjárt megtetszik ez abból, hogy a megerősítés első része, a büntetés (pénzbírság és kiátkozás) nemsokára előkerül, és pedig e szavakkal kezdődik: «Quos terminos, si quis violare» stb. Az oklevél mostani alakjában az előző mondatban nincs szó határokról, s ennél fogva a «quos terminos» nem csatolható ehhez, hanem csak az érdemi rész (contextus) rendelkezés (dispositio) részéhez.

Mi az oka az oklevélrészek ilyen felforgatásának? Kétféle magyarázattal is szolgálhatunk. Vagy az 1404-iki másoló ugrott át egy sort, de aztán hibáját észrevévén, utólag a kihagyott sort is beletoldotta; vagy pedig már az eredetiben is így volt, mert az alapító levél készítője csak később gondolta rá magát arra, hogy a rendeletszegőkre váró büntetés formuláját is beletegye az oklevélbe.

¹ Migne 140. k. 238—241. l.

² Az oklevél 1013-ban kelt. Migne 302—303. ll.

³ Koller i. m. I. k. 64. l.

Akármelyik való e két magyarázat közül, az bizonyos, hogy az oklevélrészek eme fölforgatása nem árthat a pécsi alapítólevél hitelének semmit sem, mert az ilyen fölforgatás előfordul az egykorú külföldi oklevelekben is, a nélkül, hogy azok hitelességét kétségbe lehetne vonni. Így pl. Szent-Henriknek a velencei Szent-Hilár és Benedek monostor javait megerősítő, csak átiratban létező oklevelében, a keltezés a király és kancellár aláírása előtt áll.¹ I. Ottónak a salzburgi egyház részére adott 970-iki levele megvan eredetiben, s ebben éppen úgy, mint a pécsiben, a *pœna pecuniaria* a megpecsételés után következik.²

Mindenesetre föl vagyunk jogosítva arra, hogy e botlást figyelmen kívül hagyva, az oklevelek alkatrészeinek rendes sorrende szerint haladhassunk tovább.

A megerősítésnek első része a királyi intézkedés megsértőire szabott pénzbírság. «*Quos terminos siquis violare presumpserit imposterum, componat centum libras auri optimi, medium camere nostre ac medium præfato episcopatui ac Rectori eius.*» Ez a rendes formula az e korbeli német oklevelekben. Csak annak bebizonyítása végett, hogy a pécsi oklevél még az egyes szavakban sem tér el az egykorú oklevelekétől, idézünk két esetet Szent-Henrik leveleiből:

A paderborni püspökségnek adott oklevélben ezt olvassuk:

«*Insuper centum libras auri optimi componat dimidietatem regie camere, et reliquam partem eidem ecclesie.*»³

A novarai püspöknek adott levélben pedig:

«*Si quis hoc preceptum violare presumpserit, centum libras auri optimi componere cogatur, medietatem palatio nostro et medietatem Novariensi ecclesie eiusque Rectori.*»⁴

Nevezetes, és az oklevél többi részeihez mérve igen hosszú a pécsi oklevél *pœna spiritualis*a (átokmondás). «*Et ut plus divinae iræ occursum paveat, sciat se a Patre, Filio et*

¹ Stumpf-Brentano: *Acta imperii* ... inedita 370. l.

² *Monumenta Germanicæ Historica* I. k. 561. l.

³ Migne. 140. k. 304. ll.

⁴ U. o. 140. 312. ll.

spiritu sancto et gloriosa Dei genitrice Maria et a sancto Petro apostolo, in cuius honorem supramemoratus constructus est episcopatus, perpetuo anathemate dampnandum et ante tribunal Christi rationem redditurum.»

Elismerjük, hogy az ily sok szóval bővelkedő poena spiritalis Szent-Henrik okleveleiben ritka; de azért a kor szellemével, vagy az egykorú oklevelekkel éppen nem ellenkezik. Szent-István másik kortársának, Róbert francia királynak leveleiben találunk ennél még hosszabbat és czifrábbat is.¹ Ha pedig az egyes alárendelt mondatokat vesszük, úgy találjuk, hogy *a)* az Atyától, Fiútól és Szent Lélektől meg a dicsőséges Istenanya Máriától való kárhoytatás szórul-szóra meg van a veszprémvölgyi alapítólevélben ² *b)* e szavak: «perpetuo anathemate dampnandum» «Perpetuo anathemate comdemnetur» alakban Szent-Henrik okleveleiben is előfordulnak,³ *c)* az utolsó rész: «ante tribunal Christi rationem redditurum» pedig nem egyéb, mint egy kis változtatása annak a formulának:

«In die iudicii coram oculis tormento inextinguibili eternalliter luat».

a mely a bambergi püspökség alapítólevelében fordul elő,⁴ egy másik oklevélben pedig a pécsi levél szavaival csaknem teljesen egybehangzólag:

«Sciat se redditurum rationem omnipotenti Deo in die iudicii»⁵

alakban olvasható. — Ehhez hasonlót találunk I. Ottó 956-ik levelében is.⁶

A megerősítés utolsó része az oklevél megpecsételéséről tesz bizonyosságot. «Et ut hec nostre ingenuitas auctoritatis stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscriptam sigilli nostri impressione insigniri iussimus», mondja a pécsi oklevél.

¹ Migne 141. k. 960. l.

² Lásd fentebb.

³ Migne 140. k. 304. l.

⁴ U. o. 274. l.

⁵ U. o. 344. l.

⁶ Monum. Germ. Hist. I. k. 264. l.

Csak széjjel kell néznünk az egykorú oklevelek közt, s mindjárt belátjuk, hogy a pécsi oklevél ezen formulája egy testvér velök. Szent-Henrik leveleiben nem egy helyt ugyanazon szavakkal él. Pl.

«*Et ut hec nostre ingenuitatis auctoritas stabilis et inconvulsa omni post hinc permaneat tempore, hoc imperiale preceptum inde conscriptum manu propria corroborantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri.*»¹

Ily megegyezés láttára, azt hiszszük, minden további idézés fölösleges. Csak még azt jegyezzük meg, hogy Szent-Henrik 1003—7-iki okleveleiben az idézett formula ezen szavai: «hoc preceptum inde conscriptum» helyett «*hanc carta inde conscriptam*» olvasható,² ép úgy mint a pécsi oklevélben. Későbbi 1008. után kelt levelekben többnyire «hoc preceptum» vagy «hanc paginam» fordul elő. A pécsi oklevél tehát a régiebb formulát használja.

A befejező rész (eschatocollum) két első része (a király és a kanczellár aláírása) ma már hiányzik; de az eredetiben legalább a főbb és fontosabb megvolt. Világos ez abból, hogy az 1404-iki átíró a corroboratio után (rekeszjelben) hozzá teszi Signum Stephani Regis Hungarie. István magyar király jegye. El volt tehát látva ez az oklevél is az akkor szükséges monogrammal, de az átíró nem vett magának időt s fáradságot annak utánzására. Az oklevél készítőjéről egy szó sincs. Lehet, hogy az átíró hagyta ki; de az sem lehetetlen, hogy az eredetiben sem volt annak neve kitéve. Azonban az oklevél hitelességének ez nem árt, mert több példa mutatja, hogy a kanczellárnak vagy a készítőnek neve külföldön is elmaradt.³ Így pl. II. Henrik azon 1003-iki, a a vilichi apáca-monostor számára adott levelében, a mely csak 1291-iki átíratban maradt fenn.⁴

Annál nagyobb szerencse, hogy a pécsi oklevél rendes keltezéssel bír. Ez pedig így szól: «Datum decimo Kalendas

¹ Hofer: Zeitschrift für Archivkunde. Hamburg 1835. II. k. 149. l. Migne 140. k. 374, 377, 389. ll.

² Migne 140. k. 260, 268, 276, 277. ll.

³ Migne 140. k. 268, 276, 141. k. 947, 948. ll.

⁴ Stumpf-Brentano: Acta inedita 39. l.

Septembris indictione septima anno incarnationis Domini millesimo nono, pio Stephano regnante anno nono. Actum in civitate Jauryana».

Annak könnyebb szemlélése végett, hogy e keltezés alakja teljesen egybevág az egykorú okleveleikével, ideiktatunk egy-egy keltezést Szent-István kortársainak, Róbert francia királynak és Szent-Henrik német császárnak leveleiből.

«Data XIII. Kalendas Maii, indictione XI, anno X regnante Roberto, rege glorioso. Actum publice Parisiaca urbe anno incarnati Verbi 998.» (Róbert 998-iki levele.)¹

«Data IX. Kalend. Decembris anno dominicæ Incarnationis MIII, indictione II. anno vero domni Henrici secundi Regis III. Actum Merseburg in eodem Episcopatu in Dei nomine feliciter Amen.» (II. Henrik 1004-iki levele a merseburgi egyház számára.)²

Ilyet, ha szükség volna rá, tudnánk még vagy félszázat idézni.

A megegyezés tehát szemmel látható; mindenütt ugyanazon időjelzők, nagyobbrészt ugyanazon szavak, ugyanazon különbség a datum és actum közt. Azt, hogy miért hasonlít jobban a pécsi alapítólevél keltezése a francia formulához, ma még nem tudjuk megfejtani.

Végig mentünk ekkép a pécsi alapítólevél minden egyes mondatán. Izról-izre tagoltuk azt, hogy az egykorú oklevelekkel való megegyezését vagy ellenkezését jobban fölismerjük. De minden szétdarabolás, minden összehasonlítás az ő javára, hiteles voltának fényes igazolására dőlt el.

Ezek után csakis a teljesség kedvéért hozunk fel egy pár adatot arra nézve, vajjon megegyezik-e a pécsi alapítólevél a későbbi oklevelekkel?

E tekintetben aztán büszkén hivatkozunk az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékre. Ezen jegyzék a vidéket és az egyházmegyék viszonyait jól ismerő altizedszedők számadásai után készült s a pécsi püspökséget egész terjedelmében föleli. Ha pedig ennek nyomán kutatjuk a pécsi egyházmegye kiterjedését, úgy találjuk, hogy annak csakugyan Föld-

¹ Migne Patr. 141. k. 948. l.

² Hoefer: Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik. Berlin, 1835. 140. l. V. ö. Migne 140. k. 274, 265. stb. II.

vár (a régi Zemogny), Tápé, Ozora, Lapa, Kapos és Almás vetettek határt, túl a Dráván pedig csakugyan benyúlt a Száva-Duna keskeny közére, úgy hogy a Duna és Száva hajjai nyaldosták az egyházmegye határait.¹

De ha valaki ezt nagyon késeinek, s a XI. századra vonatkozólag kevés bizonyítéknak tartaná, hozhatunk föl oklevelet, nem a XIII. vagy XII. századból, hanem egyenesen a XI. századból és pedig olyat, a mely elvitázhatlanul bizonyítja az 1009-ben kelt pécsi alapítólevél hiteles voltát. Szent-Lászlónak 1093-iki levele ez. Szintén csak átiratban maradt ugyan föl, de szerencsére oly utánozhatatlan, nehézkes stilusban írták, hogy hiteles volta első elolvasásra szembeötlő. Már pedig ezen 1093-iki oklevél, egy pár íráshibától eltekintve, ugyanazon pontokat mondja a pécsi püspökség határainak, a melyeket Szent-István 1009-iki levelében kitűzött, t. i. Zemognyt, Ozorát (Boerdy-ra van fordítve), Almást (Almady-nak írja) és a Szerémségben a Kőárok nevű határvonalt.²

¹ Monumenta Vaticana. Ser. I. tom. I. 277—285. ll. Koller i. m. 360—440. ll.

² Koller i. m. I. k. 175. l. Fejér. Cod. Dip. I. k. 481. l. Meg nem állhatom, hogy egy-két szóval föl ne említsem az itt előforduló Kőárok határvonalra vonatkozó véleményemet. Történetíróink régóta törlik fejüket azon, mi lehetett ez a Kőárok? (Koller i. m. 69. l. Pauler Gyula. Századok, 1888. 199—200. ll.) Pedig Szent-László 1093-iki oklevele elég világosan beszél, mikor azt mondja: «Aquaductus, qui Kwarok dicitur.» Nem volt ez tehát más, mint a Mitrovicz helyén álló, hajdan, a római korban oly nagy szerepet játszó, gazdag, népes Sirmium város egykori dicsőségének néma tanúja, a kőből épült vízvezeték, a mely a Lezsemér és Szilszeg (ma Szuszeg) közt emelkedő hegyek üde forrásvizét vitte be a római város nyilvános kútaiba. Szent-István és Szent-László korában még tekintélyes rom lehetett, elég arra, hogy két egyházmegyét elkülönítsen. Romjai maig fennmaradtak. (V. ö. Klaić Slavonien von X. bis zum XIII. Jahrhundert. 1882. 35.) A Koller által fölvetett nézet, hogy a Kőárok a kövesdi (kuvesdini) patak lenne, tarthatatlan, mert a pápai jegyzék világos bizonyossága szerint a pécsi püspökség határa e patakon is átsapott. Újabban Ortway azt vitatja, hogy római út volt. Szerény véleményünk szerint azonban ő nagyon ragaszkodik a betűhöz. A betű szerint való értelem kedvéért talán még sem kellene a XI. századbeli szemtanuk bizonyosságát elvetnünk.

Megvan ekkép a harmadik egybehangzás is.

Bátran kimondhatjuk tehát, hogy Szent-Istvánnak a pécsi püspökség számára kiállított 1009-iki levele teljesen hiteles. — Ismételve fölemlítjük és hangsúlyozzuk ennek bizonyosságául azt, hogy ez oklevél az egykorú oklevelekkel minden ízében, kifejezéseiben, formuláiban, szavaiban egészen megegyez. Ezen megegyezés pedig annyival inkább döntő, mert a pécsi oklevélben használt formulák, kivált a keltezés, nem találhatók föl a többi Szent-István-féle levelekben. Ezzel pedig ki van mutatva a hamisítás lehetetlensége. Mert a hamisító vagy a hazai levelekből vagy külföldiekből ismerte volna a XI. század első felének kancelláriai formuláit. De a hazaiakból illet, mint a pécsi oklevélé, nem vehetett, mert azokban nem volt, a külföldiekből még kevésbé, mert 1404-ig az okleveles ládák oly szorosan be voltak zárva, hogy abba idegen, magyar ember belé nem nézhetett.

Lélektani szempontból is lehetetlen a hamisítás. Mert elfogadott elv az, hogy a hamisítónak bizonyos célja van és hamisítványát azon cél elérésére alkalmasnak alkotja. De micsoda célja lett volna az ilyen hamisítványnak?! Hisz ez az oklevél a pécsi püspökség határainak megvédésére a XI. századon innen alkalmatlan. Épen ott homályos, kevésbé szabatos, a hol legvilágosabbnak kellene lennie, mint fentebb megmutattuk. Nem lehet tehát ez hamisítvány, mert akkor a határleírás mindjárt pontosabb, részletesebb lenne, kivált mikor a Duna-Száva közéről beszél.

Midőn ily világos és kézzelfogható a pécsi oklevélnek hiteles volta, (természetesen nem matematikai, hanem csak erkölcsi bizonyossággal, hiszen az elsőt a történelemben melyik komoly ember követelheti?), lássuk mi indította egyik hírneves történétírónkat, Horváth Mihályt, arra, hogy ez oklevelet pelengérré állítsa, gyanus hitelűnek, pia fraud-szal készültnek mondja?

«Hitelességet gyanússá látszik tenni a határgrófok említése, kik nálunk soha sem léteztek», mondja Horváth.¹ Igaz, hogy ezen kifejezés az oklevélben benne van, de benne van

¹ A kereszténység első százada Magyarországon. 182—185. II.

az több más Szent-Istvánkori levelekben is, s azért helyén látjuk itt együttesen megbeszélni, vajjon mennyiben árt vagy használ a határgrofok említése ezen oklevelek hitelességének?

Már fentebb említők, hogy Szent-István udvartartását és országalkotmányát külföldi minták szerint rendezte be. Bizonyítják ezt törvényei, Szent-Gellért életirata és sok más. Az átvett és átültetett intézmények között legidegenszerűbb volt az, a mely a szent király okiratainak készítését vállalta magára: a kanczellária. Idegen, hazánkban eddig ismeretlen volt az intézmény, idegenek voltak annak vezetői. Hiszen magyar embert, kivált eleinte, nem is állíthatott annak élére azon egyszerű okból, mert az írás, olvasás művészetében jártas és hozzá latinul tudó magyar legalább eleinte nem volt. Az az idegen kanczellár pedig nem tanulhatta meg a magyar kanczelláriai gyakorlatot, mert olyan megint nem létezett, kénytelen volt azért a külföldi gyakorlathoz fordulni. A külföldön pedig ez időben formulák után készítették el az okleveleket s e végből egész formula-gyűjtemények keletkeztek pl. a *toursi*,¹ épen úgy mint később hazánkban a XIV., XV. században.²

Van ezeknek a formuláknak egy különös, Horváth Mihálytól teljesen figyelmen kívül hagyott sajátosságuk. S ez abban áll, hogy azok minden oklevélben a meghatározott helyen egész terjedelmükben leiratnak, tekintet nélkül arra: alkalmazhatók-e a specialis viszonyokra vagy sem? Így például, mint már fentebb a vészprémvölgyi alapítólevél tárgyalásánál előadók — a XIV—XVII. századbeli adománylevelek szerint a magyar király számtalanszor adományoz hegyet-völgyet, ott a hol egy halom sincs; folyót, halastavat, vizimalmot, vizimalom helyet olyan faluban, a hol egy-egy erecske is alig akad, s ha akad is, alig bír mozdulni, nem hogy malmot hajtson. S miért történt ez? Azért, mert a kanczelláriai formulák így kívánták.

Vagy hogy épen a marchiókra (határgrofokra) hozzunk föl

¹ Fejérpataky: A pannonh. ap. alapítólev. 178. 1.

² Kovachich: Formulæ styli solennis.

példát, ott van Kanizsay János esztergomi érsek esete. 1394-ben ezen érsek írásbeli kérvényt terjeszt be a pápai udvarba és az érsek javainak bitorlói ellen védelmet kér. Erre aztán IX. Bonifác pápa egy bullában tudósítja erről a győri püspököt s többek közt azt írja, hogy az érsek «némely püspökök, hercegek, határgrófok (marchiones), bárók, lovagok, köztársaságok (communia), városok» stb. ellen panaszolkodott.¹ Már pedig Kanizsay János fölterjesztésében bizonyára nem panaszolkodott határgrófok, köztársaságok ellen, s mivel a pápai udvarban több magyar is volt alkalmazva,² azt is tudhatták, hogy hazánkban ilyenek nem léteznek, de mégsem változtattak a meggyökeresedett formulákon.

Ha pedig a XV. századbéli magyar kancelláriának és a pápának meg volt engedve, hogy át nem alakított, változatlan formulákat használjon, akkor még inkább meg volt engedve Szent-István ujonnan alakított, a kezdés nehézségeivel küzdő kancelláriájának.

Ezek előre bocsátása után nézzünk szemébe azon kifogásnak, hogy a pécsi oklevél a határgrófokat említi. Talán valakit egyenesen határgrófnak nevez a pécsi oklevél? Korántsem. Egyszerűen ki van téve ott, a hol az ország méltóságviselőit egy csomóban föl szokták sorolni. Mihelyt megkezdődik a mondat: Minden más hiveinknek, a püspököknek stb. rá lehet kiáltani, hogy ez csak formula. Át van véve, át van ültetve az egykorú külföldi oklevelekből, (vele megegyezőt idéztünk is fentebb Szent-Henrik okleveleiből), de éppen azért nem mondja azt, mintha hazánkban csakugyan léteztek volna határgrófok.

Árt-e tehát a határgrófok említése a pécsi és Szent-István más okleveleinek? Szikrát sem. Sőt használ. Régiségük, hitelességük mellett bizonyít. És pedig azért, mert a XI. századbéli külföldi formulák ilyen szolgálai utánzása csak Szent-István idejében volt divatos, értelme is csak akkor volt. Péter elűzésével ez a formulákhoz ragaszkodó kancellária egészen elpusztult és helyébe egy egész más, lehető legegyszerűbb

¹ Monumenta Vaticana Hungariae. I. ser. III. c. 268—369. ll.

² U. o. 123, 203—4. 247. ll.

szerűbb szervezetű, a rendszeres oklevél kiállításal semmit sem törődő kancellária lépett.¹ Ezen új kancellária és az idők folytán ennek gyakorlatából származó formulák sohasem említik a határgrofokat, s így joggal következtethetjük, hogy az az oklevél, a mely ilyenekről beszél, inkább származik Szent-István korából, mint nem. Mert nincs kirekesztve ugyan a lehetőség, hogy egy hamisító vakmerően átírja ezt a szót is az előtte fekvő mintául használt valódi oklevélből, de mégis gyakoribb, hogy nem meri átírni, hanem kihagyja, módosítja, félvén, hogy ha ezen, az ő korában nem használt «marchio» vagy egyéb szót átveszi, ezzel hamisítványát a kortársak szemében mindjárt gyanussá teszi. Példákat fogunk rá idézni.

Gyanussá teszi Horváth M. előtt a pécsi oklevelet «továbbá e kifejezés, Pécsnek fog neveztetni (vocabitur Quinqueecclesiensis), holott István és környezete bizonyosan tudták, hogy ez régi neve a községnek, mely már a magyarok megtelepülésekor is e nevet viselte». Erre egyszerűen azt válaszoljuk, hogy Horváth nagyon téved. Nem lehet bebizonyítani, hogy Pécsét már azelőtt, már a magyarok megtelepülésekor is Quinqueecclesiának nevezték volna. Csupa hamis vagy kétes hitelű oklevelek azok, a melyekre e tekintetben Horváth hivatkozhatnék. Privina országa, vagy a salzburgi érsek joghatósága lebeg Horváth szemei előtt, de azok közül egyik sem terjedt Pécsnek vidékeig.² De meg nem is arról van szó, hogy a város mikép neveztessek, hanem, hogy az e tájakon fölállított püspökség hivatalos neve *pécsi* (és nem drávamelléki) legyen.

A harmadik kifogása Horváth M.-nak ez: «Végül későbbinek látszik bizonyítani ez okmányt ama kifejezés: *pio Stephano regnante*, mit István bizonyosan nem iratott volna a maga által kiadott okmányba». E kifogás nem új. Régen fölhozta már azt Engel az ő Magyarország történetét tárgyaló művében,³ de mindketten csak azt árulták el vele, hogy egy-

¹ Fejérpataky: A kir. kancellária. 19. l.

² V. ö. Salamon F. értekezését: Mosaburg és megyéje. Századok. 1882. 90—110. ll.

³ Geschichte des ung. Reiches. I. k. 24. l.

szer sem nézték végig az egykorú, vagy egyáltalában a XI. századbeli okleveleket. Mert különben első pillanatra látta volna, hogy az akkori oklevelekben, a mint a király föltette monogrammját, az oklevélkészítő veszi át a szót és fölékesíti a fejedelmet olyan ékes czímmel, a minővel neki tetszik. Szent-Henriket elnevezik az ő kancellárai *invictissimus*-nak, *gloriosissimus*-nak, *serenissimus*-nak,¹ Róbert francia királyt kancellárai szélteben «*gloriosus*» és «*gloriosissimus*»-nak nevezgetik.²

Ha a «*pius*» szóra kell példa, ott van Nagy-Károlynak Haio gróf számára adott 809-iki levele, a melynek végén «*signum domni Karoli piissimi imperatoris*» olvasható.³ Jámbor Lajos, Berengár és Hugó olasz királyok és III. Ottó császár szintén «*piissimus*»-nak neveztetnek.⁴

Mivel ekkép egyetlen egy számbavehető ellenvetést sem lehet tenni a pécsi oklevél tartalma és alakja ellen, teljes megnyugvással ismételtethjük azt, hogy a pécsi püspökség 1009-iki alapító levele teljesen hiteles.

¹ Migne. 140. k. 247, 249, 328, 326, 324. stb. ll.

² Migne. 141. k. 947—966. ll.

³ Mittheil. d. Instit. f. oesterr. Geschichtsforschung I. 281. l.

⁴ U. o. I. k. 284, 286. V. k. 400. I. k. 442. ll.

IV.

A veszprémi püspökség alapítólevele.

Kevés oklevél járt oly szerencsétlenül, mint Szent-István ezen levele. Múlt századbeli kiadói úgy szerették, úgy féltették, hogy kurtították, toldották, változtatták, csak hogy senki meg ne ütközzék rajta, senki meg ne támadja hitelességét. Pl. sanctissimus episcopus helyett sancte Ecclesie episcopust írtak, az eredeti Kolon helynevet Karakóra, az előttük érthetetlen disvestire szót contra statuere-re változtatták, a celebris episcopus-t, a signum mitissimi regis-t kihagyták, a végére holmi keltezést toldottak hozzá és aztán így legjellemzőbb sajátosságaitól megfosztva, hitelességének legerősebb bizonyítkaiból kivetköztetve állították oda a tudósok és a nagy közönség szemei elé. Így közölte Róka, így Pray és számosan mások.¹ És még sem érték el vele céljukat, mert a mint láttuk, a megtámadásoknak elejét nem vették, a védelmet pedig megnehezítették. Sőt még a jelen század történétírói is legnagyobbbrészt csak e megtépett alakjában használták ez oklevelet, mert Fejér Codex-Diplomaticusának I. kötetében így tette azt közzé.² Ujra kinyomatta és pedig sokkal jobb forrásból az 1257-ik évnél is,³ de ez legtöbbször elkerülte a figyelmét s különben a végén e kiadás is hibás.

Végre valahára buzgó oklevélismerőnk, Nagy Imre, könyörült Szent-István eme jeles oklevelén és a tihanyi apátságnak 1295. táján kelt átiratából lemásolva, minden változtatás nélkül, a maga valóságában mutatta be a tudós köröknek a

¹ Vitae Vesprimiensium praesulum I. p. 16. l. V. ö. Fejér. Cod. Dip. I. k. 291. l.

² Cod. Dip. I. 289—291. ll.

³ U. o. IV. 2. 431—32. ll.

Hazai okmánytár VI. kötetében.¹ Arról ugyan szó sem lehet, hogy a tihanyi monostor jegyzője teljes képzettségű paleographus lett volna és egy két helytt a tolla meg nem csúszott volna, de másrésről jóhiszeműségét és jóakarátát nem vonhatjuk kétségbe. Nem volt semmi érdeke, hogy valamit kihagyjon, vagy megmáson. Azért addig is, míg valaki IV. Béla 1257-iki átiratát újból és helyesen közzé nem teszi,² ezt a tihanyi átiratot nyugodtan elfogadhatjuk tudományos vizsgálódásaink alapjául. E végre itt egész terjedelmében előrebocsátjuk.

In nomine sancte et individue Trinitatis. Stephanus, Dei gratia Pannoniorum rex. Si propter pietatis magnitudinem non solum dilectissimis verum etiam adeuntibus fidelibus digne postulata largimur, precipue convenit, ut animi culmen ad superna (sic!) anhelantes devotiones sanctarum ecclesiarum postulationibus acclinemus, ipsasque prediis atque possessionibus sublimando procurare flagitemus. Proinde omnium sancte Dei ecclesie fidelium nostrorumque, presentium scilicet et futurorum, noverit industria, quod nos anime nostre pro redemptione quatuor civitates, nominibus: Vespem in qua ipsius Episcopatus sedes est constructa, atque Albam civitatem, Colon et Wsegrad civitates sancti Michaelis Vesprimienis subiicimus ecclesie cum omnibus ecclesiis, capellis atque titulis, seu terminis atque finibus. Nec non concedimus, donamus atque largimur et regali nutu atque ditione prelibate sancte ecclesie Vesprimiensi villam unam nomine Cari in Vesprimiensi comitatu, in quo episcopalis, ut pre-

¹ 1—2. ll.

² Kaprinay, a kinek másolatát Fejér használta, azt állítja, hogy pontosan (rite) írta ki IV. Béla átiratát az előtte fekvő eredetiből. De nem tudjuk, mikép adjunk hitelt állításának? Mert IV. Béla bevezető soraiban Pált nevezi veszprémi püspöknek, holott 1257-ben Zeland ült a veszprémi püspöki széken. Aztán egy árva szóval sem említi, hogy Szent-István oklevele e szavakkal végződik: «signum domni Stephani mitissimi regis,» pedig Pray György, a ki szintén leírta ez átiratot, arról tudósítá Koller Józsefet, hogy a «mitissimi regis» befejezés megvan. (Koller: Hist. Eppatus Quinqueeccles. I. k. 71. l.) Ideje volna IV. Béla átiratát újból lemásolni és kiadni, mert, hogy ez a tihanyi átiratnál pontosabb, jobb, kétségtelen.

dictum est, constituta est sedes, atque tres villas nomine Ausi, Cari ac Bergen, in comitatu Albensi sitas, seu Morzolfu in pago Colocensis (így, Colonensis helyett) civitatis unam villam, necnon in comitatu Wsegradensis civitatis villam unam, sitam supra Danubium, ex cuius latere dextro rivus . . . qui Apurik nuncupatur, discurrit, pariterque villam unam Fyseu nomine, sitam in compage Luhida civitatis cum omnibus utensilibus iugiterque pertinentiis scilicet famulis famulabusque, pratis, vineis, areis, edificiis, campis, terris, agris, cultis et incultis, piscationibus, venationibus, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, viis et inviis, tam exitibus, quam inexitibus, ut habeat omnem firmitatem perpetuam, sicut est donatum, possidendorum. Habeat etiam prelibata sancti Michaelis Vesprimiensis ecclesia, quam Stephanus sanctissimus regit episcopus, predictarum civitatum atque villarum, prout prediximus, potestatem habendi atque usque in perpetuum possidendi necnon prelibato Stephano episcopo, cui ipsa est regimini concessa, suis successoribus perpetim subiciendi, omnium hominum contradictione funditus removere. Regali denique iubemus potestate, ut nullus dux, marchio, comes, episcopus, archiepiscopus, vicecomes, sculdacius, iudex vel exactor aut aliqua magna vel parva regni nostri persona audeat discuestere prenominate sancti Michaelis Vesprimiensis ecclesie aut surripere de omnibus rebus suis, mobilibus et immobilibus, quesitis vel inquirendis, cum omnibus, que illi in prelocutis civitatibus earumque pertinentiis et finibus, necnon in villis pertinent, vel in aliquibus locis subiiciunt aut Stephano illius sancte episcopo ecclesie, suisque successoribus aliquid molestie inferre presumant. — Si quis igitur huius nostri precepti paginam fringere temptaverit, aut prelibate sancti Michaelis Vesprimiensis ecclesie Stephanum almificum episcopum suosque successores ex cunctis prenominate rebus ecclesiasticis necnon dotibus molestare conaverit, octo milia librarum auri cocti sciat se compositurum, medietatem camere nostre et medietatem prelocute sancti Michaelis Vesprimiensis ecclesie necnon Stephano, celebri episcopo, suisque successoribus tercentorumque decem et octo patrum anathemate ferien-

dum atque perpetuali supplicio tradendum iugiterque barathri pene (így) perpetim fore concremandum. Quod, ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, paginam hanc manu propria corroborantes anuli nostri impressione subter insigniri curavimus.

Signum Stephani mitissimi regis.¹

Térjünk már most át ismertetőjeleink alkalmazására.

Egyez-e ezen oklevél a kor viszonyaival? Midőn az adományozott birtokok tartozékait felsorolja, először is mondja, hogy a király e birtokokkal szolgálkat és szolgálókat (cum famulis famulabusque) adott. Abban a tekintetben tehát, hogy a szolgaszemélyzetet külön főlemlíti s annak nagy becsét tulajdonít, nagyon megegyezik.

Még inkább megegyezik abban, hogy épen úgy szereti használni a hangzatos, sokat mondó czímeket, mint Szent-István kortársai. Így pl. István veszprémi püspököt egyszer igen szentnek (sanctissimus), másodszor kegyessétevőnek (almificus), harmadszor hirnevesnek (celebris), Szent-István királyunkat igen szelidnek (mitissimus) nevezi. És lám, Fulbert, a híres chartresi püspök, szintén ilyen; igen szent, szent (sanctissimus, sanctus), szent és bölcs (sanctus et sapiens), dicsőségre és tiszteletre méltó (gloria et honore dignus) czímeket osztogat a püspököknek és apátoknak, ájtatosnak, igen ájtatosnak (pius, piissimus), a legdicsőbbnek (clarissimus) nevezi a királyokat és hercegeket.² Kortársa, Wolfréd író szintén nem fukarkodik a legnagyobb tisztelet diszével ékitendő (summe reverentie decore venerandus) a legokosabb (prudenterissimus) jelzők osztogatásával.³ Hogy pedig az oklevelek készítői is így cselekesznek, számos példát találunk rá Szent-Henrik okleveleiben. Az 1007. előtt kelt oklevelek közül egyik Eberhard püspököt a leghívebb (fidelissimus), Notger lütichi püspököt nagyszentségű és nagytiszteletre méltó (vir magne sanctitatis et satis reverentie dignus), Burchard vormsi püspököt legbuzgóbb (devotissimus)

¹ Hazai okmánytár VI. k. 1—2. ll.

² Migne. 141. k. 253, 207, 226, 244, 204, 239, 237, 230, 236. ll.

³ Migne. 141. k. 1161, 1167. ll.

másutt iustus címekkel diszítik föl.¹ A már bebizonyított hitelességű pécsi oklevél szintén siet bizonytságot tenni, mert a római pápák neve elé «legszentebb» (sanctissimus) címet tesz.² I. Ottó egyik levelében megtaláljuk István püspöknek legkülönösebb címét az almificus-t is. E szerint ő 967-ben a sesto-i apátságot «Rodaldo, almifico Patriarche Aquilegiensis ecclesie» adja.³ Kivánni sem lehet ennél fogva jobb bizonyítékot a veszprémi alapítólevél mellett, mint ezt a nagy czímosztogatást. Hitelessége csak emelkedik általa.

Egyezik-e a veszprémi oklevél az egykorú oklevelekkel? Erre nézve is egész nyugodtan rámondhatjuk: minden ízében. Hogy azonban ezt megmutassuk, az oklevelet megint föl kell tagolnunk egyes részeire a már ismertetett alkatrészek szerint.

A veszprémi oklevél segítségül hívása (invocatio) olyan, mint a pécsié. Erről már eleget szólottunk.

A formula devotionis, mely a király címét is magában foglalja, ekkép szól: «Stephanus Dei gratia Pannoniorum Rex». Első pillanatra ugyan különösnek és nagyon is kései-nek tűnik a «Dei gratia» kifejezés, mert akkoriban ezt rendszeren divina favente clementia szavakkal fejezték ki. Ámde csak első pillanatra látszik az úgy. Ha jól körülbekintünk, látjuk, hogy csalódunk. Ezt a formulát «Dei gratia» 1016-ban és azon túl eleget föllelhetjük Szent-Henrik okleveleiben.⁴ sőt már a IX. és X. századbéli oklevelekben is sűrűn előfordul, még pedig, nekünk úgy tetszik, az olasz oklevelekben⁵ s ebből tán lehetne következtetni a veszprémi oklevél készítőjének nemzetiségére is. Használják azt Róbert francia király oklevelei is.⁶

Sajátságos és egyedül álló a veszprémi oklevélnek ezen elnevezése: Pannoniorum Rex. A már hitelesekül elismert

¹ Migne. 140. k. 238, 264, 268. II. Stumpf-Brentano: i. m. 42. I.

² Koller i. m. I. k. 63. I. Fejér. I. k. 291. I.

³ Monumenta Germ. Hist. I. 466. I.

⁴ Migne. 140. k. 328, 331, 334, 335, 340. stb. II.

⁵ Mittheilung d. Inst. f. oest. G. I. k. 287, 288, 290. V. k. 383, 385, 387, 390, 391, 395, 397, 399. II.

⁶ Migne. 141. k. 955, 961, 965. II.

veszprémvölgyi, ravennai és pécsi oklevelek «Ungarie Rex» czímet használnak,¹ az ezután ismertetendő oklevelek pedig «Ungarorum Rex»-et írnak. Ebből azonban korántsem következik, hogy a veszprémi oklevél hitelessége gyenge lábon áll; sőt ellenkezőleg ez éppen hitelességének megszilárdítására válik. Elvitázhatatlan dolog, hogy okleveleink csakis a XI. században nevezik hazánkat Pannoniának és így királyainkat Pannoniorum vagy Pannoniæ Rex-nek.² Magára Szent-István korára nézve oklevelet nem idézhetünk ugyan, de könnyen bebizonyíthatjuk, hogy a fellengzően írók már akkor is Pannoniának nevezték hazánkat. Ott van pl. Szent-Gellért, nagy királyunk egyik hív munkatársa,³ ott van Szent-Emmerám életirója Arnold.⁴ Már pedig láttuk, hogy a veszprémi oklevél készítője szintén ilyen fellengző módon író ember vala, s azért nevezte ő első királyunkat Pannoniorum Rex-nek, a köznapi Vngorum Rex helyett.⁵

Fontos dolog Szent-István korában az oklevelek előszava (arenga). A veszprémi oklevél előszava ekkép hangzik: Si propter pietatis magnitudinem non solum dilectissimis, verum etiam adeuntibus fidelibus digne postulata largimur, precipue convenit, ut animi culmen ad superna(s) anhelantes devotiones sanctorum ecclesiarum postulationibus acclinemus, ipsasque prediis atque possessionibus sublimando procurare flagitemus.» Ime itt van a középkori, nehézkes latinság egyik jeles, majdnem fordíthatatlan példája. Csak az a jó benne, hogy ebben eredetiségének egyik bizonyítékát nyújtja.

Hogy akkoriban a veszprémi oklevél előszavában foglalt

¹ L. fentebb.

² Fejér. C. D. I. 388, 468, 480, 487. II. Endlicher. Monum. Arp. 134, 334. II. Wenzel: Arp. okm. I. k. 24. l.

³ Batthyányi: Acta et scripta s. Gerardi. 73. l.

⁴ Pertz: Monum. Germ. SS. IV. 547—48. II.

⁵ A veszprémi oklevél mult századbeli kiadói e szót is átváltoztatták Hungarorum Rex-re, így akarván kikerülni, hogy az oklevél hitelességét kétségbevonják. Nem kézzelfogható bizonyoság-e ez arra, hogy a XII—XIV. században élt állítólagos hamisító még kevésbé irt volna Pannoniorum Rex-et?! Hisz annak még inkább érdekében állott volna, hogy gyanút ne keltsen üres czímezéssel.

vezéreszmét a királyok és császárok csakugyan használták adományaiknak igazolásául, bizonyítjuk a comoi egyház javára 1006-ban adott levélnek arengájával. Ennek előszava így szól:

«Cum nostrorum fidelium petitionibus ad augmentum nostre fidelitatis pietatis nostre aures accomodaverimus, multo melius esse inducimus, si Dei ecclesiis aliquid ex nostris libentius donaverimus, quarum iuvamine maius nobis incrementum prestatur nostrique regni celsitudo solidatur».¹

Ugyanazon gondolat, csakhogy a veszprémi oklevél készítője áradozóbb szavakkal fejezi ki. Ezen vezéreszmét megtaláljuk Róbert francia király 1018-iki levelében is.²

A kihirdetés (promulgatio) leírásánál elhagyta a veszprémi oklevél készítője a dagályos szavakat. Az egyszerű szokásos formulára tért vissza: «Proinde omnium sancte Dei ecclesie fidelium nostrorumque, presentium scilicet et futurorum noverit industria». A genti Szent-Bavo apátság 1003-iki (Szent-Henriktől származó) oklevelében szóról-szóra ugyanezt olvashatjuk.³ Szintén ez fordul elő a wormszi püspökség 1004-iki és a novarai püspökség levelében.⁴ Több példát idézni ily világos dologban fölösleges.

Az okleveleknek érdemi része (contextusa) az, a mely mindenkor legkevesébbé volt kötve a formulákhoz. Az oklevelek annyi különféle dologról szóltak, annyi különböző intézkedést kellett megörökíteniök, annyi mindenféle körülményre tekintettel lenniök, hogy azokra mindre formulát alkotni fölösleges vagy tán lehetetlen is volt. Itt tehát tág tér nyílt a kanczellár előtt a szabad, kedve szerint való stilizálásra. Mindamellett, hogy a veszprémi oklevél készítője szintén élt ezzel a szabadsággal, mégis számos oly kifejezéssel adá elő tárgyát, a melyet a későbbi magyar vagy külföldi levelekben éppen nem, hanem csak Szent-István korában használtak.

Mindjárt a contextus első mondata: Quod nos anime

¹ Migne. 140. k. 267. l.

² Migne. 141. k. 960. l.

³ U. o. 140. k. 252. l.

⁴ Ű. o. 140. k. 258. l. Stumpf-Brentano: Acta inedita ... 371. l.

nostre pro redemptione (másutt az utolsó szó remedio) eltagadhatatlan rokonságban van Szent-Henrik okleveleinek hasonló szavaival,¹ nem különben a veszprémvölgyi apácák részére adott görög oklevél ὁπέρ τῆς φυγκηλῆς σωτηρίας ἑμοῦ szavaival.²

A többiekre nézve elégnek tartjuk egyszerűen egymás mellé állítani a veszprémi oklevél szavait, mondatait, kifejezéseit, és az egykorú oklevelekét.

Episcopatus sedes, mondja a veszprémi levél.

«In sedem episcopatus sublimando» (1007).³

Sancti Michaelis Vesprimiensis Ecclesia

«Sancti Germani Antissiodorensis monasterium» (1002).⁴

Subiicimus civitates cum omnibus Ecclesiis capellis atque titulis

«Confirmamus parochias eidem patriarchatui pertinentes cum omnibus plebibus, titulis, ecclesiis seu capellis» (1027).⁵

Concedimus, donamus atque largimur

«Concedimus ei donamus atque largimur» (1003).⁶

Cum omnibus *utensilibus* iugiterque (legaliter helyett) pertinentiis scilicet famulis famulabusque pratis, vineis, *areis*, *edificiis*, campis, terris, agris, cultis et incultis, piscationibus, ventionibus, aquist aquarumque decursibus, molendinis, viis et inviiis tam exitibus quam inexitibus . . .

«Cum omnibus ad id legaliter pertinentibus mobilibus et immobilibus, servis et ancillis ecclesia, decimis, *areis*, *edificiis*, terris cultis et incultis, pratis, pascuis sive compascuis, silvis, aquis, aquarumque decursibus, viis et inviiis, exitibus et reditibus, questis et inquirendis, et, que quolibet modo rite vocari possunt, appendiciis et *utensilibus*.» (1002).⁷

«Cum omnibus utilitate, mancipiis utriusque sexus, *areis*, *edificiis*, campis, pratis, pascuis terris quidem cultis et incultis, silvis, omnique silvatica utilitate, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, molendinis, viis et inviiis, exitibus et reditibus, que-

¹ Migne. 140. k. 245, 267, 280, 293, 326.

² Wenzel. I. k. 347.

³ Migne. 140. k. 272. l.

⁴ U. o. 141. k. 948. l.

⁵ Migne. 141. köt. 1138. l.

⁶ U. o. 140. k. 250. l.

⁷ U. o. 140. k. 244. l.

sitis et adhuc quomodolibet acquirendis cum omni integritate donavimus.» (1008.)¹

Habeat sancti Michaelis Vesprimiensis ecclesia, quam Stephanus sanctissimus regit episcopus, predictarum villarum potestatem habendi atque usque in perpetuum possidendi.

«Prescriptus Burchardus, sancte Vormatiensis sedis antistes, ipse suique successores dehinc liberam habeant potestatem habendi, possidendi.» (1008.)²

Omnium hominum contradictione funditus remota (hibásan másolva removente.)

«Omnium hominum contradictione remota.» (1002, 1006, 1008.)³

Regali denique iubemus potestate

«Precipientes igitur regali summitate edicimus. (1004.)⁴ Regio ergo verbo et precepto iubemus.» (1002.)⁵

Nullus dux, marchio, comes, episcopus, archiepiscopus, vicecomes, *sculdalius*, iudex vel *exactor*, aut aliqua magna vel parva regni nostri persona audeat *disvestire* (hibásan másolva discuestere) prenominatam s. Michaelis Vesprimiensis Ecclesiam aut subripere de omnibus rebus suis mobilibus et immobilibus, quesitis et inquirendis cum omnibus, que illi in prelocutis civitatibus earumque, pertinentiis et finibus necnon in villis, pertinentiis vel in aliquibus locis subiiciunt (így subiiciuntur helyett) aut Stephano, illius sancte episcopo ecclesie, aliquid molestie inferre presumat.

Ezen része a veszprémi oklevélnek abban különbözik a rendes oklevelektől, hogy a közepén újra elkezdí az adott birtokok alkatrészeinek, tartozékainak elsorolását (mobilibus et immobilibus, quesitis et inquirendis). Hogy ezen tarto-

¹ Stumpf-Brentano: Acta inedita . . . 41. l. Idézhetnénk még egy sereget (l. Migne 140. k. 260, 290, 291, 318, 330 stb. ll.), de azt hisszük, fölösleges. Csak azt jegyezzük meg, hogy a fent idézettek mind Németországra szólnak. Az olaszországi adománylevelekben benne van a «vinea» is. Pl. Stumpf-Brentano: Acta inedita 370. l.

² Migne. 140. k. 279. l.

³ U. o. 140. k. 247, 268, 282. ll.

⁴ U. o. 140. k. 259. l.

⁵ U. o. 140. k. 242. l.

zékokat föl szokták sorolni és pedig épen ezen a néven, azt már följebb megmutattuk. A többire nézve ime itt egy pár idézet.

«Nullus, dux, marchio, comes, vicecomes *sculdacio*, scapio seu *aliqua magna vel parva persona* eundem iam dictum abbatem suosque successores prescriptis rebus inquietare, molestare vel *disvestire* presumat.» (1004.)¹

«Nullus dux, aut archiepiscopus, marchio, comes, vicecomes, *sculdatus*, gastaldio aut aliquis publicus *exactor* in aliquibus prediis et possessionibus per quemcunque nostri regni loca coniacentibus et residentibus . . . aliquam invasionem vel diminutionem aut temerariam presumptionem quoquo modo agere vel inferre presumendo pertentet.» (1009.)²

«Nullus dux, archiepiscopus, episcopus, marchio, comes, vicecomes, gastaldio, nec ullus reipublice *exactor* seu aliqua *regni nostri magna parvaeque persona* predictos canonicos vel successores eorum de suprascriptis rebus *disvestire*, molestare vel inquietare presumat.»³ (1013.)

«Precipientes igitur iubemus, ut *nullus dux, marchio, episcopus*, comes vel *vicecomes, sculdaxius*, decanus, castaldio seu villicus, aut aliqua magna parvaeque persona audeat molestare hos iam dictos vel *disvestire vel aliquam inferre molestationem.*» (Szent-Henrik 1014-iki levele a pisai kanonok számára.)⁴

Si quis igitur huius nostri precepti paginam fringere (így infringere helyett) temptaverit.

«Si vero, quod non credimus, hoc nostrum preceptum infringere tentaverit.» (1008.)⁵

«Si quis igitur hanc nostre concessionis paginam, quod abisit! quoquomodo ausu temerario infringere conatus fuerit,» (1009.)⁶

Octo millia librarum auri *cocti* sciat se compositurum, medietatem camere nostre et medietatem prelocute sancti Michaelis Veszprimiensis ecclesie necnon Stephano, celebri episcopo, suisque successoribus

«Centum libras auri *cocti* cogatur solvere medietatem camere nostre, medietatem ipsis monachis.» (1002.)⁷

¹ Migne. 140. k. 259. l.

² Migne. 140. k. 286—87. ll.

³ U. o. 149. k. 302. l.

⁴ Stumpf-Brentano, Acta inedita . . . 633. l.

⁵ Migne. 140. k. 281. l.

⁶ U. o. 140. k. 287. l.

⁷ Migne. 141. k. 950. l.

«Sciat se compositurum auri purissimi libras quingentas, medietatem camere nostre et medietatem predicto *Hieronymo episcopo suisque successoribus.*» (1008.)¹

«Sciat se compositurum ducentas libras auri *cocti* medietatem nobis et medietatem dicto monasterio.» (1022.)²

«Sciat se compositurum auri puri libras mille medietatem camere nostre, medietatem predictis ecclesiis et ministris eius.» (A velencei Szent-Hilár monostor kiváltságlevelé.)³

Quod ut verius credatur diligentiusque ab omnibus observetur

«Quod ut verius credatur diligentiusque ab omnibus observetur.» (1004.)⁴

Paginam hanc manu propria corroborantes annuli nostri impressione subter insigniri curavimus.

«Hanc *paginam* inde conscriptam *manu propria* corroborantes sigilli nostri impressione insigniri iussimus.» (1004.)⁵

«*Manu propria* hoc preceptum corroborantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri.» (1014.)⁶

«Huius nostre preceptionis edictum manu propria subter confirmavimus et *annuli nostri impressione insigniri* iussimus.» (998.)⁷

«Manu nostra eam subter firmavimus et *annuli nostri impressione sigillari* iussimus.» (1002.)⁸

«Manu propria subter confirmavi *annulique impressione assignare* iussi.» (1003.)⁹

Végül jö a: Signum Stephani mitissimi regis.

Hogy a kancellárok akkortájt széltében ilyen dicsőítő címekkel ruházták föl királyaikat (excellentissimus, invictissimus, gloriosissimus), azt már fentebb a pécsi oklevélnél eléggé kimutattuk («A harmadik kifogása» című kikezdésben). Itt tehát csak arra utalunk. Magára a mitissimus-ra még annyit jegyzünk meg, hogy Hermanus Contractus is

¹ Migne. 140. k. 281. l.

² U. o. 140. k. 363. l.

³ Stumpf-Brentano: Acta inedita ... 370. l.

⁴ U. o. 633. l.

⁵ Hoefer: Zeitschrift II. k. 140. l.

⁶ Stumpf-Brentano i. m. 633. l.

⁷ Migne. 141. k. 948. l.

⁸ U. o. 141. k. 950. l.

⁹ U. o. 140. k. 254. l.

épen így nevezi Szent-Istvánt,¹ úgy hogy az hihetőleg közkeletű jelzője volt első szent-királyunknak.

A régi kiadók a signum jelzését elhagyván, e helyett egy később felvilágosításképen hozzáírt vagy talán valamelyik kiadó által készült kelteztést toldottak az oklevélhez (*Datum in Sol apud capellam s. Stephani protomartyris anno ab incarnatione Domini millesimo nono*). Az oklevélismerő előtt mindjárt megtetszik, hogy ez hozzátoldás, mert hiszen teljesen ellenkezik a kelteztések ekkori formuláival; és lehetetlen, hogy olyan kancellár, a ki egész eddig betűről-betűre követte kora formuláit, itt egyszerre elhagyja azt és későbbi alakot használjon. Szerencse tehát, hogy ettől a czafrangtól Nagy Imre kiadása megszabadította az oklevelet. Mert ez a kelteztés, ha valóban benn lett volna az eredeti oklevélben, annak hitelességét erősen megingatná. Így azonban azon kelteztést egyszerű hozzátoldásnak tekinthetjük, a mely az eredeti, a tihanyi konvent előtt 1295. táján fölmutatott oklevélből hiányzott, vagy egész más, újabbkori írással volt írva úgy, hogy a konvent jegyzője, maga is fölismervén annak későbbi keletkezését, egyszerűen elhagyta.

Az, hogy ekkép a veszprémi alapítólevél kelteztés nélkül marad, nem aggaszthat bennünket, mert hitelessége e miatt egy szikra csorbát sem szenved. — A külföldön is gyakran megesett, hogy a kelteztést elhagyták. Ott van pl. I. Ottó kiváltság levele a luccai papság számára; ma is megvan az eredetije, de a datuma hiányzik.² II. Henriknek levele a kaufungeni apácza-monostor számára szintén bír a hitelesség minden kellékével, eredetije ma is létezik, de azért kelteztés nélkül szűkölködik.³ Az átiratokban fenmaradt leveleknél természetesen még gyakrabban ismétlődik az ilyen eset.⁴ — Hiányozhatik tehát a veszprémi levélről is a nélkül, hogy legkisebb aggodalomra volna okunk.

Nem tehetjük, hogy föl ne említsük a veszprémi oklevél

¹ Migne. 143. k. 239. l.

² Monun. Germ. Hist. I. 449—50. ll.

³ Stumpf-Brentano: Acta inedita . . . 376. l.

⁴ U. o. 371, 387. ll.

azon szavait, a melyeket ez különös, csak a XI. század okleveleiben előforduló értelemben használ. Ilyenek: *disvestire*, *cum utensilibus*, *pagus*, *compages* és *sculdacius*.

A *disvestire* és *utensilibus* szavak jellemzők a XI. század okleveleiben. Szent-Henriknek majd minden nagyobb szerű adományában előfordúlnak.¹ Az elsőnek csakis az investitura korában volt értelme. Mert valamint a birtokba való beiktatás tettét *investire* szóval jelölték, akkép a birtoktól való megfosztást *disvestire*-vel. Az investitura megszűntével azonban a *disvestitura*-nak sem volt értelme; azért látjuk, hogy a XI. századon túl az oklevelekben ismeretlen. Bizonyíthatjuk ezt többi közt azzal is, hogy a veszprémi oklevél múlt századi kiadói nem értették, hanem helyette *contrastatuere*-t írtak, az *utensilibus* helyett pedig a később használatos *utilitatibus*.

A «*pagus*» szót egy helyen használja a veszprémi alapítólevél, de nem falu, hanem kerület értelemben. «Adományozuk Marczalfőt Kolon város kerületében» (in pago Colocensis helyesebben Colonensis civitatis.) De éppen így kerület értelemben használják az egykorú oklevelek is számtalanszor. A sok közül csak egyet említünk: Szent-Henrik a fuldai monostornak adja «*comitatum Stoddenstat situm in pago Maygowe*» (Mayngau).² Ebből aztán az is kitűnik, hogy a *pagus* a *comitatus*-nál nagyobb kerületet jelentett.³

Ez az egy jelentéktelen «*pagus*» szó maga is számbavehető érv az oklevél hiteles volta mellett. Mert attól a percztől kezdve, a melyben Péter királyt hazánkból másodszor elűzték, s vele együtt az idegen, a külföldi oklevél-formulákban jártas kanczellárok hazánk földjét elhagyták, ezt a szót «*pagus*» kerület értelemben okleveleink többé soha sem használták. Későbbkorú hamisító tehát ezt a szót be nem írta volna készítményébe, mert a hazai XII—XIII. századbeli oklevelekben, a melyek rendelkezésére állhattak volna, illet nem

¹ Migne. 140. k. 259, 268, 303, 306, 308, 313, 318, 324, 328, 336 stb. II.

² Migne. 140. k. 382. I.

³ U. o., u. o. 140. k. 249, 253, 284, 2933. II.

talált, az a gondolat pedig, hogy talán külföldre utazott a Szent-Istvánkori oklevelek tanulmányozása végett, ismerve a kor viszonyait, képzelhetetlen.

Ugyanezt mondhatjuk a «compages» szóról is.

A «sculdatius»-ról már fentebb elég bőven kimutattuk, hogy az Szent-Henrik és Róbert francia király okleveleiben eleget előfordúl. Ezt a szót is csak Szent-Istvánnak idegen formulák után dölgozó kancellárja használhatta. A mi későbbi oklevélkészítőink ismerték ugyan «Sculdetius» alakban írva az ilyen embereket, de nálunk a jámbor soltészok (erre változott idővel a sculdetius) sohasem emelkedtek akkora hatalomra, hogy a királyi adományokat kellett volna tőlök féltetni.

És itt újra szemünkbe ötlük az a furcsa körülmény, hogy a mult századi kiadók (Péterffy, Róka) ezt a Sculdatius szót a veszprémi alapítólevélből kihagyták. Már most, ha Mabillon fellépése után és az ő vívmányait ismerő férfiak nem merték beletenni ezt a szót, félvén, hogy annak szokatlan volta csorbát ejtend az oklevél hitelén; mennyivel igazabban állíthatjuk, hogy egy XIII.—XIV. századbéli, csak a maga korának okleveleit ismerő hamisító semmi észre sem tett volna bele ilyen szót, a mely egy maga is gyanussá tette volna az oklevelet a XII.—XIV. századbéli magyar előtt. Nem származhatik tehát későbbi hamisítóktól ezen alapítólevél, a mely csak Szent-Istvánkori levelekben előforduló formulákkal, szavakkal él.

Hátra volna még a harmadik ismertetőjel: egyezik-e a veszprémi oklevél a későbbi oklevelekkel?

Az alapítólevél szerint Szent-István Visegrád, Székes-Fehérvár, Veszprém és Kolon városokat s azoknak környékét jelölte ki a veszprémi püspökség egyházmegyéjéül. — Mindenki tudja, hogy a székes-fehérvári püspökség felállítására előtt a veszprémi egyházmegye valóban a Szent-Istvántól kijelölt területet foglalta el.

Az adományozott falvak közül számosnak a neve hibásan van írva. Ausi, Cari, Bergen, Fyeseu nevek alatt mik értendők? azt addig, míg a veszprémi püspökség számára állítólag 1082-ben adott László-féle oklevél hitelessége el

nines döntve,¹ nem lehet meghatározni, arra pedig mi itt ki nem terjeszkedhetünk. Tehát csak Marczalfő (Morzolfeu) és a Duna mellett, Visegrád megyében fekvő birtokokról beszélhetünk.

Marczalfő nevű birtokot a későbbi oklevelek nem ismernek. De régi magyaroknak szokások volt a folyók, patakok eredeténél fekvő helyeket az illető folyó vagy patak nevéből és «fő» szóból képzett helynévvel megjelölni. Így volt Zagyvafő, van Körösfő, Lápafő stb. Ezen szokás arra utal bennünket, hogy a Marczalfőt is ennek a folyócskának eredeténél keressük. És ha ott keressük, jó helytt járunk, mert a Marczal patak forrásainál vagyis fejenél fekszenek Erek, Deáki, Sümeg nevű helyek s már a XIII. századbéli oklevelek emlegetik, hogy ezek mind a veszprémi püspökség jöszágai.² Világos dolog, hogy Szent-István Marczalfő név alatt ezen falvak határait, területét értette és ezen a területen később a nevezett falvak alakultak. Szent-István korához éppen nagyon illik, hogy nem szól határozott falvakról e tájékon, hanem ilyen általános, csak a területet jelző kifejezéssel él. Ellenben később ez a kifejezés czéltalan, érthetetlen; s valami hamisító bizonyára nem ügyekezett volna olyan falvat biztosítani a veszprémi püspökség részére, a milyen akkor nem létezett.

A Duna és az Apurig (másutt Egerug azaz Egregy) patak mellett, Visegrád megyében fekvő birtok nem más mint Szent-Endre. 1283-ban Erzsébet királyné elégtételt nyújt azon károkért, a melyeket Domokos visegrádi várnagy a veszprémi egyház Szent-Endre nevű birtokán és a hozzátartozó Kecskeszigeten okozott.³ De már jóval előbb, 1156-ban a veszprémi püspök egyik tisztje: «a szentendrei püspöki udvarházban, a Duna mellett» készíti el végrendeletét,⁴ a miből világosan következik, hogy Szentendre már akkor a veszprémi egyház jöszágá volt. Éppen azért történt, hogy a veszprémi egyház egyik főesperessége az Árpádkorban szent-

¹ Fejérpataky: A kanczellária az Árpádok korában 17. l.

² Wenzel. V. k. 41. l. Hazai okmánytár. VI. k. 164. l.

³ Fejér. VII. 2. v. 99. l.

⁴ Wenzel. I. k. 58. l.

endrei nevet viselt¹ és csak később változtatta nevét budaira.

Ennyi bizonyíték után le kell tennünk minden kétségeskedésről a veszprémi alapítólevelet illetőleg. Ha egy oklevélről oly világosan meg lehet mutatni, hogy a maga korának okleveleivel minden ízében egyezik, a későbbi századok okleveleitől pedig mindenben különbözik, akkor azt valószínűnek kell ismernünk, vagy pedig az erkölcsi bizonyosság (moralis certitudo) elvét, s ezzel a legtöbb emberi ismeret alapját el kell vetnünk. Mivel ezt nem tehetjük, elfogadjuk a veszprémi alapítólevél hitelességét és határozottan merjük állítani, hogy midőn ezt tesszük, nem mi esünk az együgyű hiszékenység hibájába, hanem a túlzó kétségeskedés (hypercriticismus) hívei, mert olyasmit hitetnek el magukkal egy XIII.—XIV. századbéli hamisító tehetségéről, a mi képtelenség.

Horváth Mihály ez oklevelet is különös megtámadásra méltatta.² 12 év leforgása alatt nem akadt ember, a ki az ő kifogásaira megfelelt volna, örömmel teljesítjük tehát mi ezt a kötelességet. Hiszszük is, hogy az ő kifogásainak fölemlítése a veszprémi alapítólevél tekintélyét gondolkozó fő előtt éppen nem fogja csorbitani, hanem inkább emelni.

«A másik okmány — kezdi Horváth — nem alapító, hanem csak adománylevél, melylyel István Szent-Mihály veszprémi egyházának, azaz a püspökségnek több falvakkal s javakkal egyetemben, Veszprém, Fehérvár, Kortő és Visegrád városokat» — (adja).

Erre az állításra maga az oklevél megfelel. Nem igaz, hogy Szent-István e városokat a veszprémi püspökségnek adta volna, mert az oklevél e szavakkal él: e városokat Szent-Mihály veszprémi egyházának rendeljük alá (subiicimus) minden templommal, kápolnával és egyházi javadalommal vagyis azok kerületeivel és területeivel (cum terminis et finibus). A subiicío szónak soha sem volt az az értelme: adni, adományozni. Itt pedig annál kevésbbé lehet az az értelme,

¹ Zalamegyei oklevéltár. I. k. 68. l.

² A kereszténység első százada Magyarországon. 185. l.

mert hozzá van téve: cum terminis et finibus, e szavaknak pedig akkoriban volt az értelme terület, kerület, vagy határ¹ s így, ha a Horváth értelmezése állana, a király a veszprémi püspökségnek adta volna nemcsak éppen e városokat, hanem egyszersmind a Dunántúl felét s többek közt az ő, a király egyik székvárosát és kiválasztott temetkezőhelyét: Székes-Fehérvárt.

Ha pedig e levélben Szent-István a veszprémi püspök joghatóságának területét is kijelöli, nem értjük, miért ne volna e levél alapítólevél, hanem csak adománylevél?!

Mindjárt a fentidézett sorokban előforduló Kortó után ezt a jegyzetet szúrja közbe Horváth: «E nevet (már mint Kortót) legügyesebb és legpontosabb paleographjaink egyike, Nagy Imre a Hazai Okmánytár VI. kötetében így közli: «Colon.» Nem mondja Horváth, hogy mit akar ezzel, de nem nehéz az ő gondolatját kitalálni. Két oklevélnek a pannonhalmi kiváltság- és a veszprémi alapítólevélnek, ellenmondását akarja ezzel kimutatni. Mert a pannonhalmi apátság levele azt mondja, hogy Szent-István Curtou azaz Kortó nevű birtokot adott a veszprémi püspökségnek, ellenben a veszprémi alapítólevélben Kolon-ról van szó s nem Kortó-ról.

E kifogásnak súlyos voltát jó előre érezték a veszprémi levél múlt századbeli kiadói. Ám annak élet venni nem tudták. Azt hitték: ez elől nincs más kitérés, mint az: ráfogni a veszprémi levélre, hogy a Kolon hibás kiírás Kortou helyett. Tovább mentek; nem mondjuk, hogy rosszhiszeműleg, de oklevél-kiadóknak semmi esetre sem szabad módon fölhatalmazást vettek arra, hogy az oklevél szövegét megmásítsák és Kortou-t írjanak Kolon helyett. Ilyen védő fegyverekre azonban nekünk nincs szükségünk. Mert mint föntebb kimutattuk, a veszprémi alapítólevél, keltezés nélkül szükölködik. S már most, ha nincs benne fölemlítve Kortó, ebből csak az következik, hogy a pannonhalmi kiváltságlevél később kelt mint a veszprémi és mikor a veszprémit írták, akkor még Veszprém püspöke nem kapta meg a kárpótlásul nyert Kortó falut.

¹ Migne. 140. k. 296. l.

Kolonra nézve pedig azt jegyezzük meg, hogy a legnagyobb szerencse érte a veszprémi alapítólevelet akkor, midőn Nagy Imre megállapította, hogy a régi Korteu szó helyett tulajdonképen Kolon van az oklevélben. Mert azt a Korteu helynevet, ha helyesen akarjuk értelmezni, semmiestre sem lehetett volna az újabb kiírás szerint Kortő-nek írni, hanem Karkó-nak (Corcou) vagy Karakónak és pedig azért, mert csak is ilyen nevű várispánságunk létezett. Ámde ekkor lett volna csak nagy zavar, nagy ellenmondás. Mert a veszprémi oklevél állítása szerint Karakót Szent-István a veszprémi püspök joghatósága alá rendelte volna, holott tulajdonképen a győri egyházmegyéhez tartozott.

Kolonnal pedig hogy vagyunk?! Az erről szóló oklevelek egész határozottan mondják, hogy e hely Zala és Somogy megyék határán a Balaton délnyugati csúcsánál fekszik. Valaha jelentékenyebb község volt, mert tizedéért a veszprémi káptalan és zalavári apát sokat pöröltek.¹ Neve ma is él, de ma már csak pusztá a balatonmagyaródi határban. Ez a szerencsés fekvése Kolonnak egy-maga is minden magyarázat nélkül eléggé mutatja, hogy mikor Szent-István e várost és környékét a veszprémi egyházmegyéhez csatolta, akkor tulajdonkép a mai Zala és Somogy megyékre terjeszté ki a püspök joghatóságát. A veszprémi oklevél ezen állítását pedig IX század multja fényesen igazolja, s ennél fogva a «Kolon» olvasás nem az oklevél ellen, hanem mellette bizonyít.

«Gyanussá teszik azt — folytatja tovább Horváth — azon halmozott kifejezések: concedimus, donamus atque largimur, melyek ez időben még nem voltak divatosak a diplomatikában.»

Már fentebb említők, hogy Horváth M. megkímélte magát a Szent-István féle oklevelek kortársainak fáradságos tanulmányozásától. Itt fölhozott kétsége csak újabb alkalmat nyújt ez állításunk igazolására. Ime egy pár halmozott kifejezés az egykorú oklevelekből:

¹ Zalamegyei oklevéltár. I. 128—29, 201—5. ll.

«Concedimus ei, donamus atque largimur.» (1003.)¹

«Restituimus, restauravimus, donavimus atque firmissime subscribentes eo consolidavimus.» (1005.)²

«Integre concedimus atque largimur ac de nostro iure in eius ius et dominium transfundimus.» (1008.)³

«Committimus, tradimus, sublimamus.» (1002. Róbert francia király levelében.)⁴

Azt hiszszük, ennyi elég.

«Gyanussá teszik továbbá — folytatja Horváth — a dux, marchio, Vicecomes, exactor tiszti czímek, melyek nálunk, vagy épen nem, vagy sokkal később jöttek divatba.»

Ezen kifogás semmis voltát a pécsi alapítólevél tárgyalásakor eléggé bebizonyítottuk.

«Végre gyanussá teszik — fejezi be Horváth — a nyolcz ezer font aranyra szabott bírság, melylyel az adománysértők bűnhesztetnének. Ily nagy összeg ezen korban valóságos királyi kincs volt; az ilyféle bírságok pedig az 50 vagy 100 fontot nem szokták meghaladni.»

Erre megint egy pár idézetet kell fölhoznunk.

I. Ottó császár 968-ban megerősítvén a chienti-i monostor javait, egyszersmind kimondja, hogy a monostorrontó «quinque millia mancosos auri obrisi componat.»⁵ III. Otto a veronai egyház részére adott oklevelében kétszáz font arany bírság van kiszabva az ellenkezőkre.⁶ A bellemontei (Tours mellett) apácza-monostor kiváltság levelében kétszáz arany solidus (auri ad purum excoeti) pénzbírságot olvasunk.⁷ De még ennél sokkal nagyobb bírságra is akadunk. III. Ottó és Szent-Henrik leveleiben nem ritkaság az 500 és 1000 font arany bírság, pl. a cremonai püspökség részére 1000-ben, a ticinói monostor részére 1000-ben, Vicenza város részére 1001-ben,⁸ a comoi püspökség részére 1004-ben

¹ Migne. 140. k. 250. l.

² Migne. 140. k. 265. l.

³ U. o. 140. k. 270. l.

⁴ U. o. 141. k. 949. l.

⁵ Monum. Germ. Hist. I. k. 505. l.

⁶ Fejérpataky: A pannonhal. ap. al. lev. 193. l.

⁷ Migne. 141. k. 955. l.

⁸ Fejérpataky f. i. m. 194. l.

(mille libras auri probatissimi componat)¹, a vizenai püspökség részére 1008-ban (auri purissimi quingentas libras)², a cassinói apátság részére 1013-ban³ kelt levelekben. Ebből eléggé kitetszik, hogy a kancellár keze éppen nem volt megkötte a 100 font arany birságnál, írhatott ő, a mennyi neki tetszett, úgy sem az volt ennek a birságnak czélja, hogy az egyes tilalom szegőkön az egészset megvegyék, hanem arra való volt, hogy az adomány megsértésétől a gonosz embereket elijesztsék. — Végül pedig azt is föltehetjük, hogy a másoló hibázott pl. az VIII cmot, a mi csak octo centumot jelent, octo milia-nak olvasta. — E kifogás tehát csak akkor volna komolyan számba vehető, ha biztos volna, hogy az eredetiben is octo milia állott.

Azon kellemetlen érzést, melyet az alaptalan állítások s azok szükségyszerű czáfolatai okoztak, feledteti velünk az, hogy újra van egy valódi Szent-Istvánféle oklevél a kezünkben, s azzal együtt van biztos alap, a melyre a magyar történet épületét helyezhetjük.⁴

¹ Migne. 140. k. 258. l.

² U. o. 140. k. 281. l.

³ U. o. 140. k. 302. l. V. ö. Stumpf-Brentano: Acta inedita... 386. l.

⁴ Nem régiben a hirlapok Szent-Istvánnak egy másik, Veszprém városa levéltárában fölfedezett leveléről adtak hirt. Ftdő Káuzli Dezső veszprémi hittanár úrtól nyert, biztos értesülésünk alapján állíthatjuk, hogy a kérdéses levél nem létezik, s az egész hír csak félreértésből keletkezett.

A pécsváradi apátság alapítólevele.

Sok könyvre, sok iratra ráidézték már Ovidius röpke mondatát: «Habent sua fata libelli», de a sok között kevésre illett az jobban, mint Szent-Istvánnak a pécsváradi apátság alapításáról szóló oklevelére. II. Géce (Géza) királyunk 1158-ban Bács városában ünnepelvén a husvétet, megjelent előtte Turul ispán (comes) fia Péter, pécsváradi apát, és előadta, hogy a pécsváradi monostor egyházának ker. Szent-János tiszteletére szentelt kápolnája leégett és a mi még nagyobb, mondhatjuk, pótolhatatlan veszteség volt, odaégték abban a pécsváradi apátság régi oklevelei, különösen oda-
 veszett Szent-Istvánnak nagy, az ő pecsétjével megerősített, még az apostoli széktől is jóváhagyott oklevele. Hogy a nagy-
 veszteséget némileg pótolják, előmutatta Péter apát az elégett oklevelek pecsét nélkül szükölködő másolatait, a melyeket nem az egyházban, hanem az apát szobájában őriztek, és így a tűzvésztől szerencsésen megmertettek. Kérte azután a királyt az apát, hogy a felmutatott másolatokat saját oklevelébe befoglalván, azokat pecsétjével erősítse meg és így azoknak az ország bírái előtt érvényt szerezzen. Nagy dologról lévén szó, a király kikérte a vele levő főpapoknak, két érseknek és négy püspöknek, és a főuraknak tanácsát. Még talán süket fülekre talált volna Péter apát, ha a jelenlevők eszébe nem juttatják a királynak, hogy az előző évben, még a tűzvész előtt, már a királyi kancellária kezén forogtak a pécsváradi apátság eredeti oklevelei a másolatokkal együtt. 12 falunak tizedéért, a pécsváradi monostor összes jószágain lakó emberektől szedett tizedért és két plébánia felett való joghatóságért indított pert 1157-ben Antim pécsi püspök a pécsváradi apátság ellen. A pécsváradi apát fölmutatta az

ő jogait védelmező okleveleket, de csak másolatban. Mikor ez nem volt elég,¹ a pécsváradi apát monostorának eredeti okleveleit a másolatokkal együtt a király elé hozta és ott a király s vele hat főpap az eredetieket a másolatokkal összevetvén, megegyezőknek találták. Mivel ez 1157-ben így történt, 1158-ban a királyi udvarban nem tehettek semmi kifogást az előző évben összevetett másolatok ellen, s beleegyeztek mindnyájan e másolatoknak átíratásába, pecsét alatt való kiadatásába és így teljes hitelesnek, bizonyító erővel bírónak jelentették azt ki. Beleegyezett maga a pécsi püspök, Antim is; s maga egyedül az ő beleegyezése hatalmas érv arra, hogy a mit II. Géce átíratott, az nem valami hamisítvány, hanem valóban Szent-István igazi oklevele. Mert hiszen ez az oklevél az ő püspöki jövedelmét jelentékenyen megcsökkentotta, magát a monostort és az ahhoz tartozó plébániákat az ő joghatósága alól fölmentette, s akkor — vagy soha — volt alkalom, hogy ezen ránézve sérelmes dolgokat egy csapással megszüntesse, a fölmutatott másolatokat hamisítványoknak jelentvén ki. Hogy ezt nem tette, sőt beleegyezésével közreműködött arra, hogy e másolatok hitelesekké váljanak, nem magyarázható meg másból, mint abból, hogy a nyilvános, kézzelfogható igazságot el nem tagadhatta.

Barnabás kancellár tehát megcsinálta az erről szóló oklevelet, átírta a másolatokat, rátették a király pecsétjét s aztán Péter apát az új kiváltságlevelet a régi másolatokkal együtt örömmel vitte vissza a monostorba. Azontúl aztán az apátok jobban vigyáztak féltett kincseikre, újabb meg újabb átíratokat szereztek, hogy ha az egyik elvész, megmaradjon a másik. 1228-ban II. András király írta át II. Gécsének ezen megerősítő levelét;² egy század sem tölt bele és már újra megjelent egy másik pécsváradi apát Miklós, a királyi udvarban II. Géce ismert oklevelének átíratását, megerősítését kérvén. Teljesítették kérését, hiszen II. Géce levele minden hibától ment, teljesen ép és hiteles volt, Barnabás

¹ V. ö. Fejérpataky: A pannonh. ap. al. lev. 11. Wenzel I. 249. l.

² Fejér: Cod. Dip. III. 2. v. 120—1299. II.

kancellár pedig oly hűséges másoló volt, hogy Szent-István-nak monogrammját is lerajzolta az oklevél végére.¹

Hat év mulva Ditmár, pécsváradi apát, Szent-István alapítólevelének II. Geese előtt fölmutatott másolatát vitte a királyi udvarhoz. Akkoriban már oly nagy tisztelettel viseltettek Szent-István levelei iránt, hogy nem tekintették azt, van-e pecsét a felmutatott másolaton, vagy sem, hanem teljes készséggel átírták.² Károly királynak eme második 1329-iki átíratát jónak látta Imre apát Zsigmond király által is megerősíttetni. A király 1399-ben teljesíté is kérését.³

Ugyanezen Imre apát még jobban biztosítani óhajtván a pécsváradi monostor javait és jogait, egyháza kiváltságseveleinek pápai megerősítését is szeretne volna kieszközölni. E célra az okleveleket Rómába kellett küldenie, mert ott a pápai kancelláriában előbb szoros vizsgálat alá vették. A hosszú út veszedelmeinek nem merte kitenni II. Geese oklevelét, mert annak elvesztéből nagy kár háromolhatott volna a monostorra; kiválasztotta tehát a négy közül I. Károly 1323-iki megerősítő oklevelét s azt küldte Rómába. Itt megvizsgálták, átírták, a pápa megerősíté, pecsétje alatt kiadá; s azután az erről kiadott bullát szokás szerint a pápai lajstrom könyvekbe is beiktatták, s az a római Dataria levéltárban «Anni XIV. Liber. — De regularibus ff. 94—97» jel alatt ma is föltalálható.⁴

Ennyi sok változáson, ennyi sok, szoros vizsgálaton, átíratáson esett keresztül a pécsváradi alapítólevél már a mohácsi vész előtt. És mégis annyi sok átírat közül hazánkban egy sem maradt fenn korunkra vagy ha maradt, (I. Károly 1323-iki átíratá az országos levéltárban, és Zsigmond 1399-iki átíratá az esztergomi primási levéltárban állítólag mai napig

¹ Fejér. C. D. VIII. II. v. 441. 1.

² U. o. VIII. III. v. 352. 1.

³ Fejér: Cod. Dip. X. II. v. 656.

⁴ Monum. Vatic. I. s IV. k. 572. 1. Különben ugyanezt kiadta már Koller is: Hist. Eppatus Quinqueecl. III. k. 266—280. II., de nála a lajstrom jelzése oly hibás, hogy majd nem félrevezette a kutatókat; azonkívül néha a nevek rosszul vannak másolva, s egy pár sor kimaradt.

megvan), akkor oly szerencsétlen, hogy magyar kézzel írott régi átiratból és hozzáértő tudós által mai nap sincs kiadva. Pedig nagyon megérdemelné! Hiszen, ha pontos átiratból helyesen kiadnák, ez volna a legrégibb magyar nyelvemlék, régibb mint a halotti beszéd. Ámde tudósaink maig az esztergomi káptalannak, 1657-ben a pécsváradi apátság chartulariumából készített átiratát használták,¹ pedig 1657-ben a régi okleveleket már olvasni sem tudták. Ennél tehát sokkal többet ér a Monumenta Vaticana I. ser. IV. volumenjében ujabbán megjelent² kiadása, mert ezt IX. Bonifác lájstromkönyvéből (registráiból) magyar emberek írták ki; ennek sokkal régibb, 1403-ból származó, kár hogy idegen kézzel készült átirat a forrása s azért mi, tekintetbe sem véve a többi hibás másolatokat, egyedül ezt, az itt újból közzétettet veszszük vizsgálataink alapjául, annál is inkább, mert személyesen meggyőződünk arról, hogy a régi pápai másoló szorosan ragaszkodott I. Károlynak előtte fekvő okleveléhez, úgy hogy olyan magyar szavakat is, mint Tulfa, Vadvez, egész hibátlanul írt le.

In nomine Domini Dei summi Stephanus superna favente clementia Hungarorum rex. — Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana predicandum, verum etiam divina mercede remunerandum. — Quocirca omnium sancte Dei ecclesie fidelium nostrorum (sic) presentium atque futurorum solers comperiat intentio, quod nos per Dei subsidium ad anime nostre remedium et pro stabilitate regni nostri monasterium sancte Dei Genitricis Marie et sancti Benedicti ad radicem Montisferrei diligenter construximus, omni autem cura adhibita, ne monastice religionis contemplatio aliqua temporalium necessitate compressa nutaret ad levam, idem monasterium ex donativis nostris consensu et confirmatione Auctoritatis Apostolice dotavimus terris, silvis, piscinis, vineis, villis, populis, tam liberis, quam servis. —

¹ Fejér: Cod. Dip. I. k. 296—303. ll.

² 572—580. ll.

Liberis scilicet ducentis militibus, quos sub talem redeamus militiam, ut, si forte aliqua in regione suboriatur seditio, ad monasterii armata manu concurrant custodiam, et Abbati, regalem visitandi (sic) presentiam, duodecim equites servitium studeant exhibere. — Ministris quoque, qui serviunt cum equis, CLVI; item ministris, qui serviunt cum equis et curribus CCCCVIII: vinitoribus CX; aratoribus XXXVI; apiariis XII; tributariis ferri XX; piscatoribus L; fabris X; preparatoribus vasorum ad cellarium VI; tornatoribus XII; pistoris IX; cocis (sic) X; figulis III; coriariis VI; pristaldis (sic) V; aurificibus V; carpentariis VIII; molendinariis III; opilionibus XIII; agazonibus III; subuleis III; ministris hospitum tribus; ministris infirmorum III; pulsatoribus quinque, balnearum (sic) servituti deputatis, quos a stuba, stubularios vocare possumus, VI. — Quorum omnium, militum videlicet, ministrorum et ceterorum cujusque ordinis mancipiorum loca, locorum nomina et numerus in presenti privilegio continentur, mansiones MCXVI, (singillatim tantum: MCVII. numerantur) que simul adunate faciunt villas XLI. — Prima Fonsol nominatur, que ab oriente terminatur Salsuh ab oriente (sic, rectius: austro) Aruc, ab occidente Chrumvrowozov, a septemtrione Ruzii. — Secunda Chomur nominatur, que ab oriente terminatur Balwanus, ab austro Aruc owtu, ab occidente Noghutholmu, a septemtrione Mege. — Tertia Zumba nominatur, que ab oriente terminatur Nogaruc, ab austro Rowozluk, ab occidente Butanozowa, a septemtrione Nogwt. Quarta Zaczard nominatur, que sub Nogysegy sita est, et communem dimittimus cum meis successoribus, tam terris, quam siluis, vineis et piscinis, arundinetis et fenis, excepto nemusculo quodam, quod contiguum est Curie Sancti Benedicti, quod sibi soli pertinet. — Quinta Ylsan nominatur, que ab oriente terminatur Kynesa, ab austro Sirmia, ab occidente Totis, a septemtrione Foznogis. — Sexta Batatue nominatur, que ab oriente terminatur Duna, ab austro Azaufey, ab occidente Wt, a septemtrione Pÿzis. — Septima Kulgedy, que ab oriente terminatur Clunauz, ab austro Scylfa, ab occidente Kuchinkereby, a septemtrione Kwbalvan. — Octava Daluch, et nona Chovas nominatur,

que ab oriente terminatur Duna, ab austro Aruk, ab occidente Scilfa, a septemtrione Aruk usque ad Dononyz. — Decima nominatur Velente, que ab oriente terminatur Aruk, ab austro Hamuholm, ab occidente Tulfa, a septemtrione Sedefey et Tulfa. — Undecima Zeyk. — Duodecima Zeru. — Tertia decima Boborc. — Quarta decima Nadayca, que ab oriente terminatur Sedy et Scilfa, a meridie Zurduk et Tulfa, ab occidente Welg. — Quintadecima Gyos nominatur, que ab [occidente, sed deletum est] oriente terminatur Chorozt, ab austro Zilfa, ab occidente Gwggy, a septemtrione Sedy. — Sextadecima Nougrad nominatur, que ab oriente terminatur Sey et Dobrochachubananogut usque ad Mitar sede. Septimadecima Gurumbona nominatur, que terminatur ab oriente in Hetÿs, Buketulfa, et a meridie Scilfa et Noguvar, ab occidente Kurtuelfa Rowozluk. — Octavadecima Scedluc. — Nana (sic) decima Nyvig. — Vicesima Zylag. — Vicesima prima Pol. — Vicesima secunda Sumlow, que ab oriente terminatur Harumkurtuel, et Seyr et Harumtulfa et Novozluk (sic). — Vicesimatertia Zamtow. — Vicesimaquarta Mykuse. — Vicesimaquinta Varast bucaozu (sic) Vicesima sexta Kulchoud. — Vicesima septima Heten. — Vicesima octava Varkun. — Vicesimanona Kuesty, que ab oriente terminatur scena Abbatis, a septemtrione Tow, ab oriente (sic, rectius occidente) Verum et Voduez, et Agifei, usque ad Nogut. — Tricesima Belyz (sic) que ab oriente terminatur in Dedteluke, Aruk et Owut, et Hasfa et Kurtuelfa, a meridie similiter Aruk et Owut, ultra Keyris et Tulfa et Seyr et iterum Tulfa et Chedyagyfei Suretulfa et hec silva ad pasturam bestiarum. — Tricesimaprima Suene. — Tricesimasecunda Hirig nominatur, que ab oriente terminatur Sozlogys, ab austro Sedfey, ab occidente Nogut et Curtuelfa, a septemtrione Hudus. — Tricesimatertia Konas sede (legi potest etiam: Kouassede) nominatur, que ab occidente Appadykuta terminatur, a septentrione Medves et Chawa Achala et sic demum Kuasty. — Tricesima quarta Vrmandy. — (Tricesimaquinta, que erat Heten, excidit.) — Tricesimasexta Mortun. — Tricesimaseptima Perecud. — Tricesima octava Berkust. — Tricesimanona Sholad. — Quadragesima Hagmasker, ab oriente terminatur Aruk et Vt ad partem Welpryt, a meridie

Balwanus, et Burzuta et Aruk, ab occidente terminatur cum Almas per Aruk, a septentrione Kewrus ozov et Aruk et Geuruta. — Quadragesimaprima est villa Neuvg (sic) iuxta Kana (vel Kava) dimidio miliario in montibus sita. — Preterea ex consensu et confirmatione Auctoritatis Apostolice non solum prescripti populi, verum etiam omnium intra terre ipsius monasterii circumscriptionem possessiones habentium decimationibus curavimus preditare. — Eadem etiam auctoritate Apostolica mediante decrevimus, ut prefati cenobii Abbas generali tantum et solemni dumtaxat synodo Strigoniensi Archiepiscopi interesse teneatur; attamen seu a Metropolitano seu a qualibet alio Episcopo, omni contradictione cessante, confirmationem, consecrationem suscipiat et eius monachi ad ordines provehantur. — More etiam episcoporum cum mitra, sandaliis et anulo sive in solemni curia sive Episcoporum conventu vel in loco quolibet religioso liberrime possit assistere et divina officia celebrare. — Duas preterea capellas regias, capellam videlicet beati Petri, monasterio connexam, et alteram, que vulgo Alba Ecclesia vocatur, cum earum parochiis et omnibus pertinentiis contulimus prefato monasterio, in quibus sacerdotes, ab Abbate constituti, predicto populo divinum plenarie exhibeant servitium. — Crisma vero et oleum infirmorum quilibet Archiepiscopus vel Episcopus dare teneatur. — Prefati vero monasterii populum iam sepedictum de spiritualibus instruendum et iudicandum Strigoniensi Archiepiscopo et Abbati suo commisimus. — In civili autem causa nulli liceat iudicare preter Abbatem, nisi forte pro qua sanguis effundi debeat. — Forum etiam bis in eddomeda (sic) stare concessimus duobusque in locis: unum superius iuxta Sanctum Petrum die dominico; in vico inferiori quarta feria aliud, omneque tributum ex eis proveniens usui iam dicti monasterii contulimus, nec non et salicidie ab omni inquietudine liberrimo, quod nec tributariorum cupiditas, nec possit potentum violentia perturbare (sic). — Insuper et liberorum denariorum tertiam partem, qui ex advenis in terra ecclesie habitantibus debentur, ad calciamenta fratrum concessimus. Silvarum quoque proventum ubique ecclesie pertinentium, ut in tri-

butis porcorum seu arundinetorum, nulli omnino liceat possidere, nisi Abbati. — In fontibus vero, infra terminos dicti monasterii existentibus, molendina sive piscinas absque Abbatis permissione nulli liceat facere. — Nobiles autem sive ignobiles, infra terre ipsius monasterii circumscriptionem possessiones habentes, si post temporum curricula ex donatione nostra obtinuisse dixerint, et contumelia affecti ecclesie contrarii vel eius populo extiterint, cum rebus mobilibus expellantur, quia quod Deo contulimus, idem offerre homini nequaquam debuimus. — Quod si Abbatis imperio non recesserint, potestas regis, ablatis rebus omnibus, eos crudeliter expellat, ne palliata iniquitas in monasterii pululet (sic) excidium. — Aque etiam conductu, qui omnes fratrum officinas circuiret, idem decoravimus monasterium. — Altaria hiis decoravimus ornamentis videlicet: XXIX. casulis, dalmaticis XIII, tunicis XVIII, cappis LX, palliis altarium XXVII, mantilibus XXIX, palliis ad cooperiendum sedilia IIII.-or, albis L, camisiis XXII, cortinis de pallio X, et aliis XV, tapetibus ante altaria X, crucibus IX, plenariis VII, altaribus ad viam V; turribus III, candelabris VI, calicibus XI, baccilibus XII, urceis IIII.-or, de argento serineis (sic) III; stolis et manipulis XXX; — Libris vero, quorum precipua auctoritas fulget in ecclesia Dei: Bibliotheca in duabus voluminibus, Nocturnalibus IIII.-or, Antiphonariis V. — Lectionariis II cum evangelio. — Missalibus VI. — Psalteriis IIII.-or, — Gradualibus V, Regulis II, Baptisteriis II, Glossariis II, quadraginta Omeliarum volumine uno. — Equis CXX, vaccis LXXXIII, ovibus MCCCCLXIII, porcis CXXXVII, capris XCII.

Et ut ipsum monasterium ab omni inquietudine sit semotum, precipimus, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, seu aliqua persona nobilis vel ignobilis de iamfatto monasterio aliquo modo se intromittere in mancipiis, terris, vineis, rippis, pratis, pascuis cultis et incultis, salicidiis, decimationibus et in omnibus hys, que in suprascriptis reperiuntur sine concessione Abbatis eiusdem monasterii audeat. — Quod si fecerit, componat centum libras auri optimi mediam camerę regię, medietatem vero

Abbati. — Et ut plus divine ire occursum paveat, sciat se a Patre et Filio et Spiritu Sancto et Genitrice Dei, sanctisque apostolis Petro et Paulo et a sancto Benedicto, in cuius honore predictum situm est monasterium, perpetuo anathemate dammandum et ante tribunal Christi rationem redditurum. — Quod ut verius credatur, hanc paginam manibus propriis roborantibus (sic) sigilli nostri munimine in ipso die consecrationis dicti monasterii per ministerium domini Astrici, Colocensis Archiepiscopi et primi Abbatis prescripti monasterii, nobiscum omnibus regni principibus ibi assistentibus, confirmavimus. — Verumtamen circumscriptio nostre donationis ante nostram coronationem fuit assignata ante annos XIII, priusquam fundamentum foderetur. XVII-o anno a fundatione monasterium iam dictum est consecratum Anno ab incarnatione Domini M-o — XV-o.

Megismerkedvén ez alapítólevél viszontagságos multjával, annál nagyobb érdeklődéssel foghatunk hozzá hitelességének megállapításához?

Egyezik-e a pécsváradi apátságnak alapítólevele a kor viszonyaival.

Ez oklevél a szokásos bevezető részek után mindjárt a monostornak adott szolgálkat sorolja föl; számszerint elmondja hány hadi jobbágyot (később prædialista nemes), földművest, vinczellért, méhészt, halászt, bodnárt, esztergályost, szakácsot, fazekast, timárt, ötvöst, kerékgyártót, molnárt, harangozót és egyéb foglalatosságú embert rendelt a király a monostor szolgálatjára.

A monostornak földbirtoka tulajdonképen nincs. Ezek a szolgálk kaptak telkeket (mansiones) számszerint ezerszáz tizenhatot, s őket egymás mellé telepítették, úgy hogy az 1117-re menő szolgálk 41 falut alkottak (mansiones, que simul adunate faciunt villas XLI). Átlag tehát 24—25 telekből állott egy-egy falu. A monostor mellé külföldieket és pedig, a mint a későbbi jelek mutatják, olaszokat telepített a böles király. Látszik tehát, hogy ez oklevél olyan időben készült, a mikor a falvak nálunk még csak alakulóban voltak.

Még két olyan intézkedést jegyez föl az oklevél, a milyen csak alapításkor jut eszébe a rendelkezőknek. Első az, hogy

a király két vásárt rendeztetett a monostor javára, egyiket Pécsvárad felső, Szent-Péter nevű utcáján, másikat az alszegen. A második az, hogy a király olyan vízvezetéket készíttetett a monostornak, a mely a szerzetesek műhelyeit körüljárta.

Számszerint elmondja továbbá ez oklevél, mennyi egyházi ruhával ékesítette föl Szent-István e monostort, és pedig olyan néven nevezi az egyes darabokat, a mint akkor hívták, és olyanokat említ, a melyek csak akkor divatoztak. A fölso-
rolt könyvek is olyanok, a melyek azon korban használatosak.

Jellemző az is, hogy az oklevél nem beszél kész halastavakról, olyanokat szerinte nem adományozott Szent-István a pécsvárad monostornak, hanem csak fölhatalmazta az apátot ilyenek készítésére, eltiltván mindenkit ennek megakadályozásától. Ezzel adja tudtunkra, hogy a mesterséges halastavak készítése hazánkban addig nem volt szokás, és csak a monostorok alapítása tette azt szükségessé.

Mindent összevéve, a pécsvárad alapítólevél a kor viszonyaival a lehető legszebben megegyezik. Ez pedig már maga is hatalmas érv az oklevél valódisága és hitelessége mellett. Mert a későbbi hamisító nem bírja magát a maga korának befolyása alól föl szabadítani, és éppen azért nem tudja magát beleélni az előző kor viszonyaiba, kiváltkép nem tudja elképzelni a Szent-István idejében dívó, kezdetleges társadalmi állapotokat, a települő falvakat, a még csak készitendő halastavakat, a rendezkedő királyt stb. Látni fogjuk, hogy a koholt oklevelek mind kész falvakról és halastavakról, rendszerezett megyékről, szokásban levő, nem pedig akkor keletkezett vásárokról beszélnek. Az ellentét a pécsvárad és e koholt oklevelek közt szembeszökő, de a pécsvárad alapítólevél hiteles voltára nézve nagyon kedvező.

Egyezik-e a pécsvárad alapítólevél az egykorú oklevelekkel?

Ez oklevélben a segítségülhívás, (invocatio), a cím (inscriptio), az előszó (arenga), a kijelentés (promulgatio), szóval az egész, szoros értelemben vett protocollum egészen olyan,¹ mint a pannonhalmi kiváltságlevélben. E tekintetben

¹ Az az egy szókülönbség (favente, a pannonhalmiban pedig providente) semmit sem változtat a dolgok állásán.

tehát az összehasonlítás fölösleges, mert az a részletes kimutatás, a melyet Fejérpataký a pannonhalmi kiváltságlevél protocollumának és az egykorú külföldi oklevelek ezen részeinek megegyezéséről készített,¹ a pécsváradi alapító levélre is vonatkozik, ennek megegyezését is bizonyítja s ugyanazon dolgokat itt újra elmondani fölöslegesnek tartjuk.

A többire nézve legczélszerűbbnek véljük a pécsváradi alapítólevél és az egykorú külföldi levelek részeit, úgy, mint fentebb a veszprémi alapítólevélnél, egymás mellé állítani. Azt hiszszük e kép legérthetőbben fog beszélni:

Nos per Dei subsidium ad anime nostre remedium et pro stabilitate regni nostri . . . monasterium construximus

«Nos *pro remedio anime nostre* nostreque coniugis ac *regni nostri stabilitate* . . . transfudisse.» (Szent-Henrik 1006-iki oklevele.)²

«Si *ecclesias Dei rebus* ditamus. . . ad *regni nostri feliciorem stabilioremque statum* nobis prodesse sentiamus.» (1002.)³

Monasterium sancte Dei Genitricis Marie et sancti Benedicti ad radicem Montisferrei diligenter construximus.

A monostor vagy egyház valódi védőszente előtt a Bold. Szűz nevét is fölemlíteni gyakori szokás az egykorú, külföldi oklevelekben:

«Monasterium (Steine) quod est consecratum honori sancte Dei Genitricis ac sanctorum Georgii ac Cyrilli martyrum.» (1007.)⁴

«Sancte ecclesie (Fulda) in honore Dei Genitricis sanctique Bonifacii archiepiscopi et martyris consecrate et constructe.» (1012.)⁵

Populum monasterii de spiritualibus instruendum et iudicandum Strigoniensi archiepiscopo et Abbati suo commisimus; *in civili autem causa nulli* liceat iudicare preter Abbatem, nisi forte pro qua sanguis effundi debeat.

Ezen és alább következő kiváltságok az illető ország különös viszonyaihoz alkalmazkodván, olyan külföldi oklevél, mely ugyanazt és ugyanazon szavakkal mondaná, nem is

¹ A pannonhalmi ap. al. lev. 163—183. ll.

² Migne. 140. k. 267. l.

³ U. o. 140. k. 245. l.

⁴ U. o. 140. k. 272. l.

⁵ U. o. 295. l. V. ö. u. o. 284. és 141. k. 947. ll.

várhatunk. De ehhez hasonló kiváltságok hasonló szavakkal előadva előfordulnak. Pl.

«Comites autem nullam penitus habeant potestatem super familiam predictae ecclesie, nisi . . . aliquis in ea fur esse convincatur.» (1014.)¹

«Procuratoribus ecclesie . . . placationes offensarum, satisfactionum vel emendas excessuum vel inviarum *in omnibus causis civilibus* . . . ab universis ecclesie colonis volumus exhiberi . . . Si vero casus perplexus fuerit ac difficilis, ad caput claustrum id est Abbatis presentiam recurrant.» (A bambergi Szent-Mihály apátság 1015-iki kiváltságlevele.)²

Íme az intézkedéseknek (némi részben még a szavaknak is) teljes egyöntetisége.

Szent-István a szerzetesek lábbelijének beszerzésére rendeli a monostor birtokain lakó jövevények adójának harmadrészét. Ezt az adót szabadok dénárjainak nevezték. Liberorum denariorum tertiam partem — mondja az alapítólevél, — qui ab advenis in terra ecclesie habitantibus debentur, ad calciamenta fratrum concessimus.

Mind a két dolog, a vám vagy adó bizonyos hányadának adományozása s a monostor valamely szükségletének fedezésére bizonyos különálló jövedelemnek kijelölése szokásos azon korban.

«Duas partes thelonei et mercati de Tarvisiensi portu cum districtu et legali querela ceu et duas portiones publice monete. . . Tarvisiensi ecclesie confirmamus.» (1014.)³

«Has duas curtes ad sagimen et ad femoralia, mantelas etiam et mensalia fratrum . . . constituimus ac confirmamus.» (A trieri Szent-Maximin apátság 1023-iki levele.)⁴

Sajátszerű Szent-Istvánnak azon parancsolatja, hogy, ha valamelyik a monostor birtokán lakó nemes vagy nem nemes alattvaló azt a telket sajátjának merné mondani, ki kell onnan űzni, s ha szép szerivel nem megy, adjon a király erőhatalmat. Nobiles autem sive ignobiles infra terre ipsius Monasterii circumscriptionem possessiones habentes, si post

¹ Migne. 140. k. 317. l.

² U. o. 140. k. 320. l.

³ U. o. 140. k. 310. l.

⁴ U. o. 140. k. 370. l.

temporum curricula ex donatione nostra obtinuisse dixerint et contumelia affecti ecclesie contrarii vel eius populo exstiterint, cum rebus mobilibus *expellantur*. Et si Abbatis imperio non recesserint, potestas regia, ablatis rebus omnibus, eos crudeliter expellat...

De ehhez teljesen hasonló intézkedést tartalmaz a veszprémvölgyi görög levél is, melynek latin fordítása ekkép hangzik:

Do autem etiam potestatem in hac eadem habitatione, ut volentes habitare in possessorio sancti monasterii absque voluntate Abbatisse et sororum, *expellantur* e loco etiam nolentes.»¹

Hogy különben az apátok beleegyezésével szabad emberek (ingenui) is lakhattak a monostor birtokain, arra a külföldi oklevelek több példát nyújtanak.²

Sőt még e század második felében is ezzel körülbelül egyező parancsolatra bukkanunk. A százdi apátság alapítója, Péter ispán, Ceda nevű birtokot e monostornak adván, meghagyja, hogy távozzanak onnan, a kik szabadok.³

A pécsváradi alapítólevél érdemi részének utolsó darabja, a megerősítés (corroboratio), az egykorú oklevelekben szokásos formulákból áll. Ime egy-két példa reá.

Precipimus, ut nullus archiepiscopus, dux, marchio, comes seu aliqua persona nobilis vel ignobilis... se intro-mittere audeat.

«Precipientes itaque sancimus, ut nullus dux, *archiepiscopus, episcopus, marchio, comes, vicecomes, gastaldio, nec ullus reipublice exactor seu aliqua regni nostri magna parvaque persona predictos canonicos inquietare presumat.*» (1013.)⁴

In *mancipiis, terris, vineis, ripis, pratis, pascuis, cullis et incultis, salicidiis, decimationibus* et in omnibus hiis, que in suprascriptis reperiuntur.

«Cum omnibus pertinentiis villis scilicet et utriusque sexus *mancipiis, ecclesiis, decimationibus, silvis, venationibus, aquis,*

¹ Fejér: Cod. Dip. I. k. 313. l. L. Wenzel I. k. 348. l.

² Stumpf-Brentano. Acta inedita... 352, 630. ll.

³ Wenzel I. k. 25. l.

⁴ Migne. 140. k. 280. l.

aquarumque decursibus, piscationibus, molendinis, *pratis, pascuis, terris cultis et incultis.*» (1008.)

«Cum suis pertinentiis aquis scilicet, aquarumque decursibus, *ripis, molendinis, piscationibus, terris cultis et incultis, silvis, curribus, vadis, venationibus, stalareis, servis et ancillis, capellis, montibus et vallibus, rupibus et pratis, mercatibus et districtibus et cum omnibus, que nominari possunt.*» (1014.)²

Quod si fecerit, componat centum libras auri optimi mediam camere regie, medietatem vero Abbati (pœna pecuniaria).

«Sciant se composituros centum libras auri optimi medietatem camere nostre et medietatem abbacie.» (1009.)³

«Sciat compositurum auri optimi libras mille, medietatem camere nostre et medietatem Abbati suisque successoribus.» (1013.)³

Et ut plus divine ire occursum paveat, sciat se a Patre et Filio ac Spiritu Sancto et Genitrice Dei sanctisque Apostolis Petro et Paulo et a sancto Benedicto, in cuius honore situm est predictum monasterium, *perpetuo anathemate damnandum* et ante tribunal Christi rationem redditurum (pœna spiritualis).

«Ut habeant maledictionem a *Patre et Filio et Sancto Spiritu, gloriosa Domina nostra, Deipara et semper Virgine Maria, gloriosissimis Apostolis* et tercentum octodecim patribus et omnibus sanctis.» (A veszprémvölgyi apácza monostor alapítólevelének átokmondása latinra fordítva.)

«Si quis prefatam ecclesiam inquietare contendat, *perpetuo anathemate condemnatur.*» (Szent-Henrik oklevele a paderborni egyház számára. 1013.)⁵

«Dei omnipotentis iram incurrero se nullo modo dubitet *et coram iusto iudice in tremendo examinis die se rationem inde redditurum.*» (I. Otto 956. évi oklevelében.)⁶

«Sciat se *redditurum* rationem omnipotenti Deo in die iudicii et nostri gratiam in presenti seculo nunquam consecuturum.» (A tegernsee-i apátság oklevelei. 1019.)⁷

¹ U. o. 140. k. 319. l. Hasonlók fordulnak elő Stumpf-Brentano: Acta inedita... 353, 370, 630. ll. Monum. Germ. Hist. I. 466. l. Ezek említik a vinea-kat és saline-ket is.

² Migne. 140. k. 285. l.

³ U. o. 140. k. 306. l. V. ö. u. o. 264, 307, 311, stb. ll.

⁴ Fejér: Cod. Dip. I. 311. l.

⁵ Migne 140. k. 304. l.

⁶ Monumenta Germaniae Hist. I. k. 264. l.

⁷ Migne. 140. k. 344. l.

Quod, ut verius credatur, hanc paginam manibus propriis roborantes sigilli nostri munimine . . . confirmavimus.

«*Quod ut verius credatur hanc paginam manu propria corroborantes sigillari precepimus.*» (Szent-Henrik a savonai egyháznak adott oklevelében. 1014.)¹

«*Quod ut melius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria presentem paginam roborantes nostri sigilli impressione inferius insigniri iussimus.*» (Szent-Henrik. 1009.)²

A pecsételésről szóló szavak után megjegyzi a király, hogy ez oklevelet a monostor egyházának fölszentelése napján erősítette meg. In ipso die consecrationis dicti monasterii per ministerium domini Astrici, Colocensis archiepiscopi et primi Abbatis prescripti monasterii, nobiscum omnibus regni principibus ibi assistantibus, confirmavimus.

Határozott adatunk van reá, hogy ez időtájt külföldön is éppen így az egyházszentelés napján szokták azon monostor kiváltság- vagy adománylevelét kiállítani. Így pl. Szent-Henrik a regensburgi Obermünster nevű apácza-monostor egyházának. 1010. ápril 17-én történt szentelésén jelen lévén, a monostornak Salaht nevű birtokot (curtis) adott és arról még az nap kiállította az oklevelet (ipsa die, qua illud, per nos a fundamento perfectum, *in presentia nostri consecrari fecimus*)¹. Róbert francia király is azon a napon tesz adományt a párisi Szent-Maglorius apátságának, a melyen a szentnek teste az egyházba átvitetett.² — «*Presente Henrico imperatore*» szentelik fel a nienburgi monostort is.³

Apécsvárad oklevél éppen úgy nincs keltezve, mint Szent-Istvánnak — a pécsi alapítólevelet kivéve — többi levelei. Az egykorúaknak elég tájékozást nyújtott az oklevél keltére nézve azon megjegyzés, hogy a pecsétet a pécsvárad egyház fölszentelése napján ütötték reá. Persze reánk nézve ez már nem elég! Szerencsére az oklevél írója észrevette, hogy az

¹ Migne. 140. k. 313. l.

² U. o. 140. k. 287. l.

³ U. o. 140. k. 290. l.

⁴ U. o. 141. k. 950. l.

⁵ Stumpf-Brentano: Die Kaiser-Urkunden des X, XI, XII. Jahrhunderts. 475. l.

egyház szentelésének fölemlítése által úgy tünteti föl a dolgot, mintha Szent-István a kérdéses udvarnokokat és falvakat is csak azon évben adományozta volna a pécsváradi monostornak. Ennélfogva szükségesnek látta annak megjegyzését, hogy az itt felsorolt adományozások, legalább részben, még az egyház építése előtt történtek. Ezen utóiratból tudjuk meg azt, hogy a pécsváradi alapítólevél 1015-ben készült. Mivel ez utóirat «verumtamen» szóval szorosan össze van kapcsolva az előző mondattal, s abban is Szent-István király maga beszél, teljesen egykorúnak veendő az egész oklevéllel és hitelessége az oklevelével együtt erősbül vagy hanyatlík.

Egyetlenegy dolog van, a mi látszólag összeegyeztethetlen az egykorú oklevelekkel, s ez az, hogy a pécsváradi alapítólevélről hiányzik a monogramma és ama szavak: *Signum Stephani . . . regis*. De ez csak látszat. Igaz, hogy monogramma a pécsváradi levél végén most már nincs, mert IX. Bonifác kancelláriája fölöslegesnek tartotta annak lerajzolását, de tévedne az, a ki azt hirdetné, hogy ilyen monogramma nem is volt. I. Károly királyunk 1323-iki átirata világosan megemlíti, hogy II. Geese megerősítő és megújító levelének végén ott állott a szent király signuma és monogrammája: *Privilegium Domini Geysa regis . . . cum signo sanctissimi Regis Stephani in eodem habito transcribi facientes*.¹ Sőt, mivel a pécsváradi chartularium készítője ezt a monogrammat lerajzolni nem restelte, az esztergomi káptalan átiratában fenn is maradt a pécsi alapítólevélre tett királyi monogramma.² Nagyjából hasonlít ez a monogramma a pannonhalmi apátság kiváltságlevelén előfordulóhoz, de hogy mindenben megegyezzen vele, azt, mikor a pécsváradié a negyedik, ötödik kézen ment át, ki kívánhatná?

Elértünk végre a harmadik és utolsó kérdéshez: Egyezik-e a pécsváradi alapítólevél a későbbi oklevelek adataival?

Legczélszerűbb lesz, ha az oklevél sorrendjét követve ejtjük meg vizsgálódásainkat.

Az alapítólevél a kérdéses monostort így nevezi: «Mona-

¹ Monum. Vatic. I. s. IV. v. 580. l.

² Koller i. m. I. k. 79. l.

sterium sancte Dei Genitricis Marie et sancti Benedicti ad radicem Montisferrei». Első pillanatra az elnevezés a későbbi oklevelekétől nagyon elütőnek tetszik, mert azok a monostort váradi-nak és a XIV. századtól kezdve pécsváradinak írják. De jobban megvizsgálva a dolgot, az alapítólevélnek kell igazat adnunk. Először is azért, mert régebben, hacsak lehetett, a monostort nem azon községtől nevezték el, a hol az egyház állott, hanem a mellette levő hegytől vagy folyótól. Pl. az Álmos hercegtől Közép-Szolnok megyében alapított apátság neve: in Meszes vagy de iuxta Meszes,¹ a szentjobbi apátságé a mellette levő folyótól: Monasterium de Berekjó (Berettyó),² a somlyóvásárhelyi apácza-monostoré: Monasterium de Torna a mellette csergedező Torna patakról,³ a csavnikai (Schavnik) apátságot később is egyszerűen: de Scepes névvel jelölik meg.⁴ Nagyon helyes tehát, ha Szent-István levele nem nevezi a monostort olyan községről, a mely akkor még tán nem is létezett, hanem a felette emelkedő hegységről. Ez pedig méltán viselte a «Monsferreus» Vas-hegy nevet, mert egy rajta épült falut ma is Vasas-nak neveznek.

Igazat kell adni az alapítólevélnek azért is, mert a legrégibb oklevelek szintén így nevezték e monostort. Így pl. egy 1157-iki oklevél végén e szavak olvashatók: «Abbas de Ferro-monte».⁵ Egy másik 1224-iki levél határozottabban s az alapítólevelet még jobban megközeltő módon szól: «Nicolaus abbas monasterii de sub radice Montisferrei Waradiensis».⁶

Az adományok sorát megkezdi a pécsvárad-i monostor mellé rendelt egyházi nemesség. Kétszáz szabad katonát kötelezett Szent-István a monostor védelmezésére.

Erre nézve már egy 1212-iki oklevél bizonytságot tesz, hogy a pécsvárad-i apátságnak egyházi nemesei, vagy mint akkor nevezék, nemes jobbágjai voltak. Hysi pécsvárad-i apát

¹ Zichy cs. okmánytára I. k. 2. l.

² Várad-i regestrum 58. és 166. oklevél.

³ Hazai oklevéltár 45, 59. ll.

⁴ Hazai okmánytár VI. 125. l. Fejér C. D. IV. III. 21. l. stb.

⁵ Mátyás. Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 164. l.

⁶ Hazai okmánytár. VI. k. 10. l.

éppen ezen a réven támadott meg pörrel több, Hetényben lakó szabad embert, s követelte tőlük, hogy teljesítsék az egyházi nemesek szolgálatait.¹ Egy másik 1260—70 közt kelt oklevél pedig 16 olyan falvat sorol föl, a hol a pécsváradi monostor nemes jobbágysai laktak.²

Azután elmondja az oklevél hány és miféle udvarnokokat (szolgákat) adott Szent-István a pécsváradi monostornak.

Az említett 1260—70-iki oklevél nem tárgyalja kiváltképen a pécsváradi monostor ügyeit, az oklevél kiállítójának csak baranyamegyei tanukra van szüksége, de mégis följegyzí, hogy e monostornak különféle népei, azaz szolgálai vannak.³ Egy másik oklevél névszerint fölemlíti, hogy a monostornak vinczellérjei voltak.⁴

Következik azon falvak névsora, a melyeket a monostor népei alkottak.

Nagyon természetes, hogy ma, majdnem 900 évvel utóbb, az itt felsorolt 41 község egy részét nem ismerjük. Hogy mind, és pedig ugyanazon a néven létezzék, az megczáfolása volna ama régi igazságnak: Tempora mutantur. Mindamellett nem kell olyan kétségbeesetten beszélnünk, mint Koller, a ki annyira elferdítetteknek tartá e községek neveit, hogy hozzá sem mert fogni azok értelmezéséhez. Ha a pécsváradi oklevél legrégibb (azaz IX. Bonifác 1403-iki) átiratáról készült és ujabbán megjelent kiadását tartjuk szem előtt, sok olyan községre bukkanunk, a melyek vagy még most is léteznek, vagy legalább régente léteztek és a pécsváradi apátságai voltak.

Igy a harmadik «Zumba»-nak írt község Zomba néven ma is létezik Tolna megyében.

A negyedik «Zaczard», nem egyéb, mint a mai Szekszárd. Éppen ez az, a melyről leginkább kételkedhetnénk, vajjon csakugyan a pécsváradi apátságnak adta-e Szent-István? Hiszen tudjuk, hogy I. Béla királyunk itten monostort alapított, s ennél fogva nem lehetett az a pécsváradi apátságé!

¹ Wenzel. VI. 355. l.

² U. o. VIII. k. 332—34. ll.

³ U. o. VIII. k. 332—34. ll.

⁴ U. o. III. k. 173. l.

Csakhogy a pécsváradi alapítólevél korántsem mondja azt, hogy Szekszárd egészen a pécsváradi monostoré, sőt ellenkezőleg kiemeli, hogy annak egy része a királyé maradt. «Közösen bírják azt utódaimmal — mondja Szent-István — úgy a földeket mint az erdőket, szőlőket, halastavakat, nádasokat és kaszálókat, kivéve a Szent-Benedek (a pécsváradi monostor) udvarházával szomszédos ligetet; ez csakis őt illeti». Már pedig, hogy a pécsváradi apátságnak Szekszárdon volt részbirtoka, azt egy 1277-iki oklevél igazolja.¹

Az 5—11 falvakat nem tárgyaljuk. Meg tudnók azok közül is többnek a mai nevét és fekvését mondani, de nem akarjuk hosszas kitérésekkel fárasztani olvasóinkat.

A tizenkettedik község neve Szér (Zeru), a tizenharmadiké Babarcz (Bobore), a tizennegyediké Nadajka (Nodoyca).

Ezek között Szér már Szent-Lászlónak a bátai apátság számára készült levelében előfordul és azt a váradi (pécsváradi) apát birtokának mondja.² Később is, 1235-ben, 1367-ben, 1380-ban Nyárád falunak határjárásában mint a pécsváradi monostor birtokát emlegetik az oklevelek.³ Pl. az utolsó «Narad contigua possessioni Zeermonasterii Pechwaradiensis».

Babarczot a későbbi oklevelek még 1397-ben is a pécsváradi monostorénak mondják.⁴

Nadajka mellett István pécsváradi apát 1280-ban tesz bizonyosságot, így írván: «Eladtunk egy szőlőt Nadajka nevű falvunk területén».⁵ Egy másik árpádkori oklevél pedig azt jegyzi föl, hogy Nadajka a mai Versend falu mellett feküdt.⁶

Végig mehetnénk ekkép az összes 41 községen. De hogy túlságosan ki ne terjeszkedjünk, együttesen vesszük föl a következőket: Nógrád (Neugrad) a pécsváradi oklevél 16-ik községe, Pál (a pécsváradi okl. 21-ik), Somlyó (Sumlow 22-ik község), két Hetény (27-ik és 35-ik), Várkony (28-ik), Hird

¹ Wenzel. III. k. 173. l.

² Zichy cs. okmánytára I. k. 1. l.

³ Fejér: Cod. Dip. III. 2. v. 435. l. Zichy cs. okmánytára. III. k. 334. l. IV. k. 164.

⁴ Zichy cs. okmánytára. V. k. 40. l.

⁵ Wenzel. XII. k. 316. l.

⁶ Hazai okmánytár. VI. k. 339. l.

(32-ik), Ormánd (34-ik), Márton (36-ik). Ezekről egyebeken kívül a már említett 1260—70 közt kelt tanúvallatás világosan mondja, hogy a pécsváradi monostor népei laktak benne, ez pedig a pécsváradi alapítólevéllel a legszebben összeillik.¹

A 19-ik helyen álló Nyüved (Nyvig) és a 37-ik helyen álló Pereked községeknek a pécsváradi monostor birtokai közé való tartozását igazolják az 1332—37. pápai tizedjegyzék,² nem különben a monostornak több XIV. században kelt levele.³

Különösnek tetszik, hogy a pécsváradi alapító-levél Bátató (a 6-ik) nevű községet is említ a monostor birtokaképen. Pedig másrésről tudjuk, hogy Szent-László Bátán gazdag és híres monostort alapított s így Bátát környékével együtt ennek a monostornak adta. De ezt a hozzávetést erősen megezáfolja Miklós pécsváradi apátnak 1345-iki oklevele, mert ebben ő «a (pécs) váradi monostor Bátató nevű, a Duna folyó mellett, Szekesőhöz közel fekvő birtokát» Becsei Tötösnek bérbe adja.⁴

Az utolsó falu helyének meghatározása, mondhatnók, döntő bizonyság ez alapító-levél régisége mellett. «A 41-ik falu — mondja az alapító-levél, — a hegyek között fekvő és Kávától félmérföldre eső Nyüved». E meghatározással mi semmit sem érünk, s ha csak ennyit tudnánk, a 41 falu fekvését meg nem határozhatók. De egy 1446-iki pápai levél segítségünkre jön, mert elmondja, hogy Nyüved (Newegh alias Vymal) pusztá a sassadi plébánia területén feküdt s a bortizedet rajta a pécsváradi monostor szedte.⁵ Sassad, mint tudjuk, a Szent-Gellért hegy és Budaörs közt feküdt s így a kérdéses Nyüved csakugyan hegyes vidéken esett. De mi volt, hol volt az a Káva? Okleveleink adatait összevetve kitűnik, hogy Buda és Pilis-Kovácsi közt esett és egykor monostora volt.⁶ Így

¹ Wenzel. VIII. k. 332—34. ll.

² Monum. Vatic. I. s. I. k. 283, 291, 316. ll.

³ Anjoukori okmánytár. IV. k. 648. l. V. k. 268, 540. ll. Zichy cs. okm. III. k. 444. l.

⁴ Zichy cs. okm. II. k. 109. l.

⁵ Regesta Eugenii IV. annus XVI. Volum. rub. f. 221. l.

⁶ Hazai okm. tár. VI. 95. Knauz i. m. 452. l. Gr. Sztáray cs. levéltár. I. 9. Fejér. VI. III. 544.

tehát megint igaza van az alapító-levelnek, mert Nyüved ettől csakugyan félmérföldre esett.

A döntő bizonyosság azonban nem abban rejlik, hogy az alapító-level adatai annyira egybehangzók a régi oklevelekkel, hanem abban, hogy az alapító-levelben olyan tájékoztató pontul, a mely e Nyüved falu fekvését jelöli, nem Buda, hanem Káva van felemlítve.

Jól figyelembe veendő ugyanis, hogy az alapító-level nem Nyüved szomszédjáról beszél, hanem csak olyan helyről, melynek fölemlítése egyszerre tájékoztatja az olvasót egy kisebb falu fekvéséről. Már most Szent-László korától kezdve ott volt Nyüved mellett Buda hires prépostságával. Miért nem ez a tájékoztató pont? Miért az a Káva, a melynek monostora kicsiny, határa csekély volt, a mely a XIII. században már hanyatlik s nemsokára elenyészik? Más természetes okot nem találunk rá, mint azt, hogy ez alapító-level készítésekor az ó-budai prépostság még nem létezett, tájékoztató pontul nem szolgálhatott s következésképpen ezen level még Szent-László előtt készült.

Nincs tehát egyetlenegy olyan község sem, a melyről be lehetne bizonyítani, hogy későbbi adomány és mégis benne van az alapító-levelben. Az igaz, hogy még számos falu van ott megnevezve, a melyre okleveles adatunk nincs, sőt ma nevét sem ismerjük. De ez nem baj; ellenkezőleg az oklevél javára válik. Az volna ugyanis föltűnő, ha a pécsváradi alapító level csupa ma is vagy a XIII—XIV. századokban létező falvakat emlegetne.

A pécsváradi alapító-level egészen akkor alakult, teljesen új községekről beszél! Hány elpusztul, lakossága más-hova költözik, nevet változtat az ilyeneknél, míg aztán megállapodás jő létre! A délvidék mult századi története fényesen mutatja!

A pécsváradi alapító-level szerint a király az apostoli szentszék jóváhagyásával a folsorolt 41 község tizedét a pécsváradi monostornak adta, még pedig úgy, hogy a tizedadásra nem csak a monostor népei, hanem az ott lakó másféle emberek is kötelesek voltak.

Ez a kiváltság nagy szálla volt a pécsi püspök szemé-

ben, mert az ő jövedelmét erősen megcsonkította. Mint látuk, már a XII. században pörrel támadta meg e miatt Antim pécsi püspök a pécsváradi monostort, de pörét elvesztette. A XIII. században egy pécsi püspök erővel elvette egy időre eme tizedet és odaadományozta káptalanának, de az erre megindított pörben újra vereséget szenvedett, a pécsváradi kerület tizedeit elveszti vala és káptalanának kénytelen volt másutt kárpótlást adni. Maga a pécsi káptalan beszéli ezt el egy 1294-iki levelében.¹

Mindkét levél hatalmas érv a pécsváradi alapítólevél hiteles volta mellett.

Szent-István két kápolnát és a hozzátartozó kerületeket adja a pécsváradi monostornak. Az egyik mindjárt a monostor mellett állott és Szent-Péter tiszteletére volt szentelve, a másikat egyszerűen Fehéregyháznak hívták. A kápolna szó a XI. században szokásos értelemben plébánia vagy parochia helyett használtatik. E két plébániára a pécsváradi apát nevez ki papokat.

Szép kiváltság, de különös. Szerencsére a későbbi adatok oly világosan beszélnek e kiváltságról, hogy annak valóságát eltagadni lehetetlen. Így IX. Bonifác 1399-ben János fia Istvánnak pápai fentartás (reservatio) útján egy, a pécsváradi apát és szerzetesgyülekezet adományozásához tartozó javadalmat ad.² Az 1332—1337-iki pápai tizedjegyzék pedig egészen külön, minden főesperesség és püspöki hatóság alól felszabadított kerületként sorolja föl a pécsváradi apátsághoz tartozó plébániák papjait. A plébániák közt ott van a két régi, Szent-István adta Szent-Péter és Fehéregyház (Alba-ecclesia) plébánia is, a többiek eleinte ezek fiókegyházai voltak és csak idők folytán lettek önálló plébániákká.³

Nagyon szépen igazolják a későbbi oklevelek azon dolgokat is, a miket eme pécsváradi alapítólevél a vásárokról és a jövevények adójának harmadáról mond.

¹ Wenzel. XII. 555. l.

² Monumenta Vaticana Series I. t. III. 96. l.

³ U. o. Ser. I. t. I. 283, 296, 316. ll. és Koller i. m. II. k. 406—7, 414—5, 460. ll.

Szent-István ugyanis e szerint megengedte, hogy Pécs-váradon hetenként kétszer: vasárnap és szerdán hetivásár tartassék, és pedig vasárnap a Szentpéter-utczán, szerdán az alszezen (in vico inferiori). Aztán pedig a monostor földjén lakó jövevényektől szedett adónak harmadát a szerzetesek lábbeliének beszerzésére rendelte.

Nagy-Várad város levéltárában ma is őrizik IV. Béla királyunk egy eredetiben fennmaradt, 1259-iki oklevélét. A helynevek hasonlatossága (N.-Várad—Várad, Olaszfalva—Olaszi) okozta, hogy egy darabig ezt az oklevelet Nagy-Váradra vonatkoztatták. De ez határozott tévedés. Ugyanazon Beatus apátról, a kit ezen 1259-iki oklevél említ, egy 1264-iki levél világosan mutatja, hogy nem nagyvárad, hanem pécsvárad apát volt.¹

Ezen 1259-iki oklevélben IV. Béla átírja Benedek esztergomi érseknek az előző évben kelt, a pécsvárad apát és ottani polgárok közt folyt perben hozott ítélet-levelét. Már maga az, hogy az esztergomi érsek bíraskodik a pécsvárad apátság ügyeiben, ezen alapítólevél mellett bizonyít. Az ítélet-levelé tartalma még inkább. Csakugyan két hetivásár tartásra volt joga a pécsvárad monostornak, az egyiket hétfőn Új-Pécs nevű, a másikat szerdán Olaszfalva nevű részen tartották. Új-Pécs megfelel a régi Szent-Péter egyház környékének, Olaszfalva a Szent-István idejében még névtelen alszegnek.² Csak az a különbség, hogy az alapítólevél szerint az első vásárt vasárnap kellett volna tartani, az 1258-iki ítélet-levelé szerint azonban hétfőn tartották. Honnét e változás? I. Béla királyunk amá törvénye okozta ezt, a mely a vásároknak vasárnap való tartását eltiltotta.³ Azért kellett a pécsvárad apátnak is az első hetivásárt vasárnapról hétfőre áttenni. Éppen e változás mutatja, hogy a pécsvárad alapítólevél nem készülhetett I. Béla uralkodása után.

Kimutattuk tehát, hogy az alapítólevélben foglalt adományok és kiváltságok a későbbi oklevelekben mind előfordulnak és azok adataival igazolhatók.

¹ Wenzel. VIII. 87. l.

² Fejér. IV. 2. 492. l.

³ Mátyás, Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 166. l.

Összesen véve az adományokat és kiváltságokat, ezekről s az egész alapítólevélről szerfölött kedvező bizonytságot tesz II. Gecse királyunk 1158-iki átíró és megerősítő levele. Mint láttuk, ezen megerősítőlevél sincs meg eredetiben, de meg van II. Gecsének számos más, eredeti oklevele. Ha ezekkel a pécsváradi apátság számára adott megerősítő levelet összehasonlítjuk, ugyanazon formulákat, ugyanazon kanczelláriai személyt, ugyanazon utánozhatatlan egyszerűségű irályt találjuk benne, mint az eredeti, épen fenmaradottakban, úgy hogy ezen érvektől meggyőzötve, maga hazánk legjelesebb oklevéltudósa, Fejérfpataky is hitelesként idézi azt.¹

Mivel pedig ez hiteles, nyert ügye van a pécsváradi alapítólevélnek.

Teljes joggal okoskodhatunk ugyanis ekképen :

Tagadhatatlan, hogy e korban a másolatok szokásban voltak.²

Tagadhatatlan, hogy II. Gecse megerősítő levele szerint a pécsváradi apátságnak is volt az eredeti alapítólevélről vett másolata.

Tagadhatatlan, hogy II. Gecse határozott nyilatkozata szerint az előtte fölmutatott és kanczellárja által átírt másolat az eredetivel teljesen megegyezett.

Vagy el kell tehát fogadnunk a pécsváradi alapítólevél hiteles voltát, vagy II. Gecsét udvarával együtt hazugnak kell tartanunk.

Az utóbbit semmi esetre sem választhatjuk.

Válaszszuk tehát az elsőt.

Nyugodtan tehetjük azt, mert hiszen fentebb oly részletesen kimutattuk ez alapítólevél teljes egybehangzását az egykorú és későbbi adatokkal s viszonyokkal, az igazság anynyi ismertetőjélére bukkantunk lépten-nyomon, hogy nem csalatkozhatunk. Hogy középkori hamisító az ismertetőjelekkel annyira egybevágó oklevelet készítsen, az diplomatikailag és erkölcsileg lehetetlen.

Ezek után a pécsváradi alapítólevelet az ellene fölhozott

¹ A királyi kanczellária. 24, 90. II.

² Wenzel. I. k. 249. I.

kifogások ellen védelmezni szinte fölösleges. Nem is azért, hogy védelmezzük, hanem, hogy a mégis fölmerült nehézségeket eloszlassuk, válaszolunk ama kifogásokra.

Első volt ezek közül az, hogy 1329-ben Ditmár pécsi apát Szent-István alapítólevelét iratja át I. Károly király által. Azonban Szent-István alapítólevele elégett és hat évvel azelőtt Miklós apát nem Szent-István, hanem II. Geese szabadalomlevelét iratá át.¹

E nehézséget könnyű eloszlatni. Szent-István alapítólevelének eredetije elégett, de a másolata fennmaradt. Ezt a másolatot iratta át Ditmár apát 1329-ben.² I. Károly ezen oklevele egy szóval sem mondja, hogy a pécsváradi apát Szent-Istvánnak eredeti, pecsétes levelét mutatta föl.

Második kifogás az, hogy ez alapítólevél szerint a pécsváradi monostor első apátja Asztrik volt, de másrésről ugyancsak e levél szerint a monostor egyháza 15 évvel az alapítás után szenteltetett föl az 1015-ik évben; a miből következik, hogy a monostor az 1000-ik évben alapított. Ámde az 1000-ik évben Asztrik már püspök volt, tehát nem lehetett pécsváradi első apát.³

Erre is könnyű megfelelni. A pécsváradi alapítólevél legrégibb, 1403-iki átírata szerint «XVII-^o anno a fundatione iamdictum monasterium est consecratum»⁴ vagyis a pécsváradi monostor alapítása nem 15, hanem 17 évvel 1015 előtt történt, vagyis nem az 1000-ik, hanem a 998 vagy 999-ik évben. És így Asztrik lehetett püspökké kineveztetése előtt első pécsváradi apát.

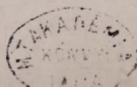
Az igazi oklevél nem keveredik kimagyarázhatatlan ellentmondásba!

¹ Knauz. I. k. 21. l.

² V. ö. Városey Gyula: *Astricus suae Sedi Colocensi servatus*. Kalocsai Schematismus. 1879. XXV. l.

³ Knauz i. m. I. k. 21. l.

⁴ L. fentebb.

VI.

A pannonthalmi kiváltság- (mások szerint alapító-) levél.

Az okleveleknek a bevezetésben ismertetett elrendezése követeli, hogy Szent-Istvánnak a pannonthalmi apátság számára adott kiváltságlevelét e helyütt, vagyis az ő igazi oklevelei között szintén fölemlítsük.

Azonban elég csak fölemlitenünk, mert azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az oklevél tárgyalásán egyszerű, rövid kijelentéssel áteshetünk. E kijelentés pedig abból áll, hogy ez oklevél hitelességet Fejérpataky László «A pannonthalmi apátság alapítólevele» című művében teljesen bebizonyította s mi azt egészben véve elfogadjuk, de az utolsó három sort későbbi hozzátoldásnak tartjuk. Eltérő nézetünket alant a XI. pontban (A pannonthalmi kiváltságlevél utóirata) részletesen okadatoljuk, ott közölve egyúttal ez oklevelet is.

Itt e helyen csupán egy dologra kell egy kissé kitérnünk. Számot kell ugyanis adnunk arról, miért nevezzük mi Szent-Istvánnak eme levelét kiváltságlevélnek, holott íróink eddigelé alapítólevélnek hívták? Röviden megfelelünk rá. Azért, mert e levél érdemi részében nem foglaltatnak a pannonthalmi monostor fentartására adott birtokok, nincsenek felsorolva a szolgálak különféle rendei, az egyházi fölszerelések, hanem csak az apátságnak adott kitüntetések, kiváltságok, mert hisz maga a somogyi tized is különösképen kiváltság vala. Még ha elfogadnók is e levél utóiratát Szent-István korabelinek, akkor is kétségtelen, hogy a pannonthalmi monostornak voltak olyan birtokai, a melyeket Szent-István adott ugyan, de ezen napjainkig fenmaradt oklevélben nem említettnek, pl. Hegymagos és Kaposcs.¹ Világos tehát, hogy léteznie kellett

¹ Wenzel. Á. O. II. k. 91. 1.

Szent-István egy másik, a pécsváradi alapítólevélhez hasonló oklevelének, a mely a pannonhalmi apátságnak adott birtokokról és jövedelmekről szól s mivel a monostor fenmaradásának alapját inkább a birtokok, mint a kiváltságok teszik, ezt a másik, sajnos már elveszett Szent-István-féle levelet kell tartanunk a pannonhalmi alapító-, a most is meglevőt pedig csupán kiváltság-levelének.

Különben e véleményünkkel nem vagyunk egyedül; a pannonhalmi apátság történetének legalaposabb ismerője, Czínár Mór már régebben kimondta ezt.¹

A többire nézve ismételve a XI. pontra utalunk.

¹ Monasteriologia Regni Hungariæ. I. k. 63. l.

VII.

A nyitrai adománylevél.

Öszintén szólva csak azon ok bírt rá bennünket ez oklevél alakú irománynak újra lenyomtatására, hogy: *opposita iuxta se posita clarius elucescunt.*

Nos Stephanus, Dei miseratione et apostolicæ Sedis gratia Hungarorum Rex. Vniuersis damus ad notitiam per hanc nostram ordinationem, quod, vbi diuina nobis assistente benignitate, in omnibus Regni nostri partibus veram, et vnicam salutiferam Jesu Christi fidem stabilire modis omnibus adniteremur: venimus ad castrum nostrum Nitra: vbi indicibili cordis nostri solatio affecti sumus, quia extra quamlibet expectationem accidit nobis, quod nouem S. Romanæ Ecclesiæ Sacerdotes Presbiteros inuenimus, qui se capitulares canonicos Ecclesiæ B. Emerami martyris, in dicto castro nostro Nitra situatæ, nominabant; et dictæ Ecclesiæ ac populo, vsque ex partibus Marcomanorum illuc confluenti, inseruiebant, laudes diuinas ad instar nouem chororum angelicorum assidue decantantes. Quibus nos vltra associati, diebus pluribus compsallere, veniamque peccatorum ac veræ fidei lumen, robur, et incrementa deprecari non destitimus. Et quia dicti Sacerdotes Presbiteri, capitulares canonici, nullam stabilem haberent foundationem, sed liberis tantum populorum tributionibus prouiderentur; ne per curam conquirendi victus a diuino obsequio abstraherentur, donauimus ipsis vicum cum hospitibus intra suburbium et castrum nostrum nouum, ad defluxum minoris fluminis Nitra existentibus, ac directe ad nos et dictum castrum nostrum spectantem, cum omni macellatione, educillatione, foro publico, reliquisque seruitiis, datiis, obuentiionibus et iuribus. Similiter etiam donauimus vicum paruum

Tormos trans decursum maioris fluminis Nitra, ex parte inferiori radices fontis S. Martini constitutum, cum omnibus hospitibus et territorii eiusdem vineis, commodo, vsu et dominio, cum montano iure ac decimis vsque ad viam planam, montem Zobor per latus diuidentem, donec perueniatur ad alium fontem, Gyurkova nominatum; secundum cuius rivuli defluxionem terminantur ipsæ vineæ, vsque dum reflexo tramite, veniatur ad tertium fontem iuxta viam Darás sub radice vinearum. Ab inde per defluxum aquæ fontis illius vsque ad aduersum ciuitatis Nitra, vbi tumultus est, et arbor de quercu prostat. Ab hac recte orientem versus ad siluam maioris Tormos, vbi transiendo aquam paludosam per medium cespitem intra vtrumque Tormos progreditur ad viam Pochranitza et ex hac directe ad viam planam, montem Zobor per latus diuidentem. Item donauimus ipsis decimas vini et frumenti ciuitatis Nitriensis, vici Párútza, Molnos, Könyök, Kereskiny, et Gyurkova. Et vt tanto amplior hæc donatio nostra habeatur; ordinauimus, vt præsentibus et futuri Sacerdotes presbiteri Ecclesiæ S. Emerami Martyris de castro Nitra capitulares canonici in omnibus tam Synodis, quam Regis et Regnicolarum conuentibus ab Ecclesia et Capitulo Strigoniensi, per nos in Metropolitanum erecto statim secundum locum teneant, et vicem habeant.

Így szól ezen irat, a melyet először Dezsericzky adott ki, s a melyet egész az utóbbi évtizedekig a valódi történet-tudósok közül senki sem vett komolyan.

Szelídebb, keményebb szavakkal koholmányoknak nyilvánították már Katona, Fejér, Jászai, Szalay, Knauz,¹ tehát történetíróink legjelesebbjei. Az is valóban, még pedig oly ügyetlen hamisítvány, hogy a valódiságnak még a látszata sincs meg rajta. A diplomatikai tudomány mai állása mellett az ily szembeötlő hamisítványnak vagy társainak, pl. a Mattai Visa, Estoras, Bálintitt-féle leveleknek későbbi gyártását bizonyítani nem is szokás; mi magunk is hajlandók volnánk így tenni ezzel szemben, de mivel egy hazafias érzelmű sze-

¹ V. ö. Lányi: Egyháztörténelem. I. k. 339. l.

pesmegyei pap, Hradszky József, művéből azt olvassuk ki,¹ hogy a pánszláv irányú írók a nyitrai püspökségnek Szent-István korában való létezését erősen vitatják, s ezek bizonyára hivatkoznakerre a hamisítványra, szükségesnek tartjuk egy két olyan érvnek fölemlítését, a melyek a hamisítást majdnem kézzelfoghatóvá teszik, s a további hivatkozást meggátolják.

Ez oklevél nem egyezik meg a kor viszonyaival.

Szent-István korában és még később is a XII. század feléig a földbirtoknak csak úgy volt értéke, ha vele együtt adták a megfelelő szolgaszemélyzetet is. Fentebb a veszprémvölgyi alapítólevélnél részletesen kifejtettük, hogy Szent-István korában a birtokadományozással együtt jár a szolgaszemélyzet ajándékozása s ennek felsorolása rendes követelmény az adománylevelekben.

Ámde a szolgaszemélyzet (populi, servi, mansiones ministrorum) felsorolása a nyitrai levélben hiányzik, jelölül annak, hogy ez már akkor készült, mikor a régi viszony és szabályozott köteleességek a birtokos és a szolgaszemélyzet között fölbomlottak.

A nyitrai állítólagos levél a jövedelemforrások közt említi a mézsárszékek (macellatio) és a korcsmák után járó hasznót (educillatio). Minden további bizonyítgatás fölösleges arra nézve, hogy ezen jövedelemágak a XI. században még ismeretlenek valának. Végig futhatjuk nem csak a XI. és XII. századbeli, hanem még a XIV. századbeli okleveleket is, de sorolják bár föl azok az összes jövedelmet, ezt a kettőt, ilyen néven nem találhatjuk föl. Legalább is a XVI. század fejlődményeit és viszonyait látta az az ember, a ki ilyenekről szóló oklevelet készített.

Homlokegyenest ellenkezik ez állítólagos 1006-iki oklevél az egykorú oklevelekkel. Azokból a formulákból, a melyeket Szent-István korában használtak, s a melyek, mint fentebb kimutattuk, Szent-István valódi leveleiben oly sokszor előjönnek, semmi de semmi sincs meg benne, úgy, hogy az összehasonlítást meg sem lehet kísérteni.

¹ Szepesvármegye helynevei. 1—3. ll.

A nyitrai 1006-iki oklevélből hiányzik először is a segítségülhívás (*invocatio*), pedig ez a XI. század királyi okleveleiben elmaradhatatlan, szükséges rész volt.¹ A királynak olyan czímet ad (*Apostolicæ Sedis gratia rex*), a melyet sem Szent-István, sem kortársai nem használtak, s a mely egy maga is mutatja, hogy ez irat csak 1644 után készült. Még szembeötlőbb, és az 1006-iki oklevél készítőjét minden hozzáértő előtt hitelvesztetté és nevetségessé teszi az, hogy ezen iratból hiányzik az egész *eschatocollum* vagyis az oklevélnek befejezése, sőt, hogy a mérték teljes legyen, hiányzik még az is, a mi minden oklevélnek lényeges része, a *corroboratio*, megerősítés is, a mely az adomány megsértőjére mondott kárhoztatásból, pénzbírságból és a megpecsételésből áll.² Az ilyen irat készítője nem csak nem élt Szent-István udvarában, de még nem is látott XI. századbeli oklevelet.

Arra nézve: vajjon ez az 1006-iki oklevél megegyezik-e a későbbi oklevelek adataival? a sok közül csak azt az egyet említjük föl, hogy a nyitrai püspökség a XII. század közepén II. Geese vagy II. László királytól kapta a Nyitra mellett eső Tormos falut³ s ez az irat azt már Szent-István adományakép szerepelteti a XI. században ismeretlen hegyvámmal (*cum montano iure*) együtt! Többet minek mondjunk? A ki ennyiből nem ért, annak hiába sorolnánk fel száz bizonyítékot is.

Mind a három próbakövön csúf kudarczot vall tehát az 1006-iki oklevél. Még annyi haszna sincs, hogy a XIII. vagy XIV. századra nézve nyujtana némi fölvilágosítást, mert ennek koholását bátran a XVII. századba tehetjük. — Legfeljebb némelyik hamisító vakmerőségéről és tudatlanságáról nyújt szomorú, bár fölösleges bizonytságot.

¹ Lásd Szent-Henrik, Róbert francia király stb. okleveleit. A pápai levelekben rendszeren nincs meg; de ezen kifogás csak akkor válnék a nyitrai oklevél javára, ha ez a pápai oklevelek formuláit követné; arról pedig szó sincs.

² Fejérpataky: A pannonhalmi apátság alapítólevele. 156. l.

³ Fejér: Cod. Dip. VII. t. 2. v. 151—53. ll.

VIII.

A zalavári 1019-iki alapítólevél.

Ugy igyekeztünk eddigelé, hogy minden hosszas kitérés elhagyásával azonnal in medias res, az oklevél tárgyalásába fogjunk bele.

Most azonban olyan oklevélhez értünk, hogy ezt a módszert kénytelenek vagyunk elhagyni, s előbb némi kitérést kell tennünk. Ezt követeli a most egymás után tárgyalandó oklevelek jelentősége, s az, hogy az elhamarkodottságnak, vakmerő ítéletnek még a látszatát is kerülni akarjuk.

Már az előszóban említők, hogy a zalavári apátság alapítólevelei a gyanúsítottak és koholtaknak mondottak közül valók. Ideje, hogy megállapítsuk a vádak valóságát vagy valótlanágát.

A zalavári apátságról két — Szent-Istvánnak tulajdonított — oklevél szól,¹ az egyik 1019-iki, a másik 1024-iki. Első pillanatra tehát úgy látszik, hogy az apátság ügye a legjobb lábon áll. De először is hasonlítsuk össze a két oklevelet egymással.

A két oklevél határozottan ellent mond egymásnak. Az 1019-iki azt állítja, hogy Szent-István már 1019-ben a zalavári apátságnak adományozta a tiszai birtokot (Szent-Adorjánmártir, később Mártély, most csongrádmegyei pusztá), aztán Strigar-t (most Esztergály Zala megyében), Borult, a csányi vásár jövedelmét. Ámde az 1024-iki oklevél azt mondja, hogy ezeket csak 1024-ben kapta a zalavári apátság. S a dolgot nem lehet csak úgy könnyedén elütni azzal, hogy Szent-István az 1024-iki levélbe belefoglalta régebbi adományait is. Mert másrésről az 1019-iki oklevél említ olyan falvakat és jövedelem forrásokat is, a melyek az 1024-iki oklevélben

¹ Mindkettőt alább közöljük.

nincsenek fölsorolva, mint pl. Rada, Bessenyő, Füzege falvak, a csorgai és koloni vámok. Hát ezeket miért nem vette föl az 1024-iki levélbe? Talán 1019-től 1024-ig visszavette? Dehogy. Rada, Bessenyő pl. századok multán is a zalavári monostoréi.¹ Azonkívül az 1019-iki oklevél szerint Szent-István 40 olyan falunak tizedét adta a monostornak, melyeknek földesurai mások voltak; az 1024-iki oklevél erről semmit sem szólván azt állítja, hogy Szent-István csak a monostor birtokain engedte át a tizedet az apátságnak. Mindkét ellenmondásnál melyiknek van igaza? Igazi okleveleknél ily szembeötlő ellenmondások nem fordulhatnak elő. Mire magyarázhatjuk tehát a zalavári levelek ellenmondásait? Csak arra, hogy vagy mindakettő, vagy legalább az egyik hamis.

Mind a két oklevéllel szemben nagy óvatosságra és az igazságnak szorgos kutatására int bennünket az a körülmény, hogy a zalavári apátság érdekében későbbi korból származtatott iratokkal csakugyan követtek el oklevélhamisítást. Így pl. a zalavári monostor jogainak megóvása volt célja azon iratnak, a melyet állítólag Szent-László adott a monostornak.² Kézzelfogható hamisítás az egész. Mutatja mindekelőtt a keltezés. 1101-ben és Szent-László uralkodásának 20-ik évében van keltezve az irat, holott Szent-László 1095-ben meghalt és csak 18 évig uralkodott. De meg, ha ez nem mutatná is, jól mondja róla oklevéltudósaink egyik jelese, hogy: «reánk maradt szövegében teljesen elüt a XI. század okleveleitől, s a benne levő nagy formaszerűségnél, rendes oklevél stilizálásnál fogva a XIII. század második felénél előbb semmi esetre sem kelhetett.»³

Nem a jog megóvása, hanem a zalavári apát hatalmának kiterjesztése volt célja azon iratnak, a mely István esztergomi érsek nevében szól és 1252. október 20-áról van keltezve. Ez irat azt mondja, hogy Balázs zalavári apát Zeland veszprémi püspök ellen pört kezdett azon okból, mert a püspök a Szent-Istvántól a zalavári monostornak adott tizedet elveszi

¹ Zalamegyei oklevéltár. I. k. 295. l.

² Knauz i. m. I. k. 62—63. ll.

³ Fejérfataky: A kir. kancellária 13—14. ll.

és a felügyelete alatt álló plébánosokat, káplánokat zaklatja. Az 1252. okt. 18-án tartott esztergami zsinaton 10 zalamegyei plébános (a komári, karosi, koloni, galamboki, radai, szabari, rokolyáni, pacsai, igriczi és rajki) lelkiismeretére hivatkozva tanusítá, hogy plébániáik valóban a zalavári monostorhoz tartoznak és ők régtől fogva a zalavári apát felügyeletére voltak bízva.¹

Ez mind szép volna, s ha csak úgy vaktában hitelt adunk ez iratnak, még örvendünk is, hogy ez iratból egy esztergomi tartományi zsinatról nyerünk értesülést. De ha jobban körütekintünk, akkor csodálkozhatunk azon a vakmerőségen, mely ez irat szerzőjében lakozott.

Az oklevél valódiságának legerősebb bizonyítéka a pecsét lévén, először is azt kérdezhetjük, hol és milyen ez irat pecsétje? Nincs sehol; sőt a mi még különösebb, az oklevél szövege sem említi, hogy István érsek pecsétjét rátette volna. Pedig a pecsét feltételének és minőségének említése minden nagyobb fontosságú hiteles oklevélnél multhatatlan kellék. A bizonyítás ily ismeretes dolognál fölösleges ugyan, de minden kétség eloszlatása végett hivatkozunk Bancsa² István érsek többi okleveleire. Pecsétje ott van minden oklevele végén, az oklevél szövegében pedig annak említése.³

Ezen pecsételen irattal szemben lássuk mit szólnak a pecsétes és hiteles oklevelek. A szombathelyi levéltárból nemrég adtak ki egy 1337. június 1-én kelt oklevelet,⁴ a melyben Mesko veszprémi püspök tudatja, hogy a király és a királyné rendeletéből a pacsai plébániai egyházat a hozzátartozó iszabori (Isabor) és dusnoki kápolnákkal együtt az ő és utódainak különös pártfogása alá veszi. László püspök pedig 1349-ben ugyanezen kiváltságot megerősíti. A pacsai

¹ Fejér: Cod. Dip. IV. 2. v. 153—155. ll.

² E nevet rendszeren Vancsa, Vancsay, Vancha-nak írják. Mind hibás. Ő a Bancsa-nemzetségből származott, azon falu pedig, mely e nemzetség nevét fentartá, Bancsa nevet visel. (V. ö. Városey Gyula értekezését: Schematismus Colocensis. 1889. XVII—XXII. És Ivá-nyi: Bács-Bodrogszegye Tört. Helynévtára. 1889. 15—20. ll.)

³ Knauz i. m. 372, 382—3, 389, 392, ll.

⁴ Zalamegyei oklevéltár. I. 326.

plébánia e szerint egyenesen a veszprémi püspök felügyelete alatt állott. Ennélfogva azon 1252-iki okirat, a mely a pacsai plébániát már 1252-ben a zalavári monostorhoz tartozónak mondja, nem lehet való.

Öt évvel ez állítólagos zsinati határozat előtt az utolsó plébánia-egyház, a rajki, a zalai főesperes és a veszprémi kanonokok gondviselése alatt állott és éppen akkor, 1247-ben, a veszprémi káptalan a rajki egyházat szegénysége miatt minden egyházi adó alól fölmenti.¹ Már csupa háladatosságból és haszonlesésből sem tanuszkodhatott tehát a rajki pap arról, hogy ő a zalavári apát joghatósága alá tartozott.

Még könnyebben rajta kaphatjuk a hamisításon ezen iratot, ha kelte idejét nézzük. 1252 október 20-án István (Bancsa) esztergomi érsekkel állíttatja azt ki készítője. Ámde Bancsa István már 1252. okt. 14-ike előtt kardinális és palestrinai püspök lett,² nem írhatta tehát magát okt. 20-án csupán esztergomi érseknek. Mi több, november 11-én már Perugiában volt,³ s mivel az utazás akkoriban legalább 25 napot követelt, okt. 20-án nem lehetett Esztergomban.

Még az 1332—37. évekről szóló pápai tizedjegyzék is ellene mond ennek a kérdéses 1252. okt. 20. iratnak. Ugyanis e jegyzékben hasztalan keressük a galamboki, koloni, radai, szabari plébániákat, noha a zalai főesperesség jegyzéke ellen kifogást tenni nem lehet.⁴ Feltűnő az is, hogy e jegyzék a pécsváradi monostorhoz és a székesfehérvári prépostsághoz tartozó plébániákat külön rovat alatt sorolja föl, mert azok nem tartoztak a főesperes alá, ámde a zalavári monostorhoz tartozó, megkülönböztetett plébániákról semmit sem tud, és azon plébániák, a melyek állítólag ez irat szerint a zalavári apát felügyelete alatt állottak, mint pl. Komár, Pacsa, Igriczi a többi zalai főesperes alá tartozó plébániák közt fordulnak elő.⁵

¹ Hazai okmánytár. VI. 47. l.

² Knaus i. m. I. k. 395. l.

³ Theiner: Monumenta Hung. s. illustr. I. k. 213. l.

⁴ Monumenta Vaticana Hung. Ser. I. Tom. I. 376—377. ll.

⁵ V. ö. u. o. 283, és 392. ll.

Ennyi, világos ok felhozása után bátran kimondhatjuk, hogy e nagyhangú, a zalavári apátot félpüspökké tevő irat is hamisítvány s alkalmasint csak a XV. század terméke.

Elhárítván az akadályokat, a melyek bennünket a tisztánlátásban bizonyosan gátoltak volna, vegyük elő egyenkint a Szent-Istvánféle, zalavári okleveleket.

Az első az 1019-ik évről szól. Először kiadta Piter.¹ Nem sokkal ezután Rajcsányi Ádám kéziratából közölte Kollár;² Koller pedig a két kiadásból egyet csinált, az elsőből a latin szavakat, a másodikból a magyar szavakat vevén át.³ Körülbelül ilyen alakban tette azt közzé Fejér is.⁴ Legujabban kiadta Knauz a kapornoki konvent 1514-iki egyszerű másolatából (ha ugyan ez egyszerű másolat csakugyan 1514-ben készült).⁵ Mivel ennél régibb kéziratot egyik szavahihető oklevélkiadó sem látott, minden hibái mellett is kénytelenek vagyunk ezt venni alapúl, alant azonban jelezzük a nevezetesebb eltéréseket Knauz közlése és a Kolleré között.

In nomine domini Dei supremi⁶ superna providente clementia Hungarorum Rex. Credimus et vere scimus, quod si locis, diuino cultui mancipatis, possessiones adaugmentauerimus, id non solum laude humana predicandum, verum diuina mente⁷ remunerandum. Quocirca omnium sancte dei ecclesie fidelium nostrorum⁸ quam presentium atque futurorum, solers comperiat Intencio, quod nos diuino Instinctu fundauimus Monasterium in Insula Saladiensi, ordinis sancti Benedicti, quod anno ab Incarnatione domini Millesimo decimo nono per dei subsidium ob anime nostre remedium pro stabilitate Regni nostri ad finem perduximus. In quo Jussu nostro dedicata est ecclesia beati Adrianj, que est In

¹ Vita s. Guntheri. 162. l.

² Historia iuris patronatus.

³ Hist. eppatus Quinqueecl. I. 81—84. ll.

⁴ C. D. I. 304—07. ll.

⁵ I. m. I. 40—41. ll.

⁶ Kollernél helyesebben: In nomine domini Dei Summi. Stephanus.

⁷ Kollernél: mercede.

⁸ Kollernél: nostrorumque.

Zala, simul cum duabus Capellis, vna, que est in honorem sancti Georgij, altera que est in honore ¹ sancti Laurencij, a duobus Episcopis Modesto et Boniperto, vbi ordinauimus Abbatem Latinum nomine petrum, conferendo eidem potestatem, vt in diocesi ² Capellarum antedictarum processu temporis, quod necesse est fieri, plures Capelle possint edificari, Que tamen ad Jam nominatas Capellas tenebuntur habere respectum. Contulimus etiam eidem auctoritate apostolica nobis annuente, vt in precipuis ³ solemnitatibus ornamentis pontificalibus vterentur. ⁴ Condonauimus etiam, vt Capellas sacerdotibus possint ⁵ Inuestire, et dedimus sancto Adriano ad seruiendum predia, decimas et piscinas, quorum nomina hec sunt: . . . ⁶ cum ecclesia sancti Adrianj, Rada, Strigar, ⁷ Salauar, Chad, ⁸ Borwl, Crudy, ⁹ Nymik, ¹⁰ Bessennyew, Fyzek cum duodecim aratris, et etiam dedimus peddyctus (így: redditus helyett) forij Chan, Chorgow, et redditus Coloniensis Aquæ et pontis ciuitatis et decimam equorum nostrorum in insula, que vocatur Chepel, In poledris et ducentas wlnas de subtili panno pro Indumentis fratribus de Camera nostra. Ville decimarum hec sunt: Pobon, ¹¹ Kербew, ¹² Zewlews, Kusthan, Mand, de Wechar, Egrws, ¹³ Phch (így), ¹⁴ Kezthel, Koronthal, Maraws, ¹⁵ Hidwegh, Magyarad, Schoc, ¹⁶ Kolon, Komar, Galambak, Chapy, ¹⁷ Vngh, Kerechen, Gelse,

¹ Kollernél: honorem.

² Kollernél: diœcesi.

³ Kollernél: præscriptis.

⁴ Kollernél: uteretur.

⁵ Kollernél: possit.

⁶ Kollernél: Tisciam.

⁷ Kollernél hibásan: Sniger.

⁸ Kollernél: Chaz.

⁹ Kollernél: Cendy.

¹⁰ Kollernél: Nimygh.

¹¹ Kollernél: Pobor.

¹² Kollernél: Kúrkow.

¹³ Kollernél: Egrugh.

¹⁴ Kollernél: Patsch.

¹⁵ Kollernél: Varvus.

¹⁶ Kollernél: Sklot.

¹⁷ Kollernél ezután következnek: Stolecz, Biqui, Wolupna, Reche, Merenye, Karus, Sobor, Zobor, Urustum, Urugh vel.

Rayk, Bisquin,¹ Pacha, ygricze, Radwh, Geztred, Sclauonica Rokolian, Hungarica Rokolian, Lengeyel, Gethye, Bisceca, horuath isabbor, Kal, Palkonya, Antha,² et ne ipsius parochianis³ Iniurias, querimoniasue in Collectione⁴ decimationis predictarum villarum pateretur, sibi alios terminos decimationis assignando contulimus. Quod si ipse contra nostra statuta, quod absit, inique agere, vel querere voluerit, ante Deum Judicem viuorum et mortuorum In die Iudicij se contendere nobiscum sciat; sit idipsum Monasterium ab omni Inquietudine semotum; precipimus etiam sub testificatione domini nostri Jesu xpi., ut nullus potentum, vel aliquis magnus siue paruus de Jam dicto monasterio aliquomodo Intromittere In mancipiis⁵ terris, vineis, decimationibus, piscatione apes plancis (sic)⁶ sine consensu eiusdem abbatis audeat vel presumat. Piscine autem hec⁷ sunt: alba piscina cum quinquaginta piscatoribus in villa Pograd, alie minores piscine Modocha pro⁸... piscina Ciuitatis Juxta Draawam in Golsa⁹ cum duodecim piscatoribus et In Insula Item In Draawa duodecim libras Cere et duodecim pelles vulpinas et Trecentas pelles spiriolorum.¹⁰ Si quis autem potens voluerit auferre vel destruere de hoc, quod non sanctus (pro Stephanus) Rex¹¹ dedimus sancto adriano, Ira dej et nostra sit contra illum et Componat quinquaginta libras aurj optimj, medium Camere nostre, ac medium prefato Monasterio suisque Rectoribus, maledictionis perpetui¹² vinculo eternaliter feriantur.¹³ Et vt verius¹⁴ credatur, hanc paginam

¹ Kollernél: Bigug.

² Kollernél: Aracha.

³ Kollernél: Episcopus Parochianus.

⁴ Kollernél: collatione.

⁵ Kollernél: következik e szócska aut.

⁶ Kollernél: piscationibus, placitis.

⁷ Kollernél: hæ.

⁸ Kollernél: uzonibus.

⁹ Kollernél: Boka.

¹⁰ Kollernél: cum 200 pellibus Spinolorum.

¹¹ Kollernél: rex Stephanus.

¹² Kollernél: maledictionisque perpetuo.

¹³ Kollernél: feriatur.

¹⁴ Kollernél: acrius.

sigillo nostro autentico Corrigie appensione Jussimus sigillari.¹

Megegyezik-e ezen alapítólevél a kor viszonyaival?

Ismételve utalunk arra, a mit a veszprémvölgyi alapítólevélnél a szolgaszemélyzet becses voltáról előadtunk. Látuk, hogy ez időben a vagyont nem annyira az ingatlanok, mint inkább a szolgák tették.

E tekintetben azonban a zalavári 1019-iki oklevél bajosan egyeztethető meg a kor, s kivált Magyarország különleges viszonyaival. A szolgákról való megemlékezés nagyon halavány; éppen nem hasonlítható a veszprémvölgyi és pécsváradai alapítólevelek részletes felsorolásához. — Ez bennünket legalább is óvatosságra int.²

Teljességgel nem egyezik meg a kor viszonyaival ez oklevél ama megjegyzése, hogy a zalavári monostor «ordinis s. Benedicti», benedekrendű. E megkülönböztetést jelző kifejezés Szent-István korában még teljesen ismeretlen; Szent-Henrik német császár és Róbert franczia király ugyanezen időből származó oklevelei sehol sem használják. És ez természetes is. Abban az időben napnyugaton csak egy szerzetesrend vala: a Benedekrend. A clugny-i szövetség és Szent-Romuald gyülekezete, még nem alkottak külön rendet, sőt Szent-Henrik, mikor egy monostort átad Szent-Romualdnak, akkor is kiköti, hogy a szerzetesek az ő fegyelme alatt, de Szent-Benedek szabályai szerint éljenek.³ Ha pedig más szerzetesrend nem volt, mire való lett volna az «ordinis s. Benedicti» megkülönböztetés?

Magyarországon pedig, a hol még a clugny-i szövetség, és a kamalduli szerzet sem volt, éppen teljesen fölösleges lett volna Szent-Istvánnak megjegyeznie, hogy a zalavári monostor

¹ Kollernél: signari.

² Az oklevél vége felé beszél ugyan arról, hogy senki se merjen kárt tenni az apátságnak az ő szolgálói «in mancipiis», de ez magában nem elég, mert az ilyen az oklevél formuláihoz tartozott és itt egyszerűen a formula szolgálai utánzása is lehet. Ha valami olyan szóval jelölné meg a szolgákat (pl. servi utriusque sexus), a mi nines a pannonhalmi kiváltságlevélben, akkor szívesen elfogadnánk

³ Migne. i. m. 140. k. 362. l.

a benedekrendüeké. Bizonyára nem is tette, mert hiszen nem láthatott a jövőbe, hogy a később keletkező sokféle szerzetesrendek keletkezéséről előre tudomást vegyen s a zalavári monostort jó előre biztosítsa a benedekrendüek számára. Hivatkozhatunk e tekintetben összes XI. századbeli okleveleinkre: hét alapítólevél közül egy sem teszi meg ezt a megkülönböztetést. Azért bátran állíthatjuk, hogy ilyen kifejezés csak az olyan ember tollából származhatik, a ki a XII. század végén vagy még később élt s a kinek már szemei előtt lebegtek a cisztertci, premontrei szerzetesrendek és monostoraik.

Legkevésbé egyezik meg a kor viszonyaival az, a mit a zalavári monostornak adott tizedről beszél. 44 falunak tizede ez oklevél szerint a zalavári apátot illetné, de azután ez a magyarázatféle következik: «Hogy a megyés püspök az előbb-mondott falvak tizedének eladományozása által sérelmet és megrövidítést ne szenvedjen, az ő számára más határokat jelöltünk ki a tizedszedésre». Ilyen magyarázat a királyi kancelláriából nem kerülhetett ki, mert ilyen egyházjogi képtelenséget az ott levő és a jogban jártas emberek nem írhattak. Ilyen kárpótlást nem nyújthattak a veszprémi püspöknek, mert vagy a saját egyházmegyéje területén fekszenek a kárpótlásul adott falvak, vagy nem. Első esetben az a kárpótlás nevét sem érdemli meg, mert hisz azon falvak tizede a püspöki joghatóságnál fogva úgyis az övé, a második esetben más püspöknek okoznak sérelmet és rövidséget. Szent-István és udvara jól tudta ezt s éppen azért, midőn a somogyi tizedet a veszprémi püspöktől elvette, nem jelöltek ki neki más határt a tizedszedésre, hanem a kortói uradalmat adták neki cserébe.

A zalavári levél illetén megokolása a helyett, hogy megnyugtathatna bennünket, jogos gyanút ébreszt.

Tudjuk továbbá, hogy a magyar nép egész Szent-István koráig, de még jóval azontúl is vándoréletet élt. Az állandó letelepülésre, falvak építésére még csak akkor adta meg az első lökést a keresztény hit és Szent-István törvénye, elrendelvén az egyházak építését. De persze az nem történt meg egy pillanat alatt. Nem évek, hanem évtizedek voltak szükségesek, míg a falvak csakugyan megalakultak, megállapodtak, különbözőkép elnevezettek. Untig ismeretes Szent-

László törvénye, hogy a faluk ne távozzanak messze egyházaiktól. Ám a zalavári 1019-iki oklevél ezzel ellenkezőleg úgy beszél, mintha Zalavár körül 44 falu készen állott volna, csak azt várva, hogy az apát küldje a tizedszedőket. S hogy e tekintetben mennyire téved, a következő két adatból is eléggé kiderül. Azt állítja, hogy Gesztréd falu (Kapornak mellett) tizede is az apátot illeti. Ámde oklevelünk van, hogy ez a Gesztréd még 1264-ben sem volt falu (villa vagy possessio), hanem csak egyszerű pusztá (terra).¹ Továbbá Magyar-Rakolyánt és Tót-Rakolyánt különböztet meg. Ámde a helynevek megkülönböztetése csak a XIII. század vége felé jött szokásba, s ez a Rakolyán is a XII. században, 1137-ben egyszerűen Racolen és Racoliannak van írva.²

Magyarország helytörténetével foglalkozók előtt méltán gyanút kelt azon körülmény, hogy e 44 falu még ma is mind létezik, legalább mint pusztá.

Különös, — mondhatja, — hogy a százdi és garam-szentbenedeki alapítóleveleknek, a bakonybéli és pannonhalmi összeírásoknak helynevei közül többet nem tudunk meghatározni, mert vagy elpusztultak, vagy elváltoztak; a zalavári levelben foglalt 44 helynév 60—90 esztendővel régibb lenne s mégis mind megvan? Hát Zalában megállott az idő kereke? Ott nem változott semmi? — De hogy nem. Nem az idő kereke akadt meg, hanem ez a levél készült oly késő időben, mikor már a falvak egyházakkal, külön határral stb. birtak, úgy, hogy ha néptelenné váltak is, a szomszéd falu lakosságának volt mihez kötnie az elenyészett falu nevét.

Egyezik-e ezen oklevél az egykorú oklevelekkel? Erre nézve csak kettőt hozunk föl. Azt mondja az oklevél, hogy Szent-István hatalmat adott a zalavári apátnak a főpapi díszjelek használatára. Ezt a következő szavakkal fejezi ki: *Contulimus etiam eidem . . . ut in precipuis solemnitatibus ornamentis pontificalibus uteretur*. A XI. század első felében kelt kiváltságlevelek ezt állandóan így fejezik ki: «*usum dalmatice, mitre etsandaliorum, pedulum, chirothecarum, baltei*»,

¹ Zalamegyei oklevéltár. I. k. 42—44. ll.

² Fejér. Cod. Dip. II. 91, 93. ll.

vagy «usum dalmatice et sandaliorum concedimus».¹ «Ornamenta pontificalia» szóval még a XIII. század levelei sem élnek, mint alább látni fogjuk.

Nagyon jellemző ezen oklevél készítőjére nézve az, hogy legtöbbször szóról-szóra ragaszkodik a pannonthalmi kiváltságlevélhez, de néha mégis változtat a formulákon. Ez magában véve nem volna baj. A pécsváradi alapítólevél is eltér formulák tekintetében itt-ott a pannonthalmi kiváltságlevélétől, vagy jobban mondva ez attól, de az eltérések mindegyikét számos egykorú példával lehet igazolni, úgy hogy e különbség még javukra válik.

Ámde az itt tárgyalt oklevél eltérése egészen más. A pannonthalmi kiváltságlevél megerősítése ez: «Precipimus itaque sub testificatione salvatoris nostri Ihu xpi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes seu aliquis homo magnus sive paruus de iam fato monasterio aliquo modo se intromittere in mancipiis, vineis, terris, decimationibus, piscationibus, ripis, placitis sine concessione abbatis monasterii audeat». Állítsuk már most e mellé a zalavári 1019-iki levél megerősítését: «*Precipimus etiam sub testificatione domini nostri Jesu xpi, ut nullus potentum vel aliquis magnus sive paruus de iam dicto monasterio aliquo modo intromittere in mancipiis, terris, vineis, decimationibus, ripis, placitis sine consensu eiusdem abbatis audeat.*»¹ Szóról-szóra írja át tehát a zalavári levél készítője a pannonthalmi kiváltságlevél formuláját, de, midőn odaért «nullus archiepiscopus, dux, marchio» egyszerre megváltoztatja eljárását, e szavakat kihagyja és helyettük «nullus potentum»-ot ír? Honnan e rögtönös változtatás? Egykorú íróról nem gondolhatjuk, hogy ha a formula elejét tudta, a közepét már ne tudta volna, vagy ilyen, akkoriban szokatlan «nullus potentum»-ra ferdítse! És így azt kell gondolnunk, hogy valami hamisító keze játszott itt közre, a ki féltette koholmányát a felismeréstől s hogy az ő korában szokatlan «dux, marchio» stb. sza-

¹ Fejérpataky: A pannonthalmi apátság alapítólevele. 107. l. Migne. 141. k. 1148. l. Jaffé: Regesta Pontificum Romanorum. 337—39. ll. Lásd e tárgyat alább a bakonybéli levélnél is.

vakon kortársai meg ne ütközzenek, s gyanura ébredve az elénk adott okirat származását ne nagyon firtassák, kihagyta azokat. El is érte célját jó sokáig, mert az emberek belementek a ravaszul kivetett hálóbba, elfogadták hitelesnek, nem is kérdezvén, honnan került elő ezen oklevél? létezik-e az eredetije? vagy legalább megbízható átirata?

De még ennél is nevezetesebb eltérésre akadunk az itt tárgyalt oklevél végén.

Az oklevél befejezése ez: «Et ut verius credatur, hanc paginam sigillo nostro autentico corrigie appensione iussimus sigillari». A keresztény fejedelmek közt Szent-István legközelebb állott Szent-Henrikhez, hiszen sógora volt, és így bátran föltételezhetjük, hogy kancelláriáját Szent-Henrik példájára rendezte be. Szent-Henrik 1019-ben vagy a körül kelt leveleiben a megpecsételéstről szóló formula ez: «Et ut hec nostre preceptionis auctoritas . . . inconvulsa permaneat, hanc paginam manu propria confirmantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri».¹ Vagy ilyen: «Quod, ut verius credatur, manu propria confirmavimus nostroque sigillo sigillari iussimus».² E két formula szavait, a mennyi icsak lehetett, változtatták aztán a kancellárok,³ de ezt a három szót «manu propria roborantes» soha ki nem hagyták, ezt a kettőt pedig «corrigie appensione» soha sem szúrták közbe. A zalavári oklevél befejezése azonban olyan furcsán járt, hogy a minék nem volna szabad hiányoznia, az hiányzik; a minék nem volna szabad benne lennie, az benne van. — Az oklevél védelmezői, midőn ez oklevélnek a szalagon függő pecsét miatt kétségbevont hitelességéről szólottak, diadalmasan hivatkoztak Prayra, a ki kimutatta, hogy a függő pecsétek Szent-István idejében már szokásban voltak. Megengedjük, de másrésről bizonyosnak tartjuk, hogy olyan oklevelet, a mely a «corrigie appensione»-ről beszélne, és a melyből a «manus propria» hiányoznék, a XI. század első felének levelei közt nem fognak találni. Éppen ezért a diplomatikus előtt ez

¹ Migne 140. k. 347. l.

² U. o. 373. l.

³ U. o. 254—374. ll. 141. k. 947—970. ll.

a hibás befejezés a zalavári 1019-iki levélnek megölő betűje. Szent-István kancellárja elhagyhatta a befejezést, de ha írt, olyat írt, mint a minő az ő korában divatozott, nem pedig századokkal későbbit!

Egyezik-e ez oklevél a későbbkori oklevelek adataival? Erre nézve csak két esetet említünk föl. Első a csepelszigeti ménes csikainak tizede. A vizsgálat alá vett levél szerint ezt Szent-István a zalavári monostornak adja. Ámde Ágnes királynénak 1299-iki oklevele világosan mondja s a dolog természetével és egyéb oklevelekkel is megegyezik állítása, hogy a csepelszigeti csikók tizede régtől fogva a veszprémi püspököt illette s erre nézve neki oly erős bizonyítékai voltak, hogy miután azt tőle elvették, Ágnes királyné a püspöknek visszaadá.¹ Hogyan lett volna tehát a csikótized a zalavári monostoré? Továbbá azt állítja ez oklevél, hogy Kolon, Magyaród és Stolcz nevű zalamegyei faluk tizedét Szent-István a zalavári monostornak adta. Ha többi okleveleinket átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy e három falu tizedéért a veszprémi káptalan és a zalavári apát elkeseredett pört folytattak az esztergomi érsek helytartója előtt és 1327. május 4-én 33 tanu, köztük pap, főesperes, világi úr, megesküdött arra, hogy e három falu tizedét Benedek veszprémi püspök idejében (1290—1310) és már azelőtt mindig a veszprémi káptalan bírta és csak 1308. körül Henrik bán erőszakoskodása következtében és Benedek zalavári apát fortélyá révén vesztette azt el és úgy jutott a zalavári monostor kezére.² Az apátság a pört elvesztette. Felebbezett ugyan a monostor ügyésze,⁴ de az apát és társa³ nem látták biztosnak ügyöket és jónak látták a kiegyezést. Hosszú 12 év után elment az apát a veszprémi káptalanba és ott megegyeztek. Stolcz tizedét az apát odaadta a káptalannak, a káptalan pedig átengedte nekik Kolon, Magyaród és Csács faluknak tizedeit.⁵

¹ Hazai okmánytár VI. k. 353. l.

² Zalamegyei oklevéltár I. k. 128, 129, 201—205. ll.

³ U. o. I. k. 210—13. ll.

⁴ U. o. I. k. 205—06. ll.

⁵ U. o. I. 383. l.

Ezen perből egész joggal vonhatjuk le azon következtetést, hogy a Szent-István által a zalavári apátságnak adott levélben nem volt benne Kolon, Magyaród és Stolcz falvak vagy legalább is Stolcz falu¹ tizede. Mert ha benne lett volna, nincs bíróság, mely előtt a zalaváriak pörüket elvesztik. Nagyobb dologról, egész Somogy megye tizedéről volt szó, mikor a veszprémi püspök a pannonhalmi apátot pörbe fogta, de mert az apátnak Szent-István-féle levele volt, veszített a püspök mindenütt. Éppen így járt a pécsi püspök is a pécsváradai monostorral, mert ez is Szent-István valódi levelét mutatta föl.

Mivel pedig a ma fennlevő 1019-iki zalavári oklevélben a kérdéses falvak tizede a zalavári monostornak tulajdonítatik, ez nem lehet Szent-István eredeti levele. És így sajnálatos bár, de a fölhozott számos érv által kényszerítve, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ezen oklevél nem valódi, hanem hamisítvány.

Ezzel aztán végeztünk volna is a zalavári 1019-iki levéllel.

De valamint a valódi oklevelek tárgyalásánál mindig kiterjeszkedtünk a felvetett kifogásokra, éppen úgy most ki kell terjeszkednünk a fölvethető védő érvekre. Mert nem úgy meggondolatlanul mondtuk ki a kemény szót: hamisítvány, hanem az ezen oklevél mellett látszólag bizonyító, fölvetett vagy fölvethető érveket is tekintetbe vettük.

Ilyen pedig volna kettő.

Az első az, hogy ez oklevél formulái több helytt szóról-szóra egyeznek a pannonhalmi kiváltságlevél formuláival. — Ez érvre már részben feleltünk. — Ismételjük, hogy mi bizonyítékul valódi megegyezést, nem pedig majmolást követelünk. Már pedig fentebb kimutattuk, hogy a zalavári 1019-iki oklevél készítője több helyt szóról-szóra kiírja ugyan a pannonhalmi kiváltságlevél formuláit, de ismét több helytt eltér attól; s mihelyt eltér, azonnal olyan formulákat és szavakat használ, a melyek a XI. században ismeretlenek és Szent-

¹ E falu Zalamegyében, Kanizsától északra, Csapi falu mellett esett; határa is Csapi határába olvadt bele.

István többi leveleivel összeegyeztethetlenségben. A megegyezés tehát nem teljes, s ez megdönti az egész védő érvet, mert a diplomatikában is áll az: *bonum ex integra causa, malum ex quocunque defectu*.

A második érv lehetne ez oklevél valódisága mellett, hogy a magyar királyok később több ízben mint valódit írják át és erősítik meg.

Az átiratás azonban csak bizonyos föltételek alatt igazolja valamely oklevél hiteles voltát. Ilyenek: *a)* ha maga az átiró oklevél, mint ez magától érthető, kétségtelen hitelességű; *b)* ha nincs nagy időkülönbség az átirótt és az átiró oklevél közt; mert Mabillon föllépése előtt a kancellária annál járatanabb volt valamely oklevél hitelességének megítélésében, minél régebb időkről volt szó. (A magyar diplomatikus előtt mindig ijesztő példa erre azon szomorú esemény, hogy I. Lipót kancelláriája hitelessekként írta át az Eszterházyakat Atilától levezető családfát s egyéb sületlen koholmányokat); *c)* ha az átiratás alkalmával valami pörös ügyet döntenek el (mint pl. a pannonhalmi kiváltságlevél átiratásánál); *d)* ha a jövedelmeiben megrövidített fél az átiratásba és megerősítésbe beleegyezik (mint pl. a veszprémvölgyi, pécsváradi alapítólevelek megerősítéseinél).

A zalavári 1019-iki átiratásainál nincsenek meg a *d)* *c)*, és *b)* föltételek. De a mi fő, nincs meg az első, magától érthető föltétel sem: az átiró oklevél hitelessége.

Az ilyen átiró levelek közül legrégibb évszámú az I. Károly nevében szóló és 1328. január 14-éről keltezett irat.¹ Ez nem lehet valódi, I. Károly kancelláriájában készült oklevél, mert záradékában Druget Fülöpöt nádornak nevezi, holott Fülöp, a mint ez számos más, kétségtelen hitelű levelekből kitűnik, még 1327. szeptember 6-ika előtt meghalt, s a nádori méltóság ekkor betöltetlen volt.² I. Károly kancelláriája ezt ne tudta volna? Továbbá kihagyja a bosnyák, szerémi és zágrábi püspökök neveit, pedig e püspöki székek be voltak

¹ Fejér. C. D. VIII. 3, 274—76. ll.

² Fejér. C. D. VIII. 210, Anjoukori okmánytar II. k. 332, 336, 364. ll.

töltve, s I. Károly kanczelláriája nagyon jól ismerte azok neveit.¹

Éppen ilyen koholt vagy legalább is gyanús egy másik, I. Lajos nevében szóló és 1347. ápril 4-én keltezett megerősítő levél.² — Kitűnik ez abból, hogy záradékában Istvánt nevezi tárnokmesternek, holott akkor Rátót Olivér viselte e tisztelet.³ Azon nagy hasonlóságot, a mely e gyanús irat és II. Géce királyunknak a pécsváradi alapítólevelet megerősítő 1158-iki levele közt első átolvasásra észlelhető, csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy a hamisító II. Géce ezen levelét vette mintául.

Czudar hamisítvány azon Zsigmond király nevében szóló 1417. május 27. keltezéssel bíró átíró levél, melynek eredetije Kollár Ádám szerint az országos levéltárban,⁴ Fejér György szerint a zala-apáthi levéltárban⁵ őriztetik. Ha a Kollár közlését olvassuk, mindjárt a címnél észreveszszük, hogy hamisítvánnyal van dolgunk. «Romanorum Imperator»-nak írja Zsigmondot 1417-ben! Nevetséges. Zsigmond csak koronáztatásától (1433) kezdve czímezi így magát. De Fejér közlésében sincs köszönet. Egyebeket mellőzve csak két dolgot említünk föl ennek kimutatására. a) Rég ismert dolog, hogy a királyok tartózkodási helyeire nézve csak azon okleveleket fogadhatjuk el bizonyítékoknak, a melyek «*commisio domini regis*»-re irattak, mert ezeket a király oldala mellett levő jegyzők készítették. Már most ezen 1417. máj. 27-iki levél állítólag «*commisio domini regis*»-re készült és Budán van keltezve, a miből aztán az következne, hogy Zsigmond király ekkor Budán tartózkodott. De ez nem igaz. Zsigmond az egész évben távol volt hazánktól s májusban nevezetesen Konstanczban tartózkodott.⁶

b) Ez átírólevél szerint Ország Mihály már 1417-ben főkinestartó lett volna. Ámde tudjuk, hogy Ország Mihály

¹ Fejér. VIII. 3, 240, 278. ll.

² Fejér. C. D. IX, 1, 462—64. ll.

³ Századok. 1891. 230. l.

⁴ Historia dipl. iuris patronatus. 84—86. ll.

⁵ C. D. X, V. 775. l.

⁶ Ráth: A magyar királyok hadjáratai, utazásai, 122. l.

1484-ben halt meg, élte fogytáig viselvén a nádori tiszte¹. Tegyük föl, hogy ő akkor 90 éves volt; még akkor is 1417-ben csak 23 éves ifjú lett volna. Ilyenre pedig nem szokták bízni a főkincestartóságot; de meg Bonfini világosan mondja, hogy Ország Mihály 1433-ban Zsigmond király kíséretében mint sáfár (dispensator) vett részt² és okleveles adatunk van rá, hogy ő csak 1435. körül jutott az ország főurai közé,³ előbb tehát főkincestartó sem lehetett.

Nem lehet az olyan levél Zsigmond király valódi levele, a mely ily nagy hibáktól hemzseg.

Az ilyen védőérvekkel úgy járt a zalavári 1019-iki oklevél, mint a gonosztevő vakmerő állításaival. Minél jobban ügyekszik a bírót azokkal félrevezetni, annál több ellenmondásba keveredik s annál több adatot ad a bíró kezébe a sujtó ítélet kimondására.⁴

Lássuk szerencsésebbek leszünk-e az 1024-iki alapítólevéllel!

¹ Fraknoi: Mátyás király. 323. l.

² Nagy-Iván: Magyarország családai. VIII. 284. l. Budai F. Polgári Lexicon. 1866. III. 11. l.

³ Fejér. C. D. X. 661. l.

⁴ Ki és mikor koholta e levelet? meglehetősen közömbös kérdések. Mi — csupán figyelemgerjesztésül legyen mondva — azt véljük, hogy a másunnan is oklevélhamisítónak bizonyult Rajcsányi Adám (v. ö. Turul IV. 103—104 és V. 115—116. ll.) készítette a mult században, átíróleveleivel együtt. Bizonyos, hogy azon «Sylloge Diplomatum»-ban, a melyet Rajcsányi 1740-ben a királynénak ajánlott, előfordul és Kollár innen közölte. (I. m. 84, 86. ll.). — Igaz ugyan, hogy Fejér szerint a primási levéltárban a kapornaki konventnek 1514-iki eredeti (authenticus) levele létezik, s ebben a zalavári 1019-iki levél már befoglaltatik (C. D. IX, 1, 465. l.), de Knauz Nándor sokkal jobban ismeri e levéltárt, s ő szerinte a kapornaki konvent 1514-iki levele csak simplex copia (i. m. I. k. 41. l.).

IX.

A zalavári 1024-iki alapítólevél.

Ezen oklevelet először Katona tette közzé¹ és utána Fejér.² Legújabbán Gilétfy Miklós nádor 1350-iki átíratából lemásolta és kiadta Nagy Imre.³ Magától érthetőleg a leg-utóbbit használjuk, mert az a legjobb.

In nomine domini summi. Stephanus superna providente clemencia Hungarorum rex. Quia ex officio nobis incumbenti tenemur invigilare, ne iura, libertates et decimaciones ecclesiarum et monasteriorum regni nostri, nobis a sancta sede apostolica commissarum, et precipue ecclesie beati Adriani martiris preciosi de Insula Zaladiensi per nos ob specialem devotionem fundate per ministros earumdem dispergantur, unacum prelati et baronibus regni nostri ad petitionem religiosi viri fratris Petri, primi abbatis eiusdem ecclesie, anno domini M^o vicesimo quarto, in crastino festi Assumcionis beate virginis, cum essemus in Alba, inito consilio decenti cum matura deliberacione duximus discernendum, quod nullus abbatum aut conventus dicte ecclesie decimas, possessiones aut condicionarios manumittere et ab eorum condicionibus liberos reddere absque regia licencia et consensu speciali alienare seu distrahere habeat facultatem; si quid vero contrarium per quemlibet abbatem aut conventum processu temporis actum vel factum fuerit, eorumdem facta vel acta et eciam instrumenta literalia, si que per quempiam confecta fuerint super eo, in futurum volumus ut frivola sint et omni stabilitate caritura; sacerdotes vero capellarum

¹ Historia Crit. Reg. I. k. 313. köv. ll.

² C. D. I. 307—10. ll.

³ Zalamegyei oklevéltár I. k. 1—3. ll.

beati Georgii et sancti Laurencii de Pa(c) ha et Rokolyan cum ceteris sacerdotibus ad ipsum monasterium spectantibus congregacioni ipsius abbatis propter verbum dei et bonum obediencie ad preceptum ipsius, quociens visum fuerit, teneantur interesse; et quia id ipsum monasterium amplectimur dilectione speciali, eciam libertates et exemptiones eidem ecclesie (conc) essimus infrascriptas in secula statuendo: videlicet ut nullus preter personam regiam vel eum, quem elegerit abbas, populos ipsius monasterii presummat iudicare, sed a iudicio et potestate ac iurisdiccione omnium iudicum et universorum comitum r(egn)i, et eciam a gravamenibus, que per collectores tam victualium quam denariorum seu quarumlibet aliarum exactionum, tam in presenti quam in futuro camere et fisco regali exigendarum, que eisdem possint imponi, penitus sint exempti. Volumus eciam, ut cum necessitas poposcerit, contra inopportunitates iura vel possessiones impugnancium seu occupancium, et ne per hoc laus divina intercipiatur propter occupationes talium, ut casui tali obvietur, regia maiestas, quociens locus aut tempus se obtulerit, dicte ecclesie teneatur in pugili de sua benignitate providere et ipsum pugilem per omnia expedire; insuper eciam ne ipsis fratribus vel ad eosdem pertinentibus pro alimentorum et aliarum rerum necessitatibus ad victum vel amictum pertinentibus remocius querendi vel emendi incumbat necessitas, dedimus eisdem fora in die Lune in villa Barand, et in die Veneris in villa Zalavar, atque (igy) fora quilibet liber sit veniendi et recedendi, nullo penitus gravamine obstante vel tributo; et in omnibus possessionibus ipsius ecclesie contra fures et malefactores officialis eorumdem singulis singulas penas condignas iudicandi, exercendi et infligendi secundum demerita eorumdem habeat plenarie potestatem; contulimus eciam prefato monasterio piscinas simul cum insulis aque Balatini unacum silvis adiacentibus ipsius ecclesie Zalavar et Burul noncupatis, cum duodecim piscatoribus in portu eiusdem aque commorantibus, pro mensa fratrum; addidimus eciam piscinam Pliske cum villis ac prediis, videlicet Bornuk, magnum Bok, Merenya, Jelesnek, Appathy, Harazty, Odornuk, Vthekuta, Boblunka, Strigar, Akurpataka cum terris et silvis adiacentibus, Eguruelg

Rokielyan, Odornuk, Bozuk, redditus fori Chan, fluvium Zala, Razna cum viginti quatuor condicionariis, Appathy penes Rennuk, Budun, Bach, Zeuleus prope aquam Balatini, Bulchew cum piscinis suis in fluvio Drawa predium Zent-hadrian martyr vocatum circa Tyciam cum capturis piscium ac utilitatibus universis et ex omnibus et de omnibus de terra nascentibus plenam decimam de predictis possessionibus. Et sicut id ipsum monasterium devocionis affectu sequestratim propter religionis disciplinam devote servandam et ab ipsis fratribus in eodem conversantibus devocius tenendam et custodiendam in insula ad hoc apta locavimus et fundavimus, ita ab omnibus inquietudinibus ac molesticiis volumus id ipsum esse semotum quietum et exemptum; si quis autem potens infringere voluerit vel presumserit donaciones, libertates, exemciones et decimaciones eidem monasterio per nos traditas et concessas, ante dominum iudicem vivorum et mortuorum in die iudicii se contendere nobiscum sciat, componatque centum libras auri purissimi, medium camere nostre ac medium prefato monasterio suisque rectoribus, malediccionisque perpetue vinculo eternaliter feriat. Et ut verius credatur, hanc paginam, perpetuis futuris temporibus duraturam, propriis manibus ob reverentiam beati Adriani sigilli nostri autentici munimine corrigie appensione roboravimus consignando.

Egyezik-e ez oklevél tartalma a kor viszonyaival? Midőn ezt kutatjuk, először is szemünkbe ötlük a következő intézkedés: «Volumus, ut, cum necessitas poposcerit, contra inopportunitates iura vel possessiones . . . occupantium . . . regia Maiestas . . . dicte ecclesie teneatur in pugili providere et ipsum pugilem per omnia expedire». ² A perdöntő bajvívásról van itt szó, s arról, hogy a zalavári monostornak maga a király adjon bajvivót, míg más monostoroknak pénzen kellett fogadniok. Ámde hazánkban az istenitéleti bajvívás a XI. században még nem volt szokásban, csak a tüzes vas- és forróvíz-próba járta. Szent-István, Szent-László és Kálmán királyaink törvényei semmit sem tudnak róla. A külföldön is

² Endlicher: Monumenta Arpadiana. 311—374. ll.

csak 1121-ben fordul elő először az illetén kiváltság adományozása.¹ Azért a bajvívásról való emez intézkedés Szent-István korára nézve olyan anachronismus, mint az 1019-iki levélnél feljebb említett «ordinis s. Benedicti».

A XIII. században több város (pl. Nagy-Szombat, Pest) lakosainak azt a szabadalmat adják királyaink, hogy istenítéleti párbajra nem kényszeríthetők, hanem tisztító eskü letételével dönthetik el a pört.² Az egyház tudvalevőleg a párbajokat sohasem helyeselte; azt, hogy papjai ezen az úton bizonyítsák be állításaikat, jogos dolognak soha sem tartotta. S már most, a mint az idézett kiváltságlevelekből látjuk, még a XIII. században is megvolt az alkalom, megvolt a példa, hogy magukat e terhes, az egyház szellemével annyira ellenkező párbajkötelezettség alól fölmentsék. Vajjon hihető-e, hogy a XIII. század főpapjai ezt az alkalmat ne használták volna? és ne nyerték volna-e meg a királytól azt a szabadalmat, a mit megadtak az egyszerű polgároknak? Éppen azért joggal okoskodhatunk úgy, hogy az egyháziak még az XIII. század első felében is föl voltak mentve a párbaj elfogadásának kötelezettsége alól és így a zalavári apátságnak nem volt szüksége kirendelt bajvívóra.

Összeegyeztethetetlen a kor viszonyaival az is, hogy nem említi, vagy legalább nem a XI. században használt szavakkal említi a monostornak adott különféle szolgálkat. Pedig ezek nélkül a földbirtok nem ért semmit és másunnan bizonyos, hogy a zalavári monostornak régente éppen úgy voltak különféle foglalkozású szolgálai, mint más régi monostornak.³

Egyezik-e az egykorú oklevelekkel? Ez oklevél állítása szerint Szent-István 1024. aug. 16-án «unacum prelati et baronibus regni», «a főpapokkal és az ország báróival» együtt tartott gyűlést. A «Baro» szó az egykorú oklevelekben egészen ism retlen. Még azon formulában «nullus dux, marchio, episcopus, archiepiscopus, comes, vicecomes, sculdacius,

¹ Pesty: A perdöntő bajvívások története. 14. l.

² Endlicher: Monum. Arp. 445, 468. ll.

³ Hazai okmánytár. VII. 89. l. Fejér. C. D. IV. III. 146. l. Wenzel: Árp. okm. VIII, 269. l.

gastaldio» stb. sem fordul elő, a melyben minden akkor létező, vagy egyik-másik országban nem is létező méltóságot összehordanak. Szent-Henrik az ország főbbjeit «Principes» és «Fideles»-eknek hívja,¹ hasonlóképp Szent-István is.² Sőt még később is, egészen III. Béla koráig, Radó nádor kétes hitelű 1057-iki levelétől eltekintve, ismeretlen a báró szó okleveleinkben; mindenütt primates, principes néven nevezetnek az ország főbbjei.³ Ennélfogva a báró szó használata, a mint azt már Pauler Gyula észrevette, szintén anachronismus.

Szent-Istvántól a zalavári monostornak adott jövedelemforrások közt felsorolja ez oklevél a két hetivásárt, melyek közül az egyik «in die Lune» vagyis hétfőn Báránd faluban, a másik «in die Veneris» pénteken Zalavárott tartott. Alig-alig van szükség azon figyelmeztetésre, hogy Szent-István korában a hétfőt nem «dies Lune» s a pénteket nem «dies Veneris»-nek, hanem «feria secunda» és «feria sexta»-nak írták.⁴

«Literaria instrumenta» «Írásbeli bizonyítékok»-ról is tesz említést ez oklevél. De az egykorú oklevelek e kifejezést sem ismerik. «Pagina, preceptum, preceptualis pagina, charta, chartarum instrumenta, scriptiones» neveket emlegetnek az oklevelek, ha ilyenről van szó.⁵ Ellenben a XIII. és XIV. századbéli oklevelek szélitiben a «litteraria instrumenta» kifejezést használják.

Ez oklevél befejezésében is ott van a «corrigie appensione»-féle toldás; már fentebb bebizonyítottuk, hogy a XI. század okleveleiben ez szintén ismeretlen. — Lehet, hogy használtak függő pecsétet, de hogy az hártján függött, azt sohasem jelezték «corrigie appensione» szavakkal.

Talán már sokszor is emlegettük azt, hogy minden korszaknak okleveleiben vannak bizonyos, minduntalan előkerülő

¹ Migne. 110. k. 295, 339 stb. ll.

² Hist. Hung. Fontes Domest. I. k. 116, 121, 100. ll.

³ Wenzel. I. k. 24, 31, 40. I. Fejér. Cod. Dip. II. k. 67, 80, 86, 94, 144 stb. ll.

⁴ Migne. 140. k. 958, 962. ll.

⁵ U. o. 140. k. 269, 286, 292, 310, 563 stb. ll. Mittheilungen des Instituts für oestr. Geschichtsforschung. I. B. 244. l.

részek és ezekre az oklevélkészítők mindig egyenlő vagy synonym kifejezéseket használnak. Ezek az úgynevezett formulák. Ezek egy-egy időszakban majdnem változatlanok, állandók és számos évtized szükséges, míg rajtok túladnak és másokkal helyettesítik. Napjainkban is megvannak a levelek elején és végén rendszeren használt formulák, s idő telik bele, míg egyik a másikat kiszorítja. Lássuk, vajjon formulák tekintetében megegyezik-e az 1024-iki oklevél az egykorú oklevelekkel?

Ezt kutatva, lehetetlen, hogy mindjárt fel ne tűnjék minden hozzáértő előtt az, hogy az oklevelek bevezető részének (protocollum) az egyik lényeges része, a promulgatio (kijelentés), az 1024-iki oklevélben hiányzik. Hiányzik az arenga (előszó) is, s ily fontos ügyben kibocsátott levél nem szokott a nélkül szűkölködni; de ez még hagyján. Sokkal fontosabb és az oklevél hitelességére nézve sokkal döntőbb az, hogy a promulgatio még e legrövidebb alakjában is «Notum sit omnibus fidelibus nostris» hiányzik.

Az oklevél azt állítja, hogy Szent-István a zalavári apátság népeit az ország rendes biráinak hatósága alól fölmentette. Való, hogy ez a kiváltság Szent-István korában már divatban volt. Szent-Henrik oklevelei erre nézve a következő formulával élnek:

«Iubemus atque precipimus, ut nullus iudex publicus aut quilibet superioris ordinis reipublice procurator ad causas iudicario modo audiendas in ecclesias, villas . . . ingredi presumat, nec feuda, nec tributa, aut mansiones, aut teloneum, aut fideiussores tollere, aut homines tam ingenuos, quam servos, super terram ipsius monasterii commanentes, distringere nec ullas publicas functiones aut redhibitiones, vel illicitas occasiones inquirere audeat; sed remota omnium hominum contradictione et inquietudine, liceat abbati . . . res predicti monasterii quieto ordine possidere».¹

Ellenben a zalavári 1024-iki oklevél e kiváltságot a következő szavakkal adja: «Statuendo, ut videlicet nullus

¹ Migne. 140. k. 315, 270, 355, 374, 378. Természetesen néha rövidebb a formula. 141. k. 951, 955. ll. Ez a formula volt használatban már III. Otto idejében is: Stumpf-Brentano: Acta inedita . . . 352. l.

preter personam regiam vel eum, quem elegerit abbas, populos ipsius monasterii presummat iudicare, sed a iudicio et potestate ac iurisdictione omnium iudicum et universorum comitum parochialium seu viceiudicum et curialium comitum et etiam a gravaminibus, que per collectores tam victualium, quam denariorum seu quarumlibet exactionum, tam in presenti, quam in futuro camere et fisco regali exigendarum, que eisdem possint imponi, penitus sint exempti». A kettő között semmi hasonlatosság, semmi megegyezés nincs; s így nincs semmi, a mi mutatná, hogy egy kornak szüleményei, ugyanazon viszonyoknak és szükségleteknek következményei.

Másrészről azonban a zalavári oklevél eme kiváltságot tartalmazó sorai különös módon egyeznek a XIII. és XIV. század illetén formuláival. Pl. ezzel:

«Concessimus statuendo. ut, quemadmodum a iudicio et potestate et iurisdictione omnium iudicum et universorum comitum parochialium seu viceiudicum et curialium comitum eorundem ex forma privilegii supradicti expediti sunt penitus et exempti, sic et a vexationibus, molestiis et gravaminibus, que per collectores tam victualium, quam denariorum seu quarumlibet aliarum manerierum possent eis imponi. mandari et iuberi, expediti habeantur penitus.¹ (V. István királynak a pannonhalmi apátság számára adott 1270-iki levelében.) Vagy ezekkel:

«Hanc gratiam duximus faciendam, ut populi ipsi monasterio collati ab omni iurisdictione et iudicio comitum seu iudicum liberi sint penitus et immunes.» (IV. Béla királyunknak a turóczy prépostság számára adott 1266-iki levelében.)² Jobbagiones etiam et populos eiusdem monasterii universos a iurisdictione seu iudicio omnium parochialium comitum... pure et simpliciter eximimus, ita ut nec victualia propria auctoritate exigere nec descensus facere violentos super ipsos audeant.» (Jászai prépostság kiváltságlevele 1290.)³ «Addicimus etiam, ut ab omni iurisdictione et iudicio comitum de Zolum pro tempore constitutorum sint penitus liberi et exempti.» (A besztercebányaiak 1255-iki kiváltságlevele.)⁴

A formuláknak ilyen összehasonlítását, teljes megegyezését nem lehet másképp kimagyarázni, mint azzal, hogy a

¹ Fejér. Cod. Dip. V. I. 39—40. II. Wenzel: Árp. uj okm. XII. 15. I.

² Hazai okmánytár. VI. 137. I.

³ Fejér. C. D. VI. I. 59. I.

⁴ Endlicher i. m. 490. I.

zalavári 1024-iki oklevél legalább is a XIII. században készült s a hamisító az akkor kapott szabadalmakat Szent-Istvánnak tulajdonítá. Más mód ennek megfajtására nincs. Mert azt, hogy két századon át formulák nem változtak volna, vagy hogy Szent-István kanczellárja a XIII. században használandó formulát előre tudta volna, azt (annyi hiteles bizonyíték ellenére) józan eszű ember el nem hiheti.

A Szent-István korabeli oklevelekben egyik legjellemzőbb formula az, a melyben az ország feje, vagy az oklevél kiállíttatója mindenféle rangú és sorsú embert eltilt az elajándékozott birtok vagy kiváltság bárminemű háborgatásától. Ez eltiltó formula rövidebb alakja ez:

«Nullus dux, comes, vicecomes vel aliqua regni nostri magna parvaque persona, ecclesiastica vel sæcularis potestas . . . molestare audeat.»¹

Hosszabb alakja:

«Nullus dux, archiepiscopus, episcopus, marchio, comes, vicecomes, sculdacius, gastalpdio, nullaqueregni nostri magna parvaque persona monasterium inquietare præsumat.»²

Ezt az eltiltó formulát Szent-István is átvette, a mint az kitűnik a pécsváradi, pannonhalmi stb. oklevelekből.

Ám az 1024-iki zalavári levél e formuláról mit sem tud, noha a dolog velejét e szavakkal: «Ipsum monasterium . . . ab omnibus inquietudinibus et molestiis volumus esse semotum, quietum et exemptum» szintén kifejezi. S ha ezt nem teszi, nem ébreszt gyanút maga ellen. Mert az eltiltó formula a XI. századbeli oklevélből akár egészen hiányozhatik, de ha megvan, akkor egész más szavakból áll.

Egyezik-e ez oklevél a későbbi oklevelek adataival? Azt állítja az oklevél, hogy Szent-István rendelete szerint a zalavári monostoré a pacsai plébánia, Bárnak, Nagy-Bak, Merenye, Razna falvak. Ezzel ellentétben a későbbi oklevelek bizonyítják, 1. hogy a pacsai plébánia a veszprémi püspök joghatósága alá tartozott.³ 2. Bárnak már a tatárjárás előtt a

¹ Migne. 140. k. 328, 336 stb. ll.

² U. o. 140. 306. l.

³ Zalamegyei oklevéltár. I. k. 326. l.

Hahót nemzetsége,¹ Bak 1239-ben a várjobbágyoké volt,² Merenyét László király nejének adományából a veszprémi püspökség bírta.³ Razna (Körös m.) falvat sem bírta a régi századokban a zalavári apátság, mert ez Benedek győri püspöké volt, 1248-ban pedig testvére, Herbord vitéz kapta birtokul.⁴ Már pedig tudjuk, hogy a monostorok jószágai elidegeníthetetlenek valának, és 1241-ig hazánkban valami roppant birtokfelforgatás nem történt (Kálmán király ismert visszavonó rendelete a Szent-Istvántól adományozott javakra nem vonatkozott) és így, ha a nevezett falvakat Szent-István valóban a zalavári apátságnak adta volna, annak kezén találók azokat később is. Mivel pedig nem úgy találjuk, helyesen következtethetjük, hogy ez oklevél készítője 1241. után élt és a későbbi birtok-szerzeményeket vagy a monostor egyik-másik birtokköveteléseit Szent-Istvánnak tulajdonítja.

Nem egyezvén meg a zalavári 1024-iki oklevél egyik ismertetőjellel sem, ezt is hamisnak kell tartanunk. Így aztán a zalavári oklevelekre feljebb kimondott eshetőség közül a rosszabbik következett be.

Szomorú vigasztalás, hogy e koholt levél egyike a legregibb hamisítványoknak. 1350-ben már készen volt és Gilétfy Miklós nádor átírja. Az átírólevél eredetije ma is megvan és Nagy Imre állítása szerint kétségtelenül valódi.⁵ Mikép lehetett Miklós nádot és jegyzőjét megcsalni? megmagyarázza maga az 1350-iki átírólevél. Nem eredetiben mutatta föl előttük az apát Szent-István levelét, hanem az esztergomi káptalan átíratában. A hamisítónak sikerült az esztergomi káptalan valódi pecsétjét koholmányára ragasztani, vagy sikerült azt oly ügyesen utánoznia, hogy nem keltett gyanút.⁶ Azon

¹ Fejér. Cod. Dip. III. 2. v. 409. l. V. ö. Wenzel: Árp. u. okm. XII. k. 9. l.

² U. o. IV. I. v. 166. l.

³ U. o. II. k. 386. l.

⁴ Fejér. Cod. Dip. IV. 2. v. 33. l.

⁵ Zalamegyei oklevéltár. I. k. 3 és 496—97. ll.

⁶ Akadhat ember, a ki hajlandó azt kérdezni, mire való az ilyen nyilvánvaló hamisítványra annyi papírost és szót vesztegetni? Eljárásunkigazolására föl kell azért említenünk, hogy Horváth Mihály

kívül kiírt egy pár mondatot a pannonhalmi kiváltságlevélből s ezzel megcsalta a diplomatikában járatlanok jóhiszeműségét.

Rajta voltunk, hogy a megcsaltak száma megapadjon!

utolsó művében (A kereszténység első százada Magyarországon. 185. 198—207. ll.) kegyetlen módon megtámadván a Szent-István-féle oklevelek hitelességét, a zalavári 1024-iki levéllel kivételt tett és azt hitelesnek ismerte. Már fentebb, Szent-István valódi okleveleinek védelmében többször utaltunk arra, hogy Horváth az oklevelek összehasonlításának fáradságos munkájától megkímélte magát, és ennél fogva állításai nagyon gyenge lábon állnak, de azt hisszük, az ő egész támadása most vesztí el egyszerre minden erejét, a midőn kimutattuk, hogy éppen azon oklevél koholt, melyet ő nagy kegyesen valódinak tartott. — Különben Horváth abban is téved, hogy az 1024-iki levél Szent-László átiratában maradt volna fenn (i. m. 205. l.). Az állítólagos Szent-László-féle levél csak megerősíti az 1024-iki hamisítványt (Fejér I. 467. l.), de maga ezen megerősítő irat még ügyetlenebb koholmány, mint maga az 1024-ről szóló hamisítvány!

X.

A bakonybéli alapítólevél.

Szent-István oklevelei közül a bakonybéli 1037-iki évszámú levélnek hitelességét nem csak általában, hanem nevezet szerint is kétségbe vonták. Még pedig egyik, a diplomatikában nagyon jártas tudósunk tört fölötté pálczát ezen szavaival: «Ennek szövege később kori, Szent-István 1001-iki levelének és a bakonybéli conscriptio alapján készült.»¹

Mindenekelőtt közöljük az oklevelet, a mely fölött ítéletet kell mondanunk.

In nomine Domini Dei summi. Stephanus superna providente Clementia Hungarorum Rex. Vniuersorum Christi fidelium sane intendat discretio: quod dum in terra Hungariæ Christianæ religionis per Dei gratiam noua pullularet professio, multi Catholici et religiosi viri ex vicinis prouinciis, Sancti Spiritus dono illuminati, ceperunt ad me confluere; quorum consilio et monitione in diuersis locis, ad Dei seruitium aptis, ecclesias et monasteria incepti construere; in quibus a seculo fugientes regulariter possent conuersari et Deo Omnipotenti famulari. Igitur inter cetera in illo loco, qui Beel dicitur, in sylua Bocon, quia diuino cultui videbatur mancipari valde idoneus, sub titulo Beati Mauriti Christi Martyris monasterium incepti construere, quod et per Dei adiutorium consummaui, regiis quoque munificentiis, sicut potui, dotaui; in quo Gerardus, Monachus de Venetia veniens, primus cepit conuersari; et sicut habui potestatem, vbicunque, vel in quocunque vellem loco, Ecclesias aut monasteria construerem, ita nihilominus a Romanæ Sedis supremo Pontifice habui auctoritatem, vt quibus vel-

¹ A kanczellária az Árpádok korában. 16. l.

lem Ecclesiis, seu monasteriis libertates et dignitatem conferrem. Quamobrem in futurum præcauens, ne idem monasterium multorum temporum successione aliquomodo grauaretur, ab omni Episcoporum potestate et iurisdictione illud liberum esse statui. Quæ autem in dotem ipsius contuli, propriis volui vocabulis exprimere: videlicet tributa de foro reginæ,¹ et de foro Zyl, et de portu Arpas in Raba, de portu et de foro Camarin; piscinas duas in Draua cum piscationibus, quarum vna Zualin et altera Toploucza, quæ separantur riulo, nomine Burzi; in portu Modosa dedi liberam piscationem, quæ vulgo Thana dicitur. Præterea statui, vt in Zelip² detur septimus piscis Vzonum, et de piscina Nandur in Tiscia detur similiter septimus piscis, siue septimus annus ad piscandum. De fructibus vero arborum, quæ ibi sunt, detur septima pars; piscinam autem Tener Eree dedi totaliter. Has omnes piscinas cum piscatoribus suis dedi Beato Mauritio. Villarum autem vel prædiorum nomina sunt hæc, quæ sancto Mauritio contuli: Cuppan, Pannauad, Arpás, Mogos, Cojar, Huul, Ocol, Polosnuk. In his villulis siue prædiis cuiuscunque conditionis homines sunt, ad me pertinentes, Sancto Mauritio dedi; qui secundum ordinem conditionis suæ ita plene seruiant Abbati Sancti Mauriti, sicuti solebant seruire Regiæ Maiestati. Do etiam licentiam famulis eiusdem monasterii in sylua Bocon ligna incidere, ad omnia opera monasterii et prædiorum eius. Porci quoque Abbatis in eadem libere pascantur. Sunt præterea quatuor lapides viciniore ad monasterium, qui vulgariter his vocabulis nuncupantur: Hegeskü, Kerteskü, Fejerkü, Oduaskü. In his a quocunque hominum fuerint feræ interfectæ, dimidiam partem ministri Abbatis accipiant cum cutibus earundem. Adhuc autem subiungens statuo: sit ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum; abbasque eius a monachis illius loci, partis sanioris, libere eligatur. Infula

¹ E név a hontmegyei Báth várost (németül ma is Frauenmarkt-ot) jelenti.

² Hibás kiírás «Zop» helyett. Ez alatt a mai Szap falu (Györmegye) értendő.

quoque, annulo, baculo pastoralis decoratus, nullius Episcopi subiaceat potestati, nisi Strigoniensis tantum modo generali Synodo; ut ibi salutaria monita audiendo se suosque subiectos valeat salubriter instruere; sitque illius loci monachis et clericis licitum sacros ordines accipere a quocunque voluerint Episcopo, tantummodo catholicus sit; populus quoque eidem loco subiectus et omnes superuenientes hospites, qui ad eiusdem monasterii capellas, terras, prædia, seu quasunque possessiones habitandi gratia accesserint, in cuiusunque Episcopi diœcesi fuerint, decimas suas de vino, de segetibus siue aliis nascentiis, ac de pecudibus vel animalibus, nulli episcopo dent, nisi proprio monasterio, suoque Abbati; liceat eidem Abbati in prædiis et possessionibus monasterii sui oratoria et capellas construere; consecrationes vero earum, a quo voluerit Episcopo petere, et ille Episcopus, ut diuinæ benedictionis partem habeat, petenti satisfaciat, alioquin ultionem diuinæ indignationis incurrat. Præcipio itaque firmiter statuendo sub testificatione Saluatoris Domini nostri Jesu Christi, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vice-Comes, Præfectus, nec aliquis potens homo, siue magnus, siue paruus, de præfato monasterio, et eius iure infrascripto, se aliquo modo intromittat; in tributis, in prædiis, in mancipiis, in terris; in vineis, in decimationibus tam populi sui, et hospitum suorum, quam prædiorum; in piscationibus, in ripis, in plateis, et vniuersis bonis, sibi collatis, siue conferendis; sed ita libere possideat, sicuti episcopi sua possident iura. Si quis autem Christianæ religionis de huius monasterii libertate et nostra constitutione aliquid subtrahere, vel minuere tentauerit, circumvallet anathema perpetuale, et componat viginti marcas auri purissimi; medium Camerae regiae, mediumque Abbati, et Rectoribus sæpediti monasterii: cunctis autem seruantibus illius iura sit pax a Deo Patre et Jesu Christo, filio eius. Amen. Anno Dominicæ Incarnationis MXXXVII. Indictione quinta, epacta prima; concurrente quinta. Existentibus Hungariæ Primatibus Dominico Archiepiscopo, Modesto Episcopo, Vrzio, Chuntio, Thomoyno Comitibus. Signum Domini Stephani inclyti

egis. Dominicus Archiepiscopus Vice-Cancellarius pater est.¹

Mielőtt ez oklevél összehasonlítására és az annyiszor említett 3 szempontból való megvizsgálására áttérnénk, föl kell említenünk, hogy a bakonybéli apátság jószágairól és jövedelmeiről a pannonhalmi levéltárban fenmaradt egy 1135—1171 közt készült összeírás.² Az eleje ennek úgy kezdődik, mintha Szent-László 1086-iki oklevele lenne, s jó ideig annak is tartották. De már Fejérpataky főlemlítette hogy az oklevél készítőjéről tett eme megjegyzés: «Ezen levél írója volt Szeraphin, László király káplánja, a ki később Isten rendelése szerint püspök és érsek lett» egy maga eléggé mutatja, hogy akkor, mikor ez összeírást készítették, Szeraphin már érsek volt.³ Tehát 1095-nél előbb nem készülhetett.⁴ S mi hozzáteszszük, hogy 1135 előtt sem, mert II. Béla királyunknak ez évben tett birtokadományait már felsorolja.⁵ 1171-en túl azonban mégsem lehet tenni ez összeírás keletkeztét, mert Tota és Peregrin testvérek ez évben tett adományairól hallgat.⁶

Ez összeírás hiteles voltához kétség sem fér; első olvasásra látjuk, hogy a XII. század terméke. De meg II. Bélának maig fenmaradt 1135-iki levelével is bizonyíthatjuk, hogy az összeírás készítője oklevelekből dolgozott, sőt legtöbbször szóról-szóra kiírta azokat.

Ez összeírás megismerése után bátrabban nyúlhatunk az 1037-iki oklevélhez.

A kor viszonyaival való megegyezést tekintve, ez oklevél nem vádolhatjuk arról, hogy a monostornak adott szolgál-

¹ Fejér. C. D. IV. 1. 410—14. ll. Az ugyancsak Fejérnél (I. k. 327—330. ll.) olvasható kiadványból egy-két szó kimaradt s azért ezt idézzük. Különben Péterffyól kezdve (Sacra Concilia regni) minden régi oklevél-kiadó közzétette. Úgy látszik, mindannyinak egy kútforrása van s ez I. Ferdinánd 1558-iki átirólevele.

² Kiadta Wenzel: Árpádkori új okm. I. k. 31—38. ll.

³ Fejérpataky: A kir. kancz. az Árp. kor. 14. l.

⁴ V. ö. Knauz I. k. 68—71. ll.

⁵ V. ö. Wenzel. I. k. 38 és 49—50. ll.

⁶ U. o. I. k. 66—67. ll.

személyzetről hallgatna. Megmondja, hogy a király az adott birtokokon lakó, bármily foglalkozású embereket a monostornak adta. De különös az, hogy csak így általában említi az ügyet, s nem teszi ki számszerint, hány földművelőt, kovácsot stb. kapott a monostor? Már pedig a pécsváradi és veszprémvölgyi alapítólevelekben ez így van¹ és nem látjuk be, miért nem tétette volna ki Szent-István királyunk a bakonybéliek levelében is, mikor mind a XII. századi összeírás,² mind a későbbi oklevelek bizonyítják,³ hogy a monostor csakugyan külön-külön foglalkozású népeket kapott?!

De utóvégre ez még nem volna ok a kétkedésre, ha az 1037-iki oklevél megegyeznék az egykorú oklevelekkel. Lásuk azért ezt.

Az oklevél alaki részeit tekintve, hiányzik az előszó arenga.) A többi részek megvannak ugyan, de a befejező rész határozottan elüt az egykorú oklevelek formuláitól. Az 1037-iki levél befejezése ez: «Anno Dominice Incarnationis 1037 indictione quinta, epacta prima, concurrente quinta existentibus Hungarie primatibus Dominico archiepiscopo, Modesto episcopo, Vrzyo, Chuntio, Tomoyno comitibus. Signum Domini Stephani inelyti Regis. Dominicus archiepiscopus vicecancellarius pater est.» Ezzel ellentétben Szent-Henrik okleveleinek befejezése ez:

«Quod, ut verius credatur . . . etc. hanc paginam (vagy preceptum) inde conscribi et manu propria confirmantes, sigillo nostro insigniri iussimus. Signum domni Henrici invictissimi vagy serenissimi imperatoris. N. cancellarius recognovit (vagy notavit). Data (vagy Datum) (tali) Kalend. (talís) mensis indictione (tali) anno dominice incarnationis (tali), anno vero domni Henrici secundi regnantis (tali) Actum (tali loco) feliciter.»⁴

Ezt a formulát aztán Szent-István kanczelláriája is átvette, a mint azt a pécsi, veszprémi, pécsváradi, és pannonthalmi levelekből láthatjuk, azon különbséggel, hogy Szent-

¹ Wenzel. I. k. 347. 1.

² U. o. I. k. 35. 1.

³ U. o. VII. k. 372. 1.

⁴ Migne. 140. k. 379, 303, 305, 343, 346 stb. II. Hoefer: Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik 147, 149—50. II.

István okleveleiben a kancellár aláírása vagy a keltezés többnyire hiányzik.

A különbség a két befejezés közt óriási! A bakonybéli levélben hiányzik a megpecsételést jelző formula. Pedig annak olyan oklevélből, a melynek eschatocolluma (a király aláírása stb.) van, nem szabad hiányoznia! Aztán a bakonybéli oklevélben ott van az *epacta* és a *concurrrens*, a mi a XI. század királyi leveleiben nem szokott előfordulni, mert hiszen fölösleges. Ellenben hiányzik az uralkodó uralkodásának éve, a minek nem szabad hiányoznia. Hiányzik a *datum* és *actum* közt való megkülönböztetés. Aztán az évszámok a király aláírása előtt állanak; a XI. századbeli oklevelekben ez után következnek. Legkülönösebb pedig az, hogy a bakonybéli levélben a kancellár e szavakkal «*pater est*» jelzi, hogy az oklevelet ő készítette, míg az egykorú levelekben ez teljesen ismeretlen; mindenütt «*scripsit, recognovit, notavit*» áll. Egy szóval ez a befejezés olyan, hogy azt Szent-István kancellárja nem készíthette.

Az oklevél stílusa sem egyezik a XI. század első felének leveleivel. Így mindjárt az elején Szent-Gellért Bakonybélben való tartózkodása e szavakkal van kifejezve: «*In quo Gerardus monachus de Venetia veniens primus cepit conversari.*» Ámde Szent-Gellért 1037-ben már csanádi püspök volt, és lehetetlen, hogy Szent-István az ő címét, állását mind elhalgatta volna, s őt egyszerűen Gellért szerzetesnek (*Gerardus monachus*) nevezte volna. Erre bizonyoságképen idézhetjük Szent-Istvánnak a ravennai Szent-Péter monostorhoz írt, körülbelül 1035—37 közt kelt¹ levelét. Ebben a király ily tiszteletet nyilvánító módon tesz említést Szent-Gellértről: «*Ad consilium Gerardi Venerabilis Episcopi Ecclesie Morisane, fidelis nostri*».² A két nyilatkozat össze nem fér, s mivel az utóbbi levél egészen hiteles, az összehasonlítás a bakonybéli oklevél kárára dől el.

A bakonybéli monostornak adott szolgaszemélyzetről e levélben Szent-István ilyen szavakkal rendelkezik: «*In his*

¹ V. ö. Szent-Gellért csanádi püspök élete. 1887. 130. 1

² Fejér. Cod. Dip. I. k. 331. 1.

villulis, sive prediis *cuiuscunque conditioni* sunt homines ad me pertinentes Sancto Mauritio dedi, qui secundum ordinem conditionis sue ita plane serviant Abbati S. Mauriti, sicut solebant servire regie Maiestati.» A «*cuiuscunque conditionis*» kifejezés ismeretlen a XI. században, egyszerűen a «*servi, ancillae, ministri, servitia exhibentes*»¹ járja. De annál ismeretesebb a XIII. században.² Sőt az egész formula szoros rokonságban van a következő XIII. századbeli formulával: «*Quos eodem servitio Ecclesie Strigoniensi teneri deputavimus, quo castro tenebantur supradicto.*»³

E bakonybéli levél azt is állítja, hogy Szent-István a bakonybéli apátnak megengedte a főpapi jelvények használatát. Ezt azonban a következő szavakkal mondja: «*Abbas infula quoque, annulo et baculo pastoralis decoretur.*» Ez semmikép sem egyeztethető össze a XI. század okleveleivel; minden ízében más, mint azon formula, a melylyel e kiváltságot a X.—XII. században adományozni szokták. Ezen állításunk igazolására álljanak itt a következő idézetek. XV. János pápa három apátot tüntetett ki e diszjelekkel s ezen formulákat használja: «*Usum dalmatice, sandaliorum, pedulum et chirothecarum ac facultatem in itinere tintinabulum deferendi in capella*» (985), «*mitre, chirothecarum, sandaliorum, mappille balteique usum tribuit*» (993), «*dalmatice sandaliorumque usum concedit*»⁴ (995). V. Gergely 996-ban e kiváltságot a ticinói apátnak ezen szavakkal adja meg: «*Ad hæc dalmaticæ, mitræ, sandaliorum necnon cyrothecarum . . . usum concedimus.*»⁵ 1031-ben XIX. János e kiváltsággal a fuldai apátot földíszítván «*usum tibi dalmaticæ et sandaliorum concedimus*» szavakkal él.⁶ Ugyanezen szavakat használja IX. Leo 1050-ben a corvey-i apátságnak adott

¹ Migne. 139. k. 1483. l. 140. k. Fejér. Cod. Dip. II. k. 48, 49. ll.

² Knauz i. m. I. k. 329, 513, 543. Wenzel. I. k. 312—13. ll. Hazai okmánytár VI. k. 74. l.

³ Knauz i. m. I. k. 327. l.

⁴ Jaffé: Reg. Pontf. 337—39. ll.

⁵ Fejérpataky: A pannonhalmi apátság alapítólevele. 207. l.

⁶ Migne. 141. k. 1148. l.

levelében.¹ II. Kelemen pápa 1046-ban a fuldai apátság kiváltságát megerősítvén, ezt ekkép teszi: «Tibi usum sandaliorum, caligarum ac dalmaticarum confirmamus.»² II. Viktor pápa szintén csak «usum sandaliorum et dalmaticæ»-t említ midőn a cassinói apát e jogát megerősíti.³ A későbbi időkre nézve elég a magyar viszonyokat szemelőtt tartani. A XII. század elején az esztergomi zsinat eltiltja az apátokat a főpapi jelvények viselésétől ezen szavakkal: «Abbates *mitram*, sandalia, cyrothecas vel cetera insignia non habeant.»⁴ III. Sándor pápa 1175-ben, III. Orbán pápa 1187-ben megerősítvén a pannonhalmi apát ezen kiváltságát, ezen formulával élnek: «Ad hæc *mitram*, virgam pastorem, annulum et alia insignia . . . confirmamus.»⁵

Azt hiszszük, ezekből eléggé világos, hogy az a levél, a mely a főpapi jelvények használatáról beszél, de a sandalokat nem említi, a püspök süveget pedig mitra helyett infulának nevezi, nem lehet a XI—XII. század terméke, hanem legalább is a XIII. századé.

Az 1037-iki oklevél végén a pénzbüntetésről ezt olvashatjuk: «Componat viginti *marcas* purissimi auri.» Azt bizonyítani is fölösleges, hogy a XI. század első felének leveleiben e formulában «marca» helyett mindig libra fordul elő.⁶ Ismeretes ugyan a márka is,⁷ de e formulában soha sem használták.

1037-nél jóval későbbi időnek jele ezen formula is: «Existentibus Hungariæ Primatibus». Szent-István korában az ilyen formula teljesen ismeretlen volt. Nagyobb fontosság és bizonyosság végett néha egyes főemberek szintén odatették monogramjukat az oklevél végére, de csak ezen egyszerű szóval: Signum N. Episcopi vagy comitis.⁸ Hazánkban később

¹ D'Achery. Spicilegium. III. k. 349. l.

² Migne. 142. k. 580. l.

³ Fejérpataky: A pannonhalmi apátság a. l. 100. l.

⁴ Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis. I. k. 384. l.

⁵ Wenzel. I. k. 71, 80. ll.

⁶ L. Szent-Henrik német császár stb. leveleit.

⁷ Fejér. Cod. Dip. I. 322. l.

⁸ Migne. 141. k. 961, 965 stb. ll.

is csak a tanuk vagy kezesek és jelenlevők (testes, confirmatores, praesentes) vannak az oklevelek végén fölírva.¹ Csak III. Béla idejében jött szokásba az összes főméltóságok viselőinek fölsorolása és csak ekkor foglalja el a helyét e szó «Existentibus»,² a melyet aztán vagy 5 századon át erősen megtartott.

A teljesség kedvéért fölhozunk még két adatot arra nézve is, megegyezik-e a bakonybéli 1037-iki oklevél a későbbi oklevelek adataival?

Már fentebb ismertettük a bakonybéli apátságról szóló 1135—71. közt készült összeírást. Ez azonban, bármily részletes, bármily pontos is különben, a jövedelemforrások közt nem sorolja föl³ a Bakonyból szomszédságában eső négy hegyen elejtett vadaknak felét és azok bőrét. Már magában véve is különös egy kicsit, hogy Szent-István ilyen adományt tett volna a bakonybéli monostornak (pedig az 1037-iki levél úgy mondja), mert hiszen az ő korában, kivált a Bakonyban a vadnak alig volt értéke, de meg az 1135—71-iki összeírás kétségtelenné is teszi, hogy még Szent-László korában sem bírta a monostor e jövedelemforrást. Így aztán valamint a vadak ajándékozása későbbi Szent-László koránál, ép úgy az arról szóló irat is későbbi. A Szapnál fogott vizák közül e Szent-Istvánféle levél szerint a hetedik volt a bakonybéli monostoré, az 1135—77-iki összeírás szerint csak a tizedik.⁴

Komárom rév- és vásár-vámjának csak két harmadát adta Szent-István a bakonybéli monostornak⁵ s ez az 1037-ről keltezett irat mégis azt mondja, hogy az egészet.

Még erősebb, sőt bátran mondhatjuk döntő érv az 1037-iki oklevél hitelessége ellen IX. Gergely pápának a bakonybéli monostor számára 1230 április 20-án kelt teljesen

¹ Wenzel. I. k. 26, 44, 54, 57, 58. II. Fejér. I. k. 486, 487. II. k. 57, 58, 80 stb. II.

² Knautz i. m. I. k. 137. l.

³ Wenzel. I. k. 31—38. II.

⁴ U. o. I. k. 36. l.

⁵ U. o. IV. 284.

hiteles kiváltságlevele.¹ Ebben a pápa megerősíti a bakonybéli apátság minden jószágát és azon szabadalmakat, a melyeket a régi pápák, kivált pedig Szent-István király a monostornak adtak (et specialiter libertates a beate memorie rege Stephano rationabiliter vobis concessas). S mikor a pápa már minden kiváltságot elszámolt, minden régi jogot megerősített, akkor mint egészen új kitüntetést engedélyezi a főpapi díszjelek használatát: «Ad hec mitram, virgam pastorem, usum annuli vobis vestrisque successoribus concessimus». Hogy pedig e szó «engedélyeztük» (concessimus) félreérthető ne legyen, a pápai levelek másutt, a hol az apát már azelőtt is használta a főpapi díszjeleket, mindig e szóval «megerősítjük» (confirmamus) élnek.² Ráadásul az 1037-iki oklevél nagyon is erősen hangsúlyozza, hogy Szent-István a római pápától kapott hatalmat a kiváltságok osztogatására és így a főpapi jelvények engedélyezésére (a Romanæ sedis supremo Pontifice habui auctoritatem, ut, quibus vellem, ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferrem). Ez pedig csupa veszedelem rá nézve. Mert, ha ezt 1230-ban bemutatják a pápai udvarnak, lehetetlen, hogy el ne fogadják, s el ne ismerjék, hogy a bakonybéli apátnak már azelőtt is volt hatalma a főpapi jelvények használatára. Nem igaz tehát az előttünk fekvő 1037-iki irat azon nagyhangú állítása, hogy Szent-István a bakonybéli apátnak a főpapi díszjeleket engedélyezte; mert ezek használatát a bakonybéli apát csak 1230-ban kapta meg a pápától.

Világos tehát, hogy a bakonybéli 1037-ik évszámot viselő oklevél csak 1230. után készült.³

¹ Wenzel: Arp. okm. I. k. 272—73. ll.

² Wenzel. I. k. 71, 81. ll.

³ Nem tartozik hozzánk annak kimutatása, mikor készült e hamis oklevél? De meg nem állhatjuk, hogy meg ne jegyezzük ezt: Nagy tisztességet adunk neki, ha a XIII. századba tesszük keletkezését. Igaz ugyan, hogy van IV. Béla királynak egy 1247-iki levele, s ebben ez a hamis levél már benne foglaltatik, de maga ez az átiró levél is alkalmasint később gyártott irat. Az átirást és megerősítést jelző formula árulja ezt el. Ez ugyanis így szól: «Cum ipsum autenticum (privilegium) nostris manibus contrectatum et inspectum

Szomorú, sőt talán visszataszító az a kép, a mit eddig rajzoltunk. Egymásután négy oklevélről, az 1006. évszámot viselő nyitrai, az 1019- és 1024-ik évekről keltezett zalavári és az 1037-iki bakonybéli levelekről kellett kimutatnunk, hogy azok nem származnak Szent-Istvántól, hanem mind későbbi hamisítványok. Magunk sem örömet foglalkoztunk ezen, mások hibáit és hamisításait föltüntető, s talán háladatlan kutatással. De másrészt az igazság és a hazai történet érdekében okvetlenül szükséges volt egyszer már végére járni a dolognak. Mert nagy igaznak valljuk történetíróink egyik jelesének (Salamon F.) mondását: A hiteles oklevél olyan, mint a messzelátó cső; ha jól irányítom, sokat, nagyon sokat láthatok vele. A hamis oklevél ellenben olyan, mint a szemünk elé tartott kemény papiros; ezzel még annyit sem látok, mint pusztá szabad szemmel.

A ki talán csodálkoznék, hogy négy, Szent-István nevében szóló oklevelet is koholtak, azt utaljuk a Bevezetés a) pontjára. Mi az ott mondottakat tekintetbe véve inkább azon csodálkozunk, hogy mindössze is csak négy ilyen későbbi gyártmány került forgalomba. — Ha a nyitrai hamisítványnak akadtak védelmezői, akadt volna még más koholmány-nak is. Úgy látszik azonban, hogy az oklevélhamisítók maguk sem gondolták olyan hiszékenynek a későbbi nemzedéket (kivált egyik-másik magyar tudóst), mint a minő valóban volt.

diligenter in nulla sui parte appareret vitium, cancellatum, abrasum, vel *etiam delinitum* nec etiam in sigillo aliquo redargutum, presenti scripto duximus innovandum.» (Fejér. Cod. Dip. IV. t. 414. l.). Azonban IV. Béla kanczelláriájában körülbelül 1265-ig ez volt az átiratást és megerősítést jelző formula: «Tenorem privilegii de verbo ad verbum recitantes nostro privilegio inseri faciendo duximus confirmandum.» (Wenzel. III. k. 37. l. V. ö. Fejér. Cod. Dip. V. 32, 43, 47, 186, 207. ll.) Később pedig így hangzott az: «Privilegium non abrasum, non cancellatum nec in aliqua sui parte vitiatum ratum habentes et acceptum confirmamus». (Fejér. IV. 3. 503. l. V. ö. Wenzel. VII. 543, VIII. 311. l. Hazai okmánytár. VI. k. 188, 274. ll.) Egyik sem egyezik a bakonybéli hamisítvány átiratának formulájával.

Dobjuk ki ezentúl a férgest, a romlottat az egészséges gyümölcs közül! Válasszunk el Szent-István igazi okleveleit a koholtaktól. — Ne ékesítse senki többé hazánk történetét a koholt oklevelekből szedett hamis gyöngyökkel, de tulzássa se essék senki s ne vesse el az igazi drága gyöngyöket: Szent-István valódi, hiteles okleveleit!

XI.

A pannonhalmi kiváltságlevél utóirata.

Tíz, Szent-Istvánnak tulajdonított oklevélre alkalmaztuk eddigelé ismertetőjeleinket (a háromféle egybehangzás törvényeit). A mint látjuk, kérlelhetetlenek ez ismertetőjelek a koholt, hamisított (nyitrai, két zalavári és bakonybéli) oklevelekkel szemben, ellenben győzhetetlenek a valódi (ravennai, veszprémvölgyi, pécsi, veszprémi, pécsváradi, pannonhalmi) alapító- és kiváltságlevelek védelmében. Ámde kitünő voltak akkor lesz még csak fényesen igazolva, ha segítségükkel sikerül egy hét százados tévedést eloszlatnunk.

E hétszázados tévedés nem más mint az, hogy a pannonhalmi apátság kiváltság- (mások szerint alapító-) levele 1001-ben kelt.

E tévedés a pannonhalmi kiváltságlevél három (illetőleg csak 2 és fél) során vagyis ugynevezett utóiratán alapszik. — Most tehát ennek a hitelességével kell foglalkoznunk.

Foglalkoznunk kell pedig annál is inkább, mert ez utóirat hiteles volta nincs végleg eldöntve. Hivatkozunk e tekintetben Városey Gyulának 1885-ben megjelent, figyelemre méltó értekezésére: «Ujabb adalékok az első esztergomi érsek és a pannonhalmi alapítólevél kérdésének megoldásához»,¹ a melyben számos, eddig meg nem czáfolt érveléssel vitatja, hogy e kiváltságlevél tulajdonkép 1037-ben készült új kiadása egy 1001-iki, egy kissé rövidebb kiváltságlevélnek. S az általa fölhozott érvek harcznak ugyan az új kiadás mellett is, de harcznak egyuttal az egész utóirat ellen is. Ideje tehát, hogy megtudjuk, mi a való!

Mivel pedig vizsgálódásaink közben többször hivatko-

¹ Történelmi Tár. 1885. 715—723. II.

zunk a kiváltságlevél felső soraira, kénytelenek vagyunk nem csak az utóiratot, hanem az egész oklevelet előrebecsítani. A számok az eredeti oklevél sorait jelentik.

1. (Chrismon) In nomine domini dei summi. Stefanus superna providente clementia Ungrorum rex. Credimus et uere scimus,

2. si locis diuino cultui mancipatis potestates atque honores adagmentauerimus, id non solum laude humana predicandum, uerum diuina mercede remune-

3. randum. Quocirca omnium sanctæ dei æcclesiæ fidelium nostrorumque presentium atque futurorum sollers comperiat intentio, quod nos interuentu, consilio, et consensu domni

4. Anastasii abbatis de monasterio sancti Martini in monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per dei subsidium ob animæ nostræ reme-

5. dium pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino; quia propter

6. orationes sanctas fratrum eiusdem monasterii consiliante domno Anastasio prescripto abbate et iugiter adiuvante confortati et laureati sumus. Singulare namque suffragium

7. quod per merita beati Martini in puericia mea expertus sum, memoriæ posterum tradere curauim. Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter theotonicos et

8. ungaros seditio maxima excreuerat, precipueque cum ciuilis belli ruina urgeret, uolente comitatu quodam nomine Sumigiense patria me sede repelle-

9. re, quid fluctuanti animo consilii darem, quaque me uerterem, tanta tactus uerecundia; astantibus ducibus uidelicet Poznano, Cuntio, Orchio, domno quoque

10. Dominico archiepiscopo uotum uoui sancto Martino, quod, si de hostibus interioribus et exterioribus eius meritis uictor existerem, supranominati comitatus decimationem

11. de omnibus negociis, prediis, terris, uineis, segetibus, uectigalibus, uinumque hospitum, quod in prediis

eorum exeresceret, ne parrochiano episcopo pertinere uideretur, sed

12. magis abbati eiusdem monasterii sub testimonio prefatorum ducum, multorumque comitum absque ulla mora subiugarem. Dumque post cogitatum uictoria potirer,

13. quod animo reuolueram operis eficatia complere studui; necdum enim episcopatus et abbatiae preter ipsum locum in regno Ungarico site erant. Quod si uos

14. fideles licuit mihi, quo uolui, loco episcopatus et abbatias statuere, an non licuit cuiquam loco, quod uolui, ut facerem? Et ne adhuc æcclesia sancti Micha-

15. helis uacua esse uideretur, uel episcopus parrochianus iniurias querimoniasue in collectione decimationis pateretur, ei curtem, que uocatur Covrtou, cum

16. hominibus eidem pertinentibus tradidi. Quod, si ipse contra mea statuta quid inique agere uel adquirere uoluerit, ante deum iudicem uiuorum mortuorum in

17. die iudicii se contendere mecum sciat. Adhuc autem subiungens dico: Sit idipsum monasterium ab inquietudine semotum, habeantque monachi

18. post transitum sui cuiusque abbatis alium abbatem securiter eligendi, et a quocunque uelint episcopo consecrandi eum, sitque illis licitum ordines accipere quouis loco

19. et a quocunque episcopo. Ante neminem uero abbatum capella incedat, nisi ante patrem eiusdem monasterii propter reuerentiam et sanctitatem ipsius loci, more-

20. que episcopi in sandaliis missam celebret. Precipimus itaque sub testificatione saluatoris domini nostri Ihu xpi ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes,

21. uicecomes, seu aliquis homo magnus siue paruus de iam fato monasterio aliquo modo se intromittere in mancipiis, terris, uineis, decimationibus,

22. piscationibus, ripis, placitis sine concessione abbatis eiusdem monasterii audeat. Quod, qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium cameræ nostre

23. ac medium prefato monasterio, suisque rectoribus, maledictionisque perpetuæ uinculo eternaliter feriat. Quod ut uerius credatur, hanc paginam manu propria

24. roborantes sigillari iussimus.

Signum domini Stefani incliti regis. M. Domiuicus archiepiscopus uiccancelarius fecit.

25. Anno dominicæ incarnationis Ml. I. indictione XV. anno Stephani primi regis Ungrorum secundo hoc priuilegium scriptum et traditum est. Hæ sunt nominatæ uille in dedicatio-

26. ne æcclesie ab archiepiscopo Sebastiano et a comite Ceba: Piscatores Fizeg, Baluuanis, Temirdi, Chimudi, Wissetcha, Vuosian, Murin, Curtov, Wag. Tertia pars

27. tributí de poson in omnibus rebus, siue presentibus, siue futuris.¹

Fogjunk azonnal a dologhoz!

Egyezik-e ezen (a 25. sortól kezdődő) utóirat a kor viszonyaival?

Tudjuk, hogy monumentális, emlékszerű egyházaink fölépítése nagyon sok időbe került. 10—20, sőt 50 és 100 év telt el, míg egy-egy ilyen egyházra rátették az utolsó követ. Ennek bebizonyítására kitérnünk, azt hiszszük, teljesen fölösleges; elég hivatkoznunk Ipolyinak e tekintetben alapvető értekezésére,² vagy összes műtörténeti irodalmunkra. Másrészről azonban az is bizonyos, hogy csak az állandó, monumentális templomoknak voltak olyan fölszentelései, a melyenről ez a három sor emlékezik. Az tehát, hogy 995—1001-ig a pannonhalmi egyház fölépült és fölszenteltetett, ellenkezik a kor viszonyaival.

Hasonlókép ellenkezik az is, hogy a király 1001-ben Pozsony megye vámjának (tributum)³ harmadát a pannonhalmi apátságnak adta. Mert mi szívesen elfogadunk és helybenhagyunk minden dicséretet, a mely Szent-István királyunknak országszervező tehetségét és roppant szorgalmát magasz-

¹ Ez oklevél kritikai kiadása Fejérpataky L.: «A pannonhalmi ap. alap. lev.» 19—28. ll. található. — Nagyon jó Mátyás Flórián közlése is. *Historiæ Hung. Fontes Dom.* I. k. 99—102. ll. Nem különben a Horvát Istváné: *Tud. Gyűjtemény.* 1836. 98—100. ll.

² Emlékkönyv Bartakovics aranymiséjére. 108—10. ll. *Ipolyi: Kisebb munkái.* IV. k. 144—150. ll.

³ E szót Horváth M. hibásan fordítá le tizednek,

talja, de másrésről bátran merjük állítani: képzelődés azt hinni, hogy Pozsony megye 1001-ben már teljesen szervezve volt, a vám nem csak kivette, hanem szépen elosztva is volt, s meg volt határozva, mennyi illeti abból a királyt, mennyi a megye-ispánt?

Szerfölött ellenkezik a kor viszonyaival azon «primi» jelző, mely a «Stephani» és «regis» szavak közt áll. Mert a jelző vagy a «Stephani»-ra vagy a «regis» szóra vonatkozik s vagy így fordítandó: «Első István magyar király második évében» vagy így: «Istvánnak, a magyarok első királyának második évében». Ámde Szent-István és kancellárja azt a jelzőt egyik értelemben sem használhatta. Szent-István nem nevezhette magát «Első Istvánnak», mert nem tudhatta: lesz-e utána második? Szent-László, Kálmán, I. Endre, Imre, I. Károly királyaink, vagy a külföldi fejedelmek, ha oly nevű elődjük nem volt, nem nevezték magukat elsőknak. Rájuk nézve teljesen fölösleges volt az «első» jelző, mert nem volt kitől megkülönböztetniük magukat és így nem is különböztették meg.

Ha a «primi» szót a «regis»-re vonatkoztatjuk, akkor meg Szent-Istvánról és kancelláriájáról azt állítjuk, hogy ők Szent-István édes atyját és elődeit nem ismerték el királyoknak (reges), vagyis, a mi akkor annyit tett: független fejedelmeknek. Már pedig, hogy Szent-István és kancelláriája Gecsét nem tartották volna «rex»-nek, az ellenkezik azon kor szokásával, nézeteivel, stílusával. Az egykorúak szívtében osztogatják a «rex» címet olyanoknak is, a kik nem voltak megkoronázva.

Igy Szent-Udalrik életírója írja, hogy 955-ben Reisenburgi Berthold Augsburg ostrománál «venit ad regem Ungrorum», jelentvén neki Ottó közeledését.¹ I. Ottó császár 973-ban azért küldi a verdeni püspököt hazánkba «quo rex eorundem nostro arbitrio sit colligandus» hogy a magyarok királyával szövetséget kössön.² A hildeisheimi évkönyvek Szent-István nagybátyját Gyulát «rex»-nek nevezi.³ Ademár

¹ Pertz. Monum. SS. IV. 402. 1.

² Fejér. C. D. I. 257. 1.

³ Pertz. Mon. S. S. III. 92. 1.

francia krónikás magát Szent-István atyját, Geceét, határozottan királynak írja.¹

A magyar kútforrások közül Szent-István kisebb életirata nem csak mondja, hanem hangsúlyozza is, hogy Gece, Szent-István atyja: «rex quidem fuit».²

I. Gece királyunk 1075-iki oklevelében nem tartja elégnek a «rex» szót arra, hogy Szent-István atyjától magát megkülönböztesse, hanem «rex consecratus»-nak írja magát,³ ellentétben a régi, megkoronázatlan «rex»-szel.

S már most azt a «rex» címet, a mely a XI. század nyelv szokása (usus loquendi) szerint Gece fejedelmünket megillette, a melyet megadtak neki a külföldiek, az ellenségek, a melyet elismernek a későbbiek, saját fia, Szent-István tagadta volna meg?

Ekkora kegyeletlenséget róla el nem hihetünk. Kanceláriájáról pedig olyat, hogy a következő század nyelv szokását előre tudta volna, föl nem tételezhetünk. Inkább hiszszük azt, hogy az egész utóirat olyan ember kezeműve, a kinek idejében a huzamos szokás révén a koronáztatás már okvetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy valaki «rex» címmel élhessen. Ez pedig a XII. században következett be.

Egyezik-e ez az utolsó három sor az egykorú oklevelekkel?

Az egykorú oklevelek kivétel nélkül ilyen formulát használnak a befejezésre: «Data (pagina vagy charta) tali die, anno dominicæ incarnationis tali, indictione tali, anno vero domni N. regis tali. Actum tali loco». Néha, ha az oklevél tartalma magát az oklevelet preceptum-nak vagy decretum-nak nevezi, akkor így kezdődik a formula: Datum (t. i. a preceptum), de ez a pannonhalmi kiváltságlevélre nem vonatkozik, mert fentebb e szavakkal végződik: «hanc paginam . . . sigillari iussimus». Hogy példával is megvilágosítsuk a dolgot, Szent-Henriknek az uj-corvey-i apátság részére adott levélben ez a keltezés olvasható: «Data VIII. Kalendas Septembris anno dominice incarnationis MII indictione XV. anno vero domni

¹ Pertz: Mon. S. S. IV. 130. l.

² Hist. Hung. Fontes. I. 2. l.

³ Knauz. I. k. 53. l.

Henrici regis I. Actum Noviomagi». ¹ Vagy III. Ottónak 985-ben kelt levele így végződik: «Data pridie Kalendas Octobris Anno Dominice incarnationis DCCCCLXXXV. indictione XIV anno autem III. Ottonis regnantis secundo. Actum Babenberge in Dei nomine feliciter Amen». ²

Midőn e formulákat a pannonhalmi levél utolsó sorai-
val összevetjük, megütődve kell észrevennünk, hogy az a hatalmas fegyver, az egykorú oklevelekkel való teljes egybehangzás, a melylyel ennek minden feljebb fekvő sorát megvédelmezhetjük, a mint már Fejérpataky megvédelmezte, itt egyszerre kihull a kezünkéből. A pannonhalmi levélben nincs meg a keltezés napja, nincs meg az ügy elintézésének helye (az actum). Egész más szóval kezdődik a keltezés, és az egykorú formulákban ismeretlen szóval végződik.

Hogy származhatnék az ilyen keltezés azon kanczellár kezéből, a ki addig, kezdve a chrismontól, szolgálilag másolta és követte a német kanczellária formuláit? Nem lehet azt föltételezni, nem lehet azt elhinni, hogy éppen itt eserbe hagyta volna a kanczellárt a tudománya, hiszen itt a legegyszerűbb, stereotyp dologról volt szó; még szavakat sem, hanem csak számokat kellett változtatni! Ép oly hihetetlen, hogy a pannonhalmi levél keltezése Szent-István kanczellárjától származik, mint a milyen hihetetlen, hogy volna közjegyző, a ki valamely, a kor és a törvény kívánalmainak megfelelő szerződést tud ugyan készíteni, de a keltezést már nem tudja feltenni. Elfelejtethi vagy szántsándékkal kihagyhatja, azt hiszszük; de hogy a hivatalos stilust elhibázza, azt nem hihetjük. Éppen így Szent-István kanczellárja elfelejtette vagy fölöslegesnek tartván kihagyta, de ekkép nem írta: hanem e keltezés legalább egy századdal később élő, és a XI. század oklevélstilusában járattan embertől származik.

Erről azonban nem állítjuk azt, hogy hamisítani akart. Ő jóhiszeműleg azt vélte, hogy ez az oklevél csakugyan 1001-ben iratott és mikor a magyaroknak már két István nevű királyuk volt, szükségesnek látta magyarázólag odairni, hogy

¹ Migne. Patrologiæ cursus completus. Series II. 140. k. 248. l.

² Fejér. Cod. Dip. I. 274. l.

ezen oklevél nem II. Istvántól, hanem «a magyarok első királyától» (primi regis Ungrorum) vagyis Szent-Istvántól származik.

Az, hogy a traditum szó a charta pagensisekben előfordul, csak akkor volna érv a pannonhalmi levél utolsó sorai mellett, ha maga ez a levél is csak charta pagensis volna. Semmiféle logika nem engedi meg, hogy a különböző oklevelek szabályait egymásra alkalmazzuk. Mivel azonban a pannonhalmi oklevél rendszeres, az ünnepies királyi levelek formuláihoz mereven ragaszkodó irat, nem lehet hinni, hogy a végén a kancellár ennek szabályait elhagyva, a charta pagensisek formuláihoz csapjon át. Különben még a XI. századbeli charta pagensisek is külön kiteszik a kelet helyét (Actum tali loco), a mi azonban a pannonhalmi levél keltéből hiányzik, és így ezen a charta pagensis sem segít.

Az is nagyon érdekes, hogy a három utolsó sor ellentétben áll az oklevél szövegével. «Singulare namque suffragium, quod per merita beati Martini in *puericia mea* expertus sum memorie posterum tradere curavi» mondja a pannonhalmi levél 6—7-ik sora. Hogy ezt jól megérthessük, meg kell jegyeznünk, hogy azon korban a fiatal embert körülbelül harmincz éves koráig «puer»-nek nevezték. Elég ennek igazolására fölemlitenünk, hogy pl. Szent-István kis legendája erősen hangoztatja az ő gyermekkorát (adhuc puer et pueritie annis florens), mikor a trónralépett, pedig Szent-István akkor már 22 éves volt. — A többire nézve utalunk a Mátyás Fl.-tól fölsorolt számos adatra.¹ Mivel pedig Szent-István 975-ben született,² 1001-ben még nem multa felül azt az időt, a melyet kortársai gyermekornak (pueritia) neveznek.

Oklevelünk azonban világosan követeli azt az értelmezést, hogy ez irat kiadásakor Szent-István a gyermekkoron túl haladt, sőt, mivel a somogyi lázadásról mint régen mult dologról emlékezik, mondhatjuk azt is, hogy már a férfikorban is jól előhaladt. De éppen azért ez az oklevél nem kelhetett 1001-ben és így az erről szóló sorok későbbi hozzátoldások.

¹ Hist. Hung. Fontes Dom. I. 170—172. II.

² U. o. IV. k. 291—96. II.

Az oklevél tartalma és az utóirat másutt is ellentmondanak egymásnak. Az oklevél 3—4 sorában azt mondja a király, hogy «*interventu, consilio et consensu domni Anastasii, abbatis de monasterio sancti Martini*» adott olyan szabadságot a pannonhalmi monostornak, mint a minővel a montecassinoi birt. E szavakból az következik, hogy a mikor Szent-István a montecassinoi-féle kiváltságokkal a pannonhalmi monostort fölruházta, akkor Anasztáz már nem volt pannonhalmi apát. Mert, ha valaki a maga számára kér kiváltságokat, azt nem nevezzük közbenjárásnak (*interventus*) s az ő ügyében nem tőle kérnek tanácsot (*consilium*), az ő beleegyezésére (*consensus*) pedig éppen semmi szükség sincs. Mi volt tehát, hogy régi monostora érdekében közben jár? Mi volt, hogy az ő beleegyezését a kiváltságokhoz kikérik?

Esztergomi érsek. Hallatlan állítás! Mivel bizonyítjuk ezt be? Azzal, hogy annak a mondatnak csakis így van értelme. A pannonhalmi apátság, mint elsőrangú királyi monostor éppen úgy, mint a pécsváradi egy ideig az esztergomi érsek joghatósága alatt volt, vagy ha nem volt, eredetileg az alá kellett volna helyeztetnie. Ámde az által, hogy a pannonhalmi apátság a montecassinoi kiváltságokat kapta, még az érseki joghatóság alól is kivételt s egyenesen a római szentszék joghatósága alá helyeztetett. Ezáltal már most az esztergomi érsek joghatósága rövidséget szenvedett, kisebb körre szorult. A montecassinoi kiváltságoknak adományozásához szükséges volt tehát a jogaiban megrövidítendő esztergomi érsek beleegyezése (*consensus*). Mivel pedig ezt a *consensust* az oklevél 3—4 sora szerint Anasztáz adta meg, világos, hogy ő volt az esztergomi érsek.

Ez okoskodást nem lehet elütni azzal, hogy az «*interventu, consilio et consensu domni Anastasii*» csak formula. Mert hiszen sokkal ismertebb, sokkal elterjedtebb volt a másik formula: «*piam Godehardi abbatis intendentes petitionem*»¹ vagy «*s. N. ecclesiæ Episcopi rogatu*»² s más effélék, s azért, ha ez oklevél írásakor Anasztáz még mindig csak

¹ Migne. 140. k. 239. l.

² U. o. 140. k. 355, 268, 280 stb. ll.

pannonhalmi apát lett volna, a kancellár ezt használja. Any nyit bizonyára tudott latinul, hogy a «kérelmet» (petitio) nem tartotta egynek a «beleegyezés»-sel (consensus).

Már Fejérpataky L. is fölismerte a «consensu Anastasii» szavaknak fontos voltát. Mert végig tekintvén a külföldi okleveleken egész sereg «ob petitionem et interventu»-val megokolt adományozást találhatunk, de olyat a mely valakinek beleegyezésével (consensu) történik csak ritkán. és ha történik, ott az illető beleegyzőnek jogai, egyházmegyéje stb. kisebbsítették, s ennél fogva az ő beleegyezése nélkül az adományozás sérelmes lett volna.¹ A Fejérpataky által fölhozottakhoz adhatunk még egy példát. Szent-Henrik 1024-ben «cum consensu et consilio utrorumque abbatum Richardi Vuldensis et Arnolti Herfeldensis» helyreállítja a békét a két monostor népei közt, de egyszersmind kiköti, hogy ha valamelyik apát a szerződést megszegi, 2 font aranyat fizet a császárnak.² Ez utolsó ponthoz szükséges volt a két apátnak beleegyezése.

Éppen az, hogy az egykorú oklevelek oly ritkán, s mindig csak ott, hol szükség volt rá, említik a «consensus» szót az adományozásoknál, teszi kétségtelenné, hogy öntudatosan használták. — Szent-István kancellárjáról sem lehet föltételezni mást; ő is csak azért tért el a rendes formulától, azért használta e «consensu Anastasii» szavakat, mert arra szükség volt, mert attól az adott kiváltságoknak érvénye függött. Ha pedig Anasztáz beleegyezését adta, akkor — ismételjük — nem lehetett más, mint esztergomi érsek.

De ha érsek volt, miért nevezi őt akkor az oklevél egyszerűen «apátnak»? Ha eltekintünk az utóirattól és e kiváltságlevelet keltezés nélkül szükölködőnek gondoljuk, akkor mindjárt megtaláljuk ennek a magyarázatát. S ez pedig az: Anasztáz a pannonhalmi apátságnak montecassinoi kiváltságokkal való kitüntetése alkalmával érsek volt ugyan s mint ilyen beleegyezését adta a dologhoz, de ez oklevél kiállításakor már nem volt életben s már most a kancellár

¹ A pannonh. ap. alap. lev. 184—5. ll.

² Migne. 140. k. 380—81. ll.

elhallgatta azt, mivé lett Anasztáz apát később, hanem csak azt említi föl, mi volt a somogyi lázadás idején. Ennek éppen megfordítottja az, hogy Domokos alkanczellár a lázadás leírásánál anticipatióval (a későbbi címet korábbi időre nézve is használva) élve magát érseknek írja, pedig csak az oklevél kiadásakor volt az. Magáról azt írja meg, hogy mivé lett és elhallgatja, hogy mi volt; Anasztázról azt írja meg, hogy mi volt és elhallgatja mivé lett.

Ennélfogva, valamint abból, hogy Anasztáz beleegyezését adta a pannonhalmi monostornak az érseki joghatóság alól való fölmentéséhez, következik, hogy ő érsek volt, éppen úgy abból, hogy csak «apátnak» czimezik, következik, hogy ez oklevél kiadásakor már nem élt. S mikor halt meg Anasztáz? 1007-ben még élt, jelen volt a frankfurti zsinaton és azt aláírta,¹ 1020 körül még szintén élt, mert ez idő tájt Szent-Emmerán életíróját, Arnold szerzetest, szívesen fogadta.² Úgy, hogy ennél fogva a pannonhalmi kiváltságlevél készítését 1020. utánra kell tennünk.

A mint látjuk, az utóirat nélkül mindent nagyon szépen meg lehet érteni, meg lehet fejteni. — De, ha az utóiratot valódinak vesszük, akkor egyszerre minden összezavarodik. Az oklevél 3—4 sorából következik, hogy Anasztáz érsek volt, a czimezésből következik, hogy ez oklevél kiállításakor már meghalt. — Vegyük föl az utóirat hiteles voltát. Ebből látszólag csak az következne, hogy Anasztáz érseksége és halála még 1001. szeptember előtt bekövetkezett. Igen ám, de ezzel óriási összeütközésbe jutunk az egykorú adatokkal. A teljesen egykorú, hiteles frankfurti zsinati határozatok és Arnold szerzetes iratai kétségbevonhatatlanná teszik, hogy Anasztáz még 1001. után is élt és érsek volt. Világos tehát, hogy a pannonhalmi kiváltságlevél utóirata magával a kiváltságlevél tartalmával, továbbá az egykorú, hiteles adatokkal kiegyenlíthetetlen ellentétben áll.

A folytonosan kerülő utakon járó írók bizonyára itt is találhatnának ki oly módot, a melylyel az ellentétet ki lehetne

¹ Pertz: Monum. Germ. SS. IV. 796. l.

² U. o. IV. k. 347. l.

egyenliteni. S ez az volna, hogy két Anasztáz érseket kellene föltételeznünk, a kik közül az egyik 1001. szept. előtt, a másik 1007-ben élt. — De a kérdéses utóíraton ez sem segít, mert így meg egy másik egykorú íróval Szent-Brunóval gyúlik meg a baja. Ugyanis a pannonhalmi kiváltságlevél 4—6. sora szerint a pannonhalmi monostor első apátja Anasztáz vala, Szent-Brunó szerint pedig Szent-Adalbert iskolatársa, Radla voltaz. Következik ez azon felszólításból, melyet 996-ban Szent-Adalbert Radlához intézett. Ebben fölhívja Radlát, hogy a királyné engedélye nélkül is siessen hozzá Lengyelországba.¹ Ha Radla nem apát, hanem csak egyszerű szerzetes, ilyen fölhívást nem lehet hozzá intézni, mert hisz tudnivaló, hogy szerzetes apátja engedélye nélkül a monostorból nem távozhat. A pannonhalmi kiváltságlevél és Szent-Brunó közt azonban nincs ellenmondás, mert hiszen Radla és Anasztáz egy személy. Az első volt az ő nemzeti, a második szerzetes neve; éppen úgy mint Szent-Adalbert testvérének nemzeti neve volt Radzin, szerzetes neve Gaudentius.

Mennyiben tanuskodik már most Szent-Brunó a kérdéses utóírat ellen? Annyiban, hogy 1004-ben vagy 1005-ben ezt a Radlát vagy más néven Anasztázt itt Magyarországon meglátogatta s tőle Szent-Adalbert életrajzához adatokat kért és kapott.² Ugyanazon Anasztáz tehát, a ki első pannonhalmi apát volt és későbbérsekké lett, élt még 1004-ben is. Így aztán az a föltételezés, hogy talán két Anasztáz érsekünk volt, s vele együtt ez utóírat hitele megsemmisül.

Hasonló ellentétek merülnek föl az utóírat és a kiváltságlevél tartalmának többi sorai közt.

Az oklevél 13-ik sora azt mondja, hogy a somogyi lázadás leveretésekor még nem voltak püspökségek és apátságok Magyarországon. Ebből természetszerűleg következik, hogy az oklevél kiadatásakor már voltak, ha pedig voltak, azok elseje, az esztergomi érsekség, szintén megvolt. Másrésről bizonyos az, hogy az első esztergomi érsek Szent-Adalbert-

¹ Pertz. M. G. SS. IV. 606—7. ll.

² V. ö. Wenzel. I. 20—21. ll. Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 593—4. ll.

nek iskolatársa Radla-Anasztáz vala, és ez pannonhalmi apátból lön érsekké. A frankfurti zsinat végzései,¹ Szent-Adalbert életirója,² és Arnold regensburgi szerzetes³ adatai együttvéve — mint említők — kétségtelenné teszik ezt. Ugyanezen Anasztáz a pannonhalmi levél 4-ik sora «domnus Anastasius Abbas»-nak nevezi.

Már mostan, ha elfogadjuk az 1001-ik évet ez oklevél keltének, akkor ezen dilemma előtt állunk: Vagy érsek volt Anasztáz 1001-ben vagy nem. Ha érsek volt, akkor hibás a 4-ik sor, a mely őt apátnak nevezi, holott ő tulajdonképen érsek volt; ha nem volt, akkor hamis a 13-ik sor, a mely szerint az esztergomi érsekség már létezett. Ez elől nincs más kitérés, mint az, hogy az 1001-ről való keltezést elvetve, az oklevél kiadását Anasztáz érsek halála után való időre tegyük. Így megtörténhetett az, a mint már fentebb kifejtettük, hogy a kancellár régi czímén csak apátnak nevezze és érsek voltát elhallgassa, de különben nem.

Az okleveleknek mindenkoron legfontosabb, hitelességre nézve döntő része volt a pecsét. A pannonhalmi kiváltáságlevél egyik nevezetessége, hogy rajta van a királyi pecsét: Szent-István királyunknak egyetlen, fenmaradt pecsétje. A pecsét mezejében a király alakját látjuk; egyszerű trónon ül, bal kezében ország-almát, jobb kezében hosszú kormány-pálczát vagy pedig lándzsát tart.⁴

Tekintsünk már most szét az egykorú pecsétek közt, találjuk-e ennek mását és mikor? Erre nézve szólaljon meg helyettünk a külföldi irodalmat teljesen ismerő Fejérpataky: «Igaz, hogy a német pecséttan ujjabb művelői, mint Römer-Büchner, Heffner sem ismernek III. Ottótól oly pecsétet, mely sz. Istvánéval megegyezne . . . Foltz, ki legújabb időben tette a német császárok pecséteit vizsgálat tárgyává, azokról alapos és kimerítő dolgozatot adott; elég dolgozatának jellem-

¹ L. Knauznál: Monumenta Strigoniensia. I. k. 39. l.

² U. o. I. k. 26. l.

³ Migne. Patrologia Ser. II. 141. k. 994. l.

⁴ Látható Horvát István facsimiléjének hátán is. Tudományos Gyűjt. 1836. évf. I.

zésére felhoznunk, hogy míg Römer és Heffner III. Ottónak csak három pecsétjét ismerte, addig Foltz a hamisakon kívül kilenczet sorol föl.

E kilencz pecsét közt előfordul III. Ottónak egy trónon ülő alakot ábrázoló pecsétje, fején csúcsos koronával, fölemelt jobbájával botra támaszkodik, baljában a földgolyót tartja, melyen kereszt van (tehát egészen úgy, mint sz. István pecsétjén); a trón igen egyszerű, mindkét oldalon egyszerű körívvel, melyeket egy haránt gerenda köt össze. . . E pecsét hitelességét sokan kétségbe vonták, de Foltz beható vizsgálat után hajlandó annak hitelességét elfogadni.»¹

Vonjuk le ebből a következtetéseket.

III. Ottónak egyetlen ülőalakot ábrázoló pecsétje vagy hiteles, vagy nem.

Ha nem hiteles, akkor a pannonhalmi levél semmiesetre sem keletkezett 1001-ben, mert akkor pecsétje filius ante patrem volna. Hogy a magyar kancellár megelőzte volna mesterét, és hamarabb készített volna a királyt ülve ábrázoló pecsétet, mint a német, az diplomatikai lehetetlenség.

Ha pedig hiteles, akkor abból semmi egyéb nem következik, mint az, hogy az ülőalakot ábrázoló pecsét legelőször 998-ban fordul elő, tehát újítás volt az oklevelek kiállításának terén. Már pedig fennen hirdetett igazság az is, hogy mai nap is évtized, sőt évtizedek telnek el, míg egy-egy külföldi reform hazánkba is elérkezik.² Ha ma ennyi kell, akkor Szent-István idejében is kellett és így Szent-István kancellárja 1001-ben ülő alakot ábrázoló pecsétet nem készíttetett. Azt meg éppen nehéz föltételezni, hogy Szent-István udvarába egyenesen III. Ottó kancelláriájában tanult, a legujabb vívmányokat ismerő kancellár jött volna, s így Szent-István egyenesen legujabb divatú pecsétet nyert volna.

Mi ezek után a pannonhalmi levél pecsétjét az 1001-ki évszámmal teljesen összeegyeztetetlennek tartjuk, mivel pedig a pecsét hitelességéhez gyanú sem férhet, az 1001-iki kel-

¹ A pannonhalm. ap. alap. lev. 218—19. ll.

² Ezt állítja, bár más szavakkal Fejérpataky is. A pannonh. ap. al. lev. 173. l.

tezést tartalmazó sorokat későbbi hozzátoldásnak kell kijelentnünk, magának a kiváltságlevélnek kiállítását pedig 1030. tájára kell tennünk. — Hogy Szent-István 1030. körül ilyen, a királyt ülő helyzetben ábrázoló pecsétet használt, abban nincs semmi föltűnő, sőt nagyon is érthető, mert hiszen sógora, Szent-Henrik is ilyeneket készíttetett s általában akkor már ez volt a divat.

Azt hiszszük, a mondottakban eléggé bebizonyítottuk, hogy ez utóirat alakja az egykorú oklevelek formuláival, tartalma a kiváltságlevél felsőbb és valódi soraival és a pecsét alakjával összeegyeztethetetlen. — Már pedig nagyon rossz szolgálatot tenne a magyar diplomatikának az, a ki e megegyezés szükséges voltát tagadná csak azért, hogy e pár sort úgy a hogy megmentse.

Különben is, ha ezen érveink nem voltak eléggé meggyőzőek, még kár volna vakmerőnek mondani ítéletünket, mert még csak most térünk át a harmadik ismertetőjelre.

Midőn ez utóiratot a későbbi hiteles oklevelek és történeti följegyzések adataival egybevetjük, először is azt tapasztaljuk, hogy köztük időrendi (chronologiai) tekintetben éles ellentét forog fenn.

Bebizonyíthatjuk ez állítást, ha megfelelnünk azon kérdésre: *Melyik évben koronáztatott meg Szent-István?*

Íróink nagyobb része 1000. aug. 15-ikére teszi.¹ Éppen ez árulja el, hogy egyikök sem vetette e tételt kritikai vizsgálat alá. Ha csak egy pillanatra is összehasonlítják az egykorú forrásokat, be kell látniok, hogy vagy az év vagy a nap számában tévedtek. Mert ott van Szent-Istvánnak egy napi keltezéssel bíró levele: a pécsi alapítólevél s ez az 1000-ik év aug. 15. napját koronázó napul tartó véleményt egymaga halomra dönti. Ez ugyanis 1009-ben Szent-István uralkodásának kilenczedik évében aug. 23-án kelt (datum decimo Kalendas Septembris anno incarnationis Domini millesimo nono pio Stephano regnante anno nono). Az ujjain kiszámíthatja akárki,

¹ Pl. Katona: Hist. Crit. Regnum I. k. 56. l. Szalay L.: Magy. Tört. I. k. 72. l. Horváth M.: Magy. Tört. I. 202. l.

hogya Szent-Istvánt 1000. aug. 15-én koronázták meg, akkor 1009. aug. 15-én betöltötte uralkodásának (a koronáztatástól számított) kilenczedik évét és így aug. 23-án uralkodásának nem kilenczedik, hanem tizedik évében lett volna. — Mivel pedig a pécsi alapítólevél keltezéséhez kétség sem férhet, el kell fogadnunk azt, hogy Szent-István koronázása vagy nem 1000-ben, vagy nem aug. 15-én történt.

Nem lehet tehát megnyugodnunk a régi írók véleményén, hanem a kérdést kritikai vizsgálat alá kell vetnünk!

Állítsuk egymás mellé a történeti kútforrások erre vonatkozó adatait.

A lengyel krónikák három kézírata egybehangzólag írja, hogy: «Anno 1001. Stephanus rex Ungarie misit Affricum episcopum Romam ad papam Silvestrum pro corona petenda».¹ Ha csak 1001-ben küldött Szent-István a koronáért Rómába, akkor 1001-nél hamarább nem koronázhatták meg. Az, hogy a lengyel krónikák ez adathoz mindjárt hozzáfűzik azt, mikép küldött Meskó lengyel herczeg koronáért, az első mondatnak értékéből semmit sem von le, mert azon «eodem tempore» szavak, melyekkel a második mondat kezdődik, mutatják, hogy e második mondat csak későbbi, eszmétársítás útján keletkezett hozzátoldás.

A magyar kútforrások közül a «Ducum et Regum Hungariæ genealogiæ» egész határozottan mondja: «Stephanus rex Ungarorum coronatus est anno Domini millesimo primo».²

Ugyanezt mondja a gyöngyösi ferenczrendű, 1560. körül írt és egy másik szerzetestől az évszámokra nézve átvizsgált krónika.³

A XV. század elején általában azon meggyőződés volt elterjedve, hogy Szent-István 1001-ben koronáztatott meg, a mint azt Verböczy hármass törvénykönyve mutatja.⁴

A váradi és zágrábi krónikák szerzői (a XIV. században éltek) szintén az 1001-ik év mellett bizonyítanak. Ezek ugyanis

¹ Pertz: Monum. S. S. XIX. 61S. 1.

² Mátyás Fl.: Hist. Hung. Fontes. IV. 91. 100. ll.

³ Miscellanea Fr. Valentini de Nádasd. A ferenczrendűek gyöngyösi könyvtára.

⁴ Tripartitum. Pars I. Tit. 11. §. 4.

Szent-István egyik hibás életirata által félrevezetve, az 1034-ik évet tartották Szent-István halála évének és mivel Szent-István (a mint ugyanők nagyon helyesen írják) 41 évig uralkodott, azon véleményben voltak, hogy Szent-István 993-ban kezdett uralkodni. E véleményből kiindulva mondják, hogy Szent-István koronáztatása előtt 8 évig (octo annis) tartotta a fejedelemséget kezében.¹ 993-hoz hozzáadva 8-at, az 1001-ik év jön ki. Nagyon is öntudatosan jártak el tehát a váradi és zágrábi krónikák szerzői, midőn minden más tudósítással szemben 8 évre terjesztik Szent-István uralkodását a koronázás előtt. Nekik határozott adatuk volt arra nézve, hogy Szent-István 1001-ben koronáztatott meg s ez kényszeríté őket a fentebbi számításra.

Szent-István nagy legendája szerint Szent-István, atyja halála után az ötödik (quinto anno) esztendőben küldött a koronáért² s ennél fogva a koronázás hamarabb nem történhetett.

A nagy legendának ezen tanuságát nagyon megerősíti két XV. századbeli olyan író, a kik Szent-Istvánnak más, sajnos már elveszett életiratát olvasták és használták. Az egyik Thuróczy János, a ki a Képes Krónika hibás adatait Szent-István uralkodásának éveiről kiigazítva határozottan mondja, hogy Szent-István «secundum historiæ in eiusdem laudem ab ecclesia editæ veritatem tricesimo septimo sui regni» halt meg.³ Ha pedig uralkodásának 37-ik évében halt meg 1001-nél hamarabb nem tették a koronát fejére.

A másik író Unrest Jakab karinthisi történetíró. Ő is olyan életiratát olvasta Szent-Istvánnak, a melyet ma nem ismerünk, mert említi Szent-Istvánnak a ma meglevő életiratokban ismeretlen, Ottó nevű fiát. És ezen olvasott, számító krónikás szintén világosan írja, hogy Szent-István «nach Christi gepurtt tausnt und ein jare» koronáztatott meg.⁴

¹ A váradi káptalan legrégibb statutumai. 9. l. Hist. Hung. Fontes. III. . 252. l.

² Hist. Hung. Fontes. I. k. 17. l.

³ Schwandtner: Scriptores rerum Hung. I. 98. l.

⁴ Mittheilungen d. J. f. oestr. Geschichtsforschung. I. k. 365. l.

Hét, jó forrásokból merítő, bár későbbi tanúnak ily szépen egybehangzó vallomása nagy figyelmet érdemel, mert vallomásuknak alapja nem lehet más, mint az igazság.

Hozzájárul még, hogy vallomásukat egykorú, a dologról biztos tudomással bíró tanúk is igazolják.

Ilyen először is Thietmár, merseburgi püspök, Szent-Henrik kortársa azon tudósítása által, hogy II. Szilveszter pápa III. Ottó császár buzdítására és az ő kedvéért küldött koronát Szent-Istvánnak (*gratia et hortatu imperatoris*).¹ Ha ebben csak egy szikra igazság van, akkor Szent-István koronáztatása nem történhetett az 1000-ik évben, mert III. Ottó az 1000-ik év első felét Lengyelországban és Németország északnyugoti részén (Köln, Aachen, Tribur) töltötte és csak októberben ment Rómába.² Ha szóbelileg ajánlotta a császárnak a pápának, hogy koronát küldjön Szent-Istvánnak, akkor a koronát kérő követség csak 1000. december végén jöhetett vissza hazánkba; ha írásbelileg, akkor sem sokkal hamarabb, mert hisz a kettős levélváltás akkor nagy időbe került.

A másik tanú maga Szent-István, a ki a pécsvárad monostor 1015-iki fölszentelésén jelen lévén, e monostornak adott javakról oklevelet állíttat ki, de félreértés kikerülése végett megjegyzi, hogy a felsorolt javakat tulajdonkép «*ante coronationem nostram, ante annos XIV*» adományozta. Ha 14 évvel azelőtt történt a koronázása, akkor 1001-ben kellett történnie.

Egy, XI. századbéli író tudósít végre bennünket arról, hogy az ország nagyjai már Szent-István életében Nagy-Boldogasszony napján (aug. 15-én) Székes-Fehérvárott királyunk látogatására összegyülekeztek.³ Ez arra mutat, hogy e nap Szent-István idejében politikai ünnep is volt: első királyunk koronáztatásának évfordulója. Ha pedig ez való, akkor a pécsi alapítólevél határozott adata szerint e koronáztatás 1001-ben ment végbe.

¹ Migne. 139. k. 1280. l. Pertz. SS. III. 784. l.

² Stumpf-Brentano: Die Kaiser-Urkunden des X, XI, XII. Jahrhunderts. 101—104. ll.

³ Batthyány: Acta et scripta s. Gerardi. 314. l.

A mint látjuk, a későbbi följegyzések nem csak önmagukkal hangzanak szépen egybe, hanem az egykorú tanúk gyér vallomásaival is teljesen egybevágunk. Bátran elfogadhatjuk azért az ő bizonyosságukat, és Szent-István megkoronáztatását 1001-re kell tennünk, annál is inkább, mert (a pannonthalmi utóirattól eltekintve) az 1000. év mellett bizonyító, számbavehető tanú alig van, vagy nincs is.

A pozsonyi kisebb krónika az 1000-dik évhez jegyzi ugyan Szent-István koronáztatását, de hitelét megingatja az, hogy Szent-István halálát az 1037-ik esztendőre teszi.¹ A mint ebben tévedt egy évvel, ép úgy tévedhetett a koronázás évének kijelölésében. Később ismét azt írja, hogy Szent-István 44 évig uralkodott.² Ebből is kitűnik, hogy az író Szent-Istvánról határozott adatokkal nem rendelkezett.

Hartvik is látszólag az 1000-ik év mellett van, mert azt írja, hogy Szent-István, atyja halála után a negyedik évben küldött követeket Rómába.³ Ámde ebből nem tudjuk meg, mikor indult s mikor jött meg a követség és így azt sem, mikor tették Szent-István fejére a koronát?

E kettő tehát e kérdésben nem dönt.

Igy aztán a pannonthalmi kiváltságlevél utóirata (a mely Szent-István koronáztatását az 1000-ik évre teszi) 7 tanúval szemben egymagára marad s eltagadhatatlan, hogy a későbbi kútforrások adataival összeegyeztethetetlen.

De a történeti följegyzéseknél sokkal régibb, hiteles oklevelek adataival is ellentétben áll ez utóirat.

A három utolsó sor többek közt azt mondja, hogy a templom fentartására rendeltettek Kortó (Curtov) és Murin falvak jövedelmei.

A pannonthalmi levéltárnak Szent-István most tárgyalt oklevele után legbecsesebb emléke Szent-Lászlónak 1093-ban kelt, eredetiben fenmaradt becses oklevele. Ez oklevélben a daliás magyar király megerősíti a pannonthalmi monostort az összes (cum *cunctis suis redditibus*) addig kapott és szer-

¹ Hist. Hung. Fontes. III. k. 208. l.

² U. o. 212. l.

³ U. o. I. k. 44. l.

zett javakban. Egyenként, külön megszámozva sorolja fel az oklevél a Szent-Istvántól, Szent-Lászlótól vagy másoktól adott birtokokat, megemlíti pontosan azon falvakat, a hol csak részbirtoka volt a monostornak, előszámítja, hány ház volt azokban, hány földmívelője, vinczellérje, kovácsa, bodnárja s egyéb mesterembere volt a monostornak s művelődéstörténeti szempontból felette érdekes leírást nyújt a templom kincstáráról és könyvtáráról.¹

De akárhányszor olvassuk végig ezt a becses oklevelet, abban Kortó és Murin falvakat nem találunk. De másrésről az is bizonyos, hogy mind a két falu később csakugyan a pannonhalmi monostoré volt. III. Incze, III. Honorius és IX. Gergely pápáknak a pannonhalmi monostor javairól szóló leveleikben 1216., 1225. és 1232. években mind akettő mindannyiszor előfordul: Curthou és Merene néven.² Jól megjegyzendő, hogy a veszprémi püspökségnek kárpótlásul adott és a pannonhalmi apátság Kortója két egészen különböző falu. Az előbbi Somogymegyében feküdt, s előfordul később is 1230-ban és az 1332—36-ik pápai tizedjegyzékben, az utóbbi pedig, mint a pápai levelekből szépen kiviláglik, Komárom megyében Füss körül esett.

Világos dolog ennélfogva, hogy a pannonhalmi apátság 1093. és 1216. közt kapta Kortó és Murin falvakat, és így a pannonhalmi kiváltságlevél három utolsó sorát csak 1093 után írhatták, de semmi esetre sem 1001-ben.

Ezen érv, azt hiszszük, teljes bizonyyságot nyújt. Olyan magyarázatot, a mely meg tudná fejteni, mikép került két 1093. után szerzett falu 1001-ben írt sorokba, nem képzelünk. Csupa erőszakos ráfogás volna az. Ilyen volna pl. azon ellenvetés, hogy e két falu nem más, mint a Szent-László levelében említett 7-ik és 9-ik birtok. Komolyan számba nem vehető, mert azok közül az egyiket az adományozóról Kirey-

¹ Eredetije a pannonhalmi levéltár. Caps. II. Lit. A. Wenczel: Arp. új okm. I. k. 39—41. és 129—131. ll.

² Pannonhalmi levéltár. Caps. 31. Lit. G. Liber ruber 119—121, 141—43. lev. Theiner: Monumenta vat. Hung. illustrantia.

³ Lásd Pesty: A várispánságok története. 268. l.

⁴ Wenzel I. 278. l. Monum. Vat. s I. k. 393—398.

nek nevezték, a másíknak még neve sem volt; ¹ ha pedig még Szent-László korában sem volt e birtokoknak megállapodott nevük, hogy lett volna Szent-István korában?!

Ilyen volna az a másik ellenvetés, hogy a régi összeírások nem voltak olyanok, mint a mai telekkönyvek, hanem legtöbbsnyire csak a féltett birtokok vannak bennök fölsorolva, és királyi megerősítéssel biztosítva, de a nyugodtan, ellenmondás nélkül birt jószágok kimaradtak. — Lehet, hogy más oklevelekkel szemben ez az ellenvetés ér valamit, de Szent-Lászlónak a pannonthalmi apátság számára adott megerősítő levelével szemben semmit. Mert e levél eredetije (a másolatok nem mindig) világosan mondja, hogy a monostor jószágai és javai: «*cum cunctis suis redditibus in terra, in aqua, in tributo et omni videlicet substantia et facultate continentur sub hac denotatione*», tehát legalább is a földbirtokok, halászati jogok és vámok föl voltak sorolva ezen oklevélben. (Kivételt csak a somogyi tized képezett azért, mert ez már tisztán egyházi ügy volt, s azért ennek megerősítését nem a királytól, hanem a pápától kellett a pannonthalmiaknak kérniök, a mint pár év múlva csakugyan kérik is.) Benne kellett volna tehát lenni ezen Kortó és Murin falvaknak is, ha minden földjövedelem (*cum cunctis redditibus . . . in terra*) följegyeztetett. Benne kellene lenni mind a kettőnek még akkor is, ha Szent-László idejében idegen kézen voltak, mert akkor ezek föl vételét az összes földbirtokok közé a jogfentartás követelte.

Az 1001-iki keltezés összeegyeztethetetlen Szent-Istvánnak kisebb legendájával. Mert ha e keltezés való, akkor Szent-István a somogyi lázadás leveretése után mindjárt a somogyi tizedet és csupán ezt adta a pannonthalmi monostornak; ámde Szent-Istvánnak eme kisebb legendája, a mely pedig egykorúak tudósításai nyomán készült, egész határozottan azt állítja, hogy Szent-István először az egész megye lakosait a monostor szolgálíává tette, és csak később, mikor a népnek osztlásától és kivándorlásától lehetett félni, enyhítette első szigorú rendeletét, s akkor változtatta az előbbi szolgálai terheket arra, hogy csupán tizedet adjanak mindenből.²

¹ Wenczel. I. k. 130. l.

² Mátyás Flór.: Hist. Hung. Fontes Domest. I. k. 4. l.

Feltűnő az is, hogy e három utolsó sor «villa»-nak, tehát falunak nevezi Vágot, holott e név alatt Szent-László korában is többet értettek, mint falut, mert az a Vág folyó mellett eső nagy birtokot jelentette.¹ E nagy területen csak később alakultak önálló falvak, mint pl. Udvari, Deáki, Sztára és a szorosabb értelemben vett Vág.² Tehát a mint e falu keletkezése későbbi, éppen úgy a pannonhalmi levél toldaléka is későbbi Szent-László koránál.

A kegyelemadófést ezen toldalék egykorúságának II. Béla 1137-iki eredetiben fenmaradt és kétségszövegbevonhatatlan hiteli levele adja meg. Ebben ugyanis azt mondja II. Béla király: «Concessi eidem (ecclesie) tertiam et decimam partem tributi de Fuch et totius comitatus Sumigiensis et etiam tertiam partem tributi totius comitatus Poseniensis tam in magnis quam in parvis et in omni loco, ubicunque tributum ad presens exigitur vel ad futurum ex aliqua institutione exigi contigerit».³

Lehet ennél valami világosabb? A pozsonyi vám harmadát csak II. Béla adta 1137-ben a pannonhalmi apátságnak, ennél fogva azt a pár sort, a melyben a pozsonyi vámot a pannonhalmi monostorénak mondják, csak 1137-ben vagy később írhatták. Maga a pannonhalmi kiváltságlevél utolsó mondata: «tertia pars tributi de Poson in omnibus rebus tam presentibus, quam futuris», mint első pillanatra látható, egyszerű rövidítése II. Béla oklevele idézett szavainak.

Veszett ügyet védelmez ennél fogva a pannonhalmi kiváltságlevél egyik tüzes védője Gánóczy Antal, mikor ennek ellenére is Szent-István korából származottnak vitatja a kérdéses utóíratot. S mivel védelmezi? Azon állítással, hogy II. Béla koráig nem volt szokásban a régibb oklevelek átíratása, vagy az azokra való hivatkozás, ennek következtében a régi javak megerősítése ugyanazon szavakkal történt, mint az új adományozás s így II. Béla idézett oklevelében nem

¹ Wenzel. I. k. 131. l.

² U. o. II. k. 19. l.

³ Pannonhalmi levéltár. Caps. 26. L. O. Kiadva: Fejér C. D. VII. 5. 108. l.

adta, hanem csak megerősítette a pozsonyi vám harmadát! Ilyen vakmerő állítást csakis a vita hevében meggondolatlanul mondhat valaki; komolyan, higgadtan számba sem vehető. Ellenében egyszerűen hivatkozunk a bakonybéli monostornak Szent-László oklevele alapján készült jóság-összeírására.¹ Kálmán királyunknak a veszprémvölgyi apácáknak és a zobori benedekrendűeknek adott okleveleire,² II. Istvánnak a garam-szentbenedeki apátság javait megerősítő levelére.³

Szükségesebbnek látjuk megjegyezni azt, hogy az olyan kifejezés alatt, minő a pannonthalmi kiváltságlevél utolsó sorában olvasható «*tertia pars tributi de Poson*», mindig a megye vámjá értendő. A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele,⁴ II. Geccének 1157-iki levele, melyben arról tudósít, hogy atyja Tolna vámjának harmadával a pécsváradi monostor iránt való háláját róttá le,⁵ a garam-szentbenedeki apátság alapítólevele,⁶ Imre királyunknak a váradi püspökség számára adott levele⁷ mind-mind bizonyítják ezt. A megye vámját kellett Kálmán királyunk törvénye szerint három részre felosztani;⁸ ebből egy rész volt a megyei ispáné, két rész a királyé. Önként kínálkozott ez által a jó alkalom, a megyei vámok harmadának adományozására, mert hiszen még mindig maradt a királynak egy rész.

Különben, ha valaki nagyon ragaszkodnék azon nézet-hez, hogy a pannonthalmi kiváltságlevélben csak Pozsony város vámjáról van szó, sziveskedjék figyelembe venni a következő adatokat:

a) IV. Béla király 1248-iki levelében írja: «*Preterea medietas tributi regalis de Posonio (est ecclesie de Pilis); cum due partes totius tributi Posoniensis ad nos pertinerent,*

¹ Wenzel. I. k. 36. l.

² Fejér: Cod. Dip. II. 47—50, 58. ll.

³ U. o. II. k. 67. l.

⁴ U. o. I. k. 392. l.

⁵ Koller: Hist. Eppatus. Quinqueecclesiensis. III. k. 278. l.

⁶ Knauz: Monum. Strig. I. k. 59. l.

⁷ Bunyitay: A váradi püspökség története. I. k. 83. l.

Endlicher Monument. Árpádiana. 369. l.

de quibus unam partem habet ecclesia s. Martini de Sacromonte Pannonie, aliam partem possidet ecclesia de Pilis antedicta, tertiam vero partem percipit comes Posoniensis». Itt sincs kitéve, hogy Pozsony *megye* vámjának harmadát adományozza a király, és mégis nem csak a város, hanem az egész megye vámjára értették, mert 1358-ban ezen levél erejével pörölte vissza a pilisi-apátság a pozsony-csütörtökhelyi vám harmadát a hatalmas Szentgyörgyi családtól.¹

b) A pannonhalmi szerzetesek 1394-ben II. Béla ismeretett levelével bizonyíták Ilsvay Leusták nádor előtt, hogy a pozsonyi (városi) révvám harmadrésze őket illeti.² Nem hivatkozván Szent-István levelére, közvetve beismerik, hogy Pozsony *város* vámharmadát is II. Bélától kapták. Hazugság lett volna ugyanis tőlük II. Béla levele alapján követelni azt, a mit nem II. Béla, hanem állítólag Szent-István adott.

c) István pannonhalmi apát 1398. január 3-án kelt levelében elmondván, hogy Béla király «tertias et decimas (így, decimam helyett) partes tributorum seu teloniorum, que in Posoniensi et Simigiensi comitatibus tunc fuerunt constituta et in futurum constituentur» a monostor szerzeteseinek fentartására adta, hogy a szerzetesek száma (40) meg ne fogyatkozzék, ő «portiones tributorum in civitate Posoniensi tam super aridam terram, quam in fluvio Danubio eidem monasterio provenientes, item tributum de Fok» egyenesen a 40 szerzetesnek adja és azok választott embereinek kezelésére bizza.³ Itt is elismeri tehát a pannonhalmi apát, hogy Pozsony város vámharmadát monostora nem Szent-Istvántól kapta.

d) A pannonhalmi 1332-iki registrum ezen szavakkal kezdődik: «Sancti Stephani regis privilegium super libertate monasterii sancti Martini de Sacromonte Pannonie ad modum libertatis monasterii sancti Benedicti de monte Kassyno et super quibusdam piscariis et tertia parte *tributi comitatus Posoniensis* tam tunc temporis presentis, quam postea futuri et excommunicatio eius libertatem eiusdem monasterii infrin-

¹ Pannonhalmi levéltár. Capsarium. 1077. l.

² U. o. 1522—30. ll.

³ Pannonhalmi levéltár. Capsar. 1469—70. ll.

gentis sub littera A) in bibliotheca, datum anno millesimo primo».¹ Világos tehát, hogy a XIV. században «tributum de Poson» alatt nem a várost, hanem az egész megyét értették.

Ha valaki ez adatok felsorolása után is megmaradna a mellett, hogy a kérdéses utóiratban csak Pozsony város vámjáról van szó, s jobban akarná tudni a XIV. századbeli, annyira érdekelt szerzeteseknél a dolgot, nem tehetünk róla. De szabad legyen azon szerény meggyőződésünknek kifejezést adni, hogy alaptalan véleménye mellett való megmaradásával nem érne el semmit; az utóirat sorsán ezen vélekedéssel semmit sem segítené. Mert ezen vámnak, mint jelentékeny jövedelmi forrásnak, benne kellene lenni Szent-László 1093-iki oklevelében. Ez ugyanis világosan mondja, hogy a király megerősíti a pannonhalmi monostort cum cunctis suis redditibus . . . in tributo. És csakugyan a bodrogi rév és vásárvám benne van, ámde Pozsony vámjáról mélységesen hallgat; nyilvános jeléül annak, hogy a pannonhalmi apátság ekkor még nem birta a pozsonyi vámharmadot.

Az összeütközés és ellenmondás tehát a pannonhalmi kiváltságlevél utóirata és Szent-László 1093-iki, meg II. Béla 1037-iki oklevelei között kétségsbevonhatatlan, annyira, hogy csak kettő között választhatunk: vagy ez utóiratot kell elvetnünk, vagy Szent-László és II. Béla leveleit. Mivel pedig ez utóbbit nem tehetjük, válaszszuk az elsőt s mondjuk ki, hogy a pannonhalmi utóirat nem hamisítás ugyan, de mindenesetre későbbi, jóhiszemű hozzátoldás.

Kiderítvén ekkép ismertetőjeleink segítségével a valót, még egy kötelesség teljesítése vár ránk. Foglalkoznunk kell azon okok megfontolásával, a melyek a pannonhalmi kiváltság- (szerintök alapító-) levél hitelességének védelmezőit arra birták, hogy ez oklevelet 1001-ben keltnek tartsák, s kimutatnunk, hogy azok az utóirat elvetését nem akadályozzák. Nem csak saját álláspontunk biztosítása és erősítése végett fogunk e sokak előtt gyűlöletesnek tetsző munkához, hanem tudományos ellenfeleink iránt való tiszteletből és becsülésből is. Azt tartjuk ugyanis, sokkal nagyobb sértés rájuk nézve,

¹ Stachovich : Registrum anni. MCCCXXXII. V. 1.

ha őket mellőzik, érveiket tekintetbe sem veszik, mintha nézetüket figyelemre méltatják, ha érveikkel foglalkoznak. Mert ebből mindjárt kitetszik, hogy az ellenfelek nem tudatlanságból vagy elfogultságból, hanem ellenkezőleg észszerű okoktól vezéreltetve jutottak ama régibb nézetre. A mint Fejérpataky összeállította, a pannonhalmi kiváltságlevélről történettudásaink között eddigelé négy vélemény uralkodott: *a)* Az első szerint egészen hamis, *b)* a második szerint a tartalma igaz, de alakja csak a XI. század végéről való, *c)* a harmadik szerint Szent-István 1001-ben alapítá az apátságot, akkor tette adományait is, de azt csak később foglaltatta írásba és kora szokása szerint későbbi institutiókat évekkkel előbbi kornak tulajdonított, végre *d)* a negyedik vélemény «Szent-István levelét csakugyan 1001-ben keltnek és teljesen hitelesnek ismeri el».¹

A mint az eddigiekből kitűnik, mi egy ötödik véleményt vallunk és tartunk igaznak. E szerint a pannonhalmi kiváltságlevél egészen addig: Anno dominicæ incarnationis Ml. I. teljesen hiteles, és 1030. körül kelt, de a három utolsó sor sokkal későbbi, csak 1137. után készült hozzátoldás. Ennél fogva nekünk csak a negyedik vélemény híveivel van dolgunk, s csak azon érvekre kell kiterjeszkednünk, melyek látszólag a 1001-ik év és az utóirat mellett bizonyítanak.

Ilyen először is az, hogy a pannonhalmi kiváltságlevél sem Domonkost, sem Sebestyént nem nevezi esztergomi érsekeknek, 1001-ben már állottak a püspökségek, a dux, marchio, comes, vicecomes szavak egyszerűen a német formulákból vannak átvéve minden jelenség nélkül.² S valóban ezzel eléggé be van bizonyítva, hogy az ilyen dolgok semmit sem bizonyítanak az 1001-ik év ellen, és azok miatt bátran kelhetett az oklevél már 1001-ben. De erre azt mondhatjuk: A posse ad esse non valet conclusio. A lehetőségből a valóságra nem lehet következtetni. Azon dolgok nem bizonyítanak az 1001-iki keltezés ellen, de mellette sem.

Ugyanezt mondhatjuk a másik évrre is, a mely szerint

¹ Fejérpataky: A pannonhalmi apátság al. lev. 156—158., II.

² Fejérpataky: A pannonhalmi apátság ap. al. lev. 158. I.

az ilyen hozzátoldások abban az időben divatoztak.¹ Elismerjük. Csak azt jegyezzük meg rá, hogy a XII. században is divatoztak. Így pl. III. István 1166-iki oklevelének végén egy egészen más dologról szóló, Vidnek, Doboka fiának magán intézkedését tárgyaló függelék van.² Más, Szent-István korabeli levélen is megesett, hogy később oda nem tartozó dolgot oda jegyeztek. Szent-Henrik 1004-iki kiváltságlevelében a drübecki apátság számára a datum után e két név van írva: Giselbret, Herolt, pedig ennek látszólag semmi értelme sincs.³ Ennélfogva ezen érv se nem szoroz, se nem oszt. Mellettünk nem bizonyít ugyan, de ellenünk sem.

Számbavehető azon érv, hogy Szent-István ezen oklevele sok hasonlatosságot mutat föl III. Ottó oklevelével, nevezetesen a cím III. Ottó címének mintájára készült,⁴ az előszó (arenga) és a kijelentés (promulgatio) III. Ottó leveleiből van véve,⁵ továbbá az oklevél contextusában számos hely egészen egyezik Ottó okleveleinek szavaival és a pecsétkészítésben Szent-István III. Ottót követte.⁶

Ezen érvek mind nagyon fontosak annak bebizonyítására, hogy a pannonhalmi kiváltságlevél csakugyan Szent-Istvántól származik, és Fejérpatakynak maradandó érdeme, hogy ezek bizonyító erejét fölismerte, kimutatta s a magyar tudósok közt először ő használta. Bizonyos az, hogy a kanczelláriai stilus folytonosan változik, a vezéreszmék a kor szerint különbözők, a régi formulák helyet engednek az újabbnak, s ennél fogva az ugyanazon vezérlő eszméket, az ugyanazon formulákat, ugyanazon jellemző szavakat használó, a különös viszonyokkal egyező oklevelek is egy kornak szüleményei lehetnek. Nincs hamisító, kivált a XVI. század előtt élők között, a ki úgy bele tudná magát gyakorolni az előző századok stílusába, vagy úgy bele tudná képzelni magát az előző korok viszonyaiba, hogy egy, a valódihoz min-

¹ Fejérpatak: A pann. ap. al. lev. 216. l.

² Hazai okmánytár. V. k. 1. l.

³ Stumpf-Brentano: Acta ined. 363—4. ll.

⁴ Fejérpatak: A pann. ap. al. lev. 170. l.

⁵ U. o. 177, 180, 182. ll.

⁶ V. ö. u. o. 191, 193, 195, 219—220. ll.

denben hasonlító hamis levelet birna készíteni. Szolgai utánzás, mint láttuk előfordulhat, de csak egy-két helyen, egy-két mondatban, s aztán kénytelen a mintául szolgáló oklevél tárgyától eltérő dologról szólni, ottan pedig rögtön elárulja magát.

Ámde, ismételjük, az ilyen oklevelek megegyezése csak egy bizonyos kornak szolgál ismertető jelül, de nem egy bizonyos esztendőnek. Szent-István okleveleinek keltére pedig épen nem lehet ebből következtetést vonni. Mert, hogy Fejérpataky L. szavaival éljünk: «Itt tekintetbe kell vennünk, hogy hazánk a XI. században még nem volt a vezérlő eszmék bölcsője, hanem hű visszhangja annak, mit a külföld s abban a korban különösen Németország már évekkel azelőtt hirdettek. Minden eszmének évek kellettek, míg nálunk gyökeret vert. . . . Ezt bizonyítja minden, tudomány, művészet egyaránt».¹

Ennélfogva mi azt tartjuk, hogy azon külföldi levél keltet a melyben Szent-István okleveleinek egyik vagy másik formulája előfordul, csak terminus non antequam non, vagyis csak annyit bizonyít, hogy Szent-István oklevele azon külföldi oklevélnél hamarább nem készült. Ugyanis azt, hogy éppen a mi kancelláraink alkottak volna olyan formulákat, a melyeket a külföld is diadallal fogad, még a nemzeti hiuság sem hiheti el. De arra ez a formula nem alkothat szabályt, hogy öt egy pár évtizeddel később, kivált hazánk egyszerű kancelláriájában ne használják.

Ezeket általánosságban elmondván, térjünk a részletekre.

A pannonhalmi kiváltságlevél invocatiójához hasonló használatos volt ugyan III. Ottó kancelláriájában, de ezen formula szívós életű volt, előfordul még II. Konrád okleveleiben is.² A cím, az igaz, látszólag III. Ottó leveleinek mintája után készült, mert az ő kancelláriája gyakrabban használta. Ámde ez időhatározónak csak akkor válnék be, ha a formula aztán egészen kiment volna a szokásból. Ez azonban nem való. Egy szó hiján hasonló hozzá Szent-Henriknek 1015-iki, a comoi püspöknek adott levelében olvasható cím is.³

¹ A pannonh. ap. al. lev. 172—173. ll.

² Stumpf-Brentano: Acta ined. 639, 645. ll.

³ Migne. 140. k. 627. l.

A legfőbb, a mire Fejérpataky épít, az, hogy a pannonthalmi kiváltságlevél előszava (arengája) ő szerinte csak III. Ottó leveleiben található föl, tehát a pannonthalmi kiváltságlevelet III. Ottó leveleit ismerő, vagy talán az ő kanczelláriájában tanult férfi készítette és még III. Ottó idejében.

Ez azonban tévedés. Előfordul azon arenga Szent-Henriknek a paderborni egyház számára 1003-ban adott levelében is, a mely így szól:

*«Si locum divino cultui mancipatum, cum ornatu et corroborationum paginis concrematum, restaurare, ornare et iterum sublimare videbimur, scimus et certi sumus, id non solum laude humana predicandum, verum etiam divina mercede remunerandum.»*¹

Állítsuk már most e mellé a pannonthalmi kiváltságlevél arengáját: *«Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adagmentaverimus, id non solum laude humana predicandum, verum etiam divina mercede remunerandum»*. Merjük állítani, hogy a pannonthalmi kiváltságlevél arengája éppen úgy, vagy még jobban hasonlít a Szent-Henrik levelében előforduló arengához, mint az Ottó leveleiben olvashatókhoz, melyek közül az ifjabbik így hangzik:

*«Credimus et vere scimus, laude non solum humana predicandum, sed et mercede divina remunerandum, si predia Dei sanctorumque suorum cultibus mancipata imperiali auctoritate puerint confirmata.»*²

Maga Fejérpataky is elismeri, hogy a pannonthalmi kiváltságlevél arengája két részből áll: Az egyik rész: *«Credimus et vere scimus . . . non solum laude humana predicandum, verum etiam divina mercede remunerandum»*. A másik rész: *«Si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adagmentaverimus»*. Elismervén aztán azt, hogy e két rész a X. század okleveleiben külön fordul elő, fölveti a kérdést: «ki fűzte össze legelsőbbben e különben önálló két

¹ Migne. 140. k. 249. l.

² Fejérpataky: A pannonth. ap. al. lev. 177. l.

részt? Szent-István oklevelének írója-e s így önálló compositiónak tekinthető-e az, vagy pedig az egészet egy — előttünk ismeretlen — németországi oklevélből vette át?»¹ A paderborni egyház javára adott 1003-iki levél megfelel e kérdésre. Ebben összefűzve találjuk a két részt s nem inkább hihető-e, hogy Szent-István kancelláriája vette át azt Szent-Henrik kancelláriájától, mint az, hogy a magyar megelőzte volna mesterét, s tőle vette volna át a német?!

A többi egyező formulákra nézve elég azt mondanunk, hogy azok Szent-Henrik leveleiben is föllelhetők,² sőt ezen kifejezés «pro stabilitate regni nostri» tudtunkra III. Ottó leveleiben ismeretlen, ellenben Szent-Henrik 1008. után kelt levelében vagy ugyanezen szavakkal (pl. a saint-gisleni apátságnak adott 1018-ikiban) vagy ezzel egyértelműekkel kifejezetten³ olvasható.

A formulák tehát éppen nem bizonyítanak az 1001-ik év mellett, hanem, kivált ha az arengát tekintjük, inkább ellene.

Legerősebb érve azoknak, a kik a pannonhalmi apátság kiváltságlevelét 1001-ben keltnek tartják, a következő:

«Az írás mindvégig gondos, sehol javítás vagy betoldás s mindvégig *egy kéz írása*. Tévednek mindazok, kik Koller, Batthyány után azt hirdették, hogy az oklevél utóirata valamivel fiatalabb, mert a két rész tintájának színe elütő. Ez határozottan tévedés. Az oklevél mindvégig egy tintával van írva s egy kéz írása».⁴ «Ez ellenvetés ellen (az utóirat tintájának színe elüt a szövegétől) érvekkel nem felelhetünk, itt csak szembizonyosság dönthet. Azt már említettük, hogy az oklevél mindvégig egy kéz írása s mindvégig egy a tinta színe, bővebben ezt kifejtenuk fölösleges».⁵

Mind ez bennünket nem akadályoz abban, hogy az utóiratot későbbi hozzátoldásnak ne tartsuk. Az oklevél eredetijét mi is láttuk, azt e czélból külön megvizsgáltuk, és így a

¹ A pannonh. ap. al. lev. 179—80. ll.

² Migne. 140. k. 305, 306, 291, 280, 323 stb. ll.

³ U. o. 140. k. 341, 285. ll.

⁴ Fejérvataky: A pannonh. ap. al. lev. 2. l.

⁵ U. o. 142. l.

mi szemünk bizonyosságát a másik «szembizonyásnak» ellenebe állíthatjuk.

E sorok írója a szorgos vizsgálat után úgy találta, hogy a kérdéses utóirat apróbb betűkkel van írva, mint a kiváltságlevél felső része; a tinta színe nagyobbrészt egyforma ugyan, de mégis az utóiratban e szótól kezdve «Wag» szembetűnőleg halaványabb.¹ Az apróbb betű magában véve még nem hiba. Mert hiszen a XI. századbeli oklevelekben a datumot rendszeren kisebb betűkkel szokták írni. Ámde viszont nincs kirekesztve azon lehetőség, hogy nem az ilyen szokás, hanem valamely idegen kéz volt oka a betűk megaprosódásának.

De még ha a két írás hajszálíg egyforma volna is, bennünket nem hozna zavarba. Annak is tudnók magyarázatát adni. Fejérpataky L. a pannonthalmi kiváltságlevél legrégibb átiratáról beszélván, többek közt ezeket mondja: «II. Endre ezen átirata annyiban érdekes, hogy sz. István oklevelét nemcsak átirja, hanem *úgyyszólván lerajzolja*. Visszaadja, még pedig elég híven, a chrismont, a scriptura longiort s a monogrammat». ²

Nos tehát! nem lehetett Pannonthalmán a XII. században is (pl. annak második felében) olyan szerzetes, a ki azt az utóiratot ne csak oda írja, hanem a felső sorok betűit híven utánozván, oda is rajzolja? Az idő vasfoga később a két tinta közt való különbséget szépen elmosta, megszüntette s a mult század végén kész volt a csalódás.

Ha a külföldi irodalomba tekintünk, ezen állításunkat még inkább megerősítve látjuk. Mühlbacher nevű német tu-

¹ A tinta színének eme különböző volta még inkább feltűnő lehetett a XIII. század elején. Szerény nézetünk szerint csak ennek lehet tulajdonítani, hogy II. András király. III. Ince, III. Honorius és IX. Gergely pápa átiratai a «Wag» szó után nem másolják az utóiratot, hanem elébb közbeszúrnák: «Tributa autem, que a sancto rege Stephano ecclesie sancti Martini sunt donata, hec sunt: tertia pars de Poson» a többit pedig elhagyják. (Hist. Hung. Fontes I. 102. l. és a pannonthalmi levéltár). A kanczellárok ugyanis látván, hogy e helytt már más a tinta, nem érezték kötelezetteknek magukat a betűről-betűre való másolásra.

² Pannonth. ap. al. lev. 10. l.

dós pl. egy évtizeddel ezelőtt példákkal mutatta ki, hogy a külföldi másolók mily ügyesen tudták utánozni az eredeti levelek legkisebb írásvonásait és sajátságait is.¹ Semmi meglepő nincs azért abban, hogy ez utóirat betűi a fentebbiekhez annyira hasonlítanak.

Ideje tehát, hogy a régi csalódásból fölébredjünk és ez utóiratot ne tartsuk többnek, mint egy XII. századbéli följegyzésnek. Az ilyen pedig a maga korára nézve hiteles ugyan, de a hol egy-két századdal előbb mult dolgokról beszél, ott semmit sem ér.

A mozaikképen egy-egy rossz helyre rakott kő elrontja az egészek hatását. Éppen így a történelemben is egy helytelen, időrendileg hibás adat sokszor egy egész századnak multját összezavarja és a legnagyobb bonyodalmakat okozza. Dobjuk el tehát azt a hibás adatot, a pannonhalmi kiváltságlevél utóiratát! Mit foglal ott helyet méltatlanul a XI. század kútforrásai között, mikor semmi, de semmi sem bizonyítja, hogy oda való volna, sőt ellenkezőleg, annyi meg annyi czáfolhatatlan bizonyíték mutatja, hogy a XII. század terméke?!

A pannonhalmi kiváltságlevél akkor vet még csak gyönyörű fényt Szent-István korára, ha azt időrendileg illetékes helyére, az 1030-ik év tájára, teszszük át!

¹ Mittheilungen d. Instit. f. oestr. Gesch. II. k. 307. 1.

MÁSODIK RÉSZ.

A SZILVESZTER-BULLA.

A próbakő menti meg az ékszerészt a keserves csalódástól: a hamis ékkövek vételétől. Próbakőre, a diplomatika próbakövére, van szüksége a történettudománynak is, hogy megóvja magát a rászedéstől. Némely oklevél oly becses a történettudós előtt, mint valami drágakő, de éppen az ilyen bizonyos tekintetben félelmes is. Mert valamint nem a kavicsot vagy kőszént szokták hamisítani, hanem az ékköveket, éppen úgy nem holmi pörhalasztó, birságoló leveleket szoktak koholni, hanem nevezetes, jelentős dologról szólókat.

A Szilveszter-bulla is ilyen félelmes jószág. Drágakőhöz hasonlít. Fényes, csillog az egész. Hírneves ember írja, első királyunk kapja, országos dologról beszél. — De csillogása ne vakítson el bennünket, hanem inkább arra sarkaljon, hogy elfogulatlanul, minden eszköz fölhasználásával vizsgáljuk meg igaz-e? vagy hamis?

A valódi drágakőnek nincs oka félni a próbakőtől.

Ismeretes dolog történetíróink előtt, hogy Inchoffer Menyhért «Annales Ecclesiastici Regni Hungariæ» cz. munkájában 1644-ben egy II. Szilveszter pápa nevében szóló, István magyar fejedelemhez intézett s 1000. márcz. 27-én keltezett levél látott napvilágot. Ismeretes, hogy e közönségesen II. Szilveszter-bullája néven ismert levél hitelessége felett idestova másfél százados irodalmi harcz folyt. Megkíméljük magunkat, megkíméljük olvasóinkat e hosszas vitatkozásnak leírásától; a ki talán nem ismerné, megtalálhatja azt: Lányi «Magyar egyháztörténelmében»¹ vagy Balics újabb művében.²

¹ I. k. 230—235. ll.

² A rk. egyház története Magyarországon. I. k. 34—42. ll.

A vitatkozás még ma sem szűnt meg. A mennyire figyelemmel kísértük, a legújabb állapota az irodalmi harcznak ez: Mátyás Flórián legalább is teljesen interpoláltnak tartja e levelet,¹ míg ellenben Pauler Gyula 1884-ben oly tisztelettel nyilatkozott róla, hogy nincs benne «még valamire való interpolatio sem»². Ugyancsak 1884-ben jelent meg Schönvitzky Bertalan e tárgyról szóló külön értekezése, s ebben főkép diplomatikai szempontból vizsgálva a levelet, azt történeti szempontból igaznak, de diplomatikai szempontból «nem igaznak» és «nem hitelesnek» tartja.³ Körülbelül ilyen ingadozó álláspontot foglal el a levéllel szemben Dr. Balics Lajos is,⁴ de Surányi János azt ismét oly erős hitelűnek, annyira valódinak tartja, hogy annak szavaira jelentős jogi következményeket épít.⁵ Boldogult Ipolyi püspök a magyar koronáról szóló művében szintén valódinak, hitelesnek hirdeté azt, sőt egész új szempontból hozott föl mellette szóló, noha csekély értékű érveket.⁶

Nem csoda ezek után, ha egyes emberek kétségbeesnek e kérdés megoldása felett; így pl. Horvát Árpád azt az elvet vallja, hogy «a bulla hitelessége felől absolute megdönthetetlen véleményt mondani nem lehet»⁷

Ha az abszolút megdönthetetlenség annyi, mint a matematikai bizonyosság, akkor persze nem lehet, mert ilyen a diplomatikában nem létezik. De, hogy erkölcsileg véve biztos ítéletet lehet mondani, azt az alábbiakban megmutatjuk, vagy legalább is igyekszünk megmutatni.

Mindenekelőtt azonban lássuk a tárgyalandó bullát.

Sylvester Episcopus Servus Servorum Dei Stephano Duci Hungarorum Salutem et Apostolicam Benedictionem.

Legati Nobilitatis Tuæ, in primis vero carissimus Conrater noster Astricus, venerabilis Colocensis Episcopus,

¹ Hist. Hung. Fontes Dom. I.

² Századok. 1884. 745. l.

³ II. Sylvester bullája. Temesvár. 78. l.

⁴ I. m. 42. l.

⁵ Magyar Sion. 1888. 587—88. ll.

⁶ A magyar szent korona története. Nagy folio. 17—24. ll.

⁷ Bevezetés a magyar oklevéltaiba. 88. l.

tanto majori cor nostrum laetitia affecerunt, ac minori officium suum labore confecerunt, quanto divinitus praemoniti cupidissimo animo illorum adventum de ignota nobis gente praestolabamur — Felix legatio, quae coelesti praevenia Nuncio, atque Angelica pertractata ministerio, prius Dei conclusa est decreto, quam a nobis audita fuisset. — Vere non volentis, neque currentis, sed secundum Apostolum misereantis est Dei: qui, teste Daniele, mutat tempora et aetates; transfert regna, atque constituit: revelat profunda et abscondita, et novit in tenebris constituta, quia lux cum eo est: quae, sicut docet Joannes, illuminat omnem hominem venturum in hunc mundum. — Primum ergo gratias agimus Deo Patri, et Domino nostro Jesu Christo, qui temporibus nostris invenit sibi David filium Geysae, hominem secundum cor suum, et luce irradiatum caelesti suscitavit illum pascere Israel populum suum, electam gentem Ungarorum. Deinde laudamus pietatem Sublimitatis tuae in Deum et reverentiam erga Sedem Apostolicam, cui, divina patiente misericordia, nullo meritorum nostrorum suffragio, praesidemus. — Tum vero largitatem liberalitatis, qua B. Petro, Apostolorum principi, Regnum ac Gentem, cujus Dux es, cunctaque tua ac te ipsum per eosdem Legatos et literas perpetuum obtulisti, digno praecono commendamus. — Hoc enim facto egregio aperte testatus es, et revera talem Te merito esse demonstrasti, qualem, ut nos te declarare dignaremur, studiose expetivisti. — Sed parcimus. — Neque enim necesse est, ut quem tot ac talia praeclare pro Christo gesta facinora voce publica clamant, quemque Deus ipse commendat, amplius commendemus. — Quare, gloriose Fili! cuncta a Nobis et Sede Apostolica expostulata, diadema, nomenque Regium, Strigoniensem Metropolim, et reliquos Episcopatus de Omnipotentis Dei ac Beatorum Petri et Pauli, Apostolorum ejus, autoritate, praemonente atque ita jubente eodem Omnipotente Deo, cum Apostolica et Nostra benedictione libenter concessimus, concedimus et impertimur. Regnum quoque a Munificentia Tua S. Petro oblatum, Teque una, ac Gentem et Nationem Ungaricam praesentem et futuram sub protectionem Sanctae Romanae Ecclesiae acceptantes, Prudentiae Tuae, Haeredibus ac legitimis successoribus Tuis

habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus et conferimus. — Qui quidem Haeredes ac Successores tui quicumque, posteaquam per Optimates legitime electi fuerint, teneantur similiter Nobis, et successoribus Nostris per se vel per legatos debitam obedientiam ac reverentiam exhibere, seque Sanctae Romanae Ecclesiae, quae subjectos non habet, ut servos, sed ut filios suscipit universos, subditos esse ostendere, atque in Catholica fide, Christique Domini ac Salvatoris nostri religione firmiter perseverare eandemque promovere. — Et quia Nobilitas Tua Apostolorum gloriam aemulando Apostolicum munus, Christum praedicando ejusque fidem propagando, gerere non est dedignata, Nostrasque et Sacerdotii vices supplere studuit, atque Apostolorum Principem prae caeteris singulariter honorare: idcirco et Nos singulari insuper privilegio Excellentiam Tuam, Tuorumque meritorum intuitu, Hæredes ac Successores Tuos legitimos, qui, sicut dictum est, electi, atque a sede Apostolica approbati fuerint, nunc et perpetuis futuris temporibus condecorare cupientes, ut, postquam Tu, et illi, Corona, quam mittimus, rite juxta formulam Legatis Tuis traditam coronatus vel coronati exstiteritis, Crucem ante se, Apostolatus insigne, gestare facere, possis et valeas atque illi possint valeantque; et, secundum quod divina gratia Te et illos docuerit, Ecclesias Regni Tui praesentes et futuras Nostra ac Successorum nostrorum vice disponere, atque exordinare, Apostolica auctoritate similiter concessimus, volumus et rogamus, sicuti in aliis literis, quas in communi ad Te, optimatesque Regni, et cunctum fidelem populum per Nuncium nostrum, quem ad Te dirigimus, deferendis plenius hæc omnia explicata continentur.

Oramus omnipotentem Deum, qui Te de utero matris Tuae vocavit nomine Tuo ad Regnum et Coronam, quique diadema, quod Duci Polonorum confectum per Nos fuerat, Tibi dandum mandavit, augeat incrementa frugum justitiae suae, novellas plantas Regni Tui rore suae benedictionis perfundat largiter: Regnum Tuum Tibi, Teque Regno servet incolumem, ab hostibus visibilibus et invisibilibus protegat, ac post terreni Regni molestias in coelesti Regno

*Corona adornet aeterna. — Data Romae VI. Kal. Ap. il. Indictione decima tertia.*¹

II. Szilveszter eme bullája, a mint látjuk, adománylevél. A pápa Szent-Istvánt megajándékozza a koronával (diadema), királyi névvel (nomen regium), az apostoli szentszéknek följánlott országot neki visszaadja; megengedi, hogy maga előtt keresztet vitethessen és az egyházakat rendezhesse.

Származásáról Inchoffer Menyhért Levakovics Ráfáel ferenczrendű szerzetes és hittanár előadása nyomán azt írja, hogy e levelet Verancsics Antal 1550-ben a trauai egyház levéltárában találta és Memorialis című művébe sajátkezűleg leírta. Azután Georgier Athanáz kezéhez jutott, a ki kevéssel 1644 előtt (nuper) Bécsben Levakovicsnak adta át, ez pedig Inchofferrel közölte, a ki végre sajtó alá adta.²

A bulla hitelességének megtámadói ezen előadásban mindjárt okot leltek a hitelesség kétségbevonására. Levakovicsnak Kerchelich Boldizsártól adott jellemzéséből azt következtették, hogy Levakovics e bullát a római Curia követeléseinek támogatására készítette volna. Természetesen a védelmezőknek könnyű volt aztán kimutatniok, hogy e bulla inkább a magyar királyok érdekeit támogatja, mintsem az apostoli szentszékét, s ennél fogva azt Levakovics ily okból nem készíthette.

A támadóknak kiinduló pontja hibás volt. Nem Levakovics jellemzéséből kell itt kiindulni, hanem a származás mesés voltát kell kimutatni.

Igy pl. kézzelfogható hazugság az, hogy e bullát Verancsics 1550-ben a trauai egyház levéltárában másolta volna le. Verancsics levelei legnagyobb részt megmaradtak maig és e levelek keltezéséből 1546-tól élete fogytaig kimutatható, hol, merre járt, s ott meddig tartózkodott. 1546. aug.-decz. hónapokban Krakkóban volt,³ 1547-ben egész éven át

¹ Magától értetik, hogy e bullát majd minden Szent-István idejét tárgyaló történetíró fölvette munkájába; kinyomtatta azonkívül számos oklevél-kiadó, többen lefordították magyarra is. L. Schönvitzky i. m. 11. és 15. ll.

² Inchoffer adatai. Schönvitzkynél i. m. 6—8. ll.

³ Magyar történelmi emlékek. VII. k. 200—243. ll.

Gyula-Fehérvártt tartózkodott,¹ 1548-ban folyton Krakkóban,² 1549-ben szeptemberig Nagy-Váradon és Gyula-Fehérvártt volt,³ szeptember és október hónapokat Krakkóban,⁴ novembert Bécsben,⁵ deczembert Sárvártt töltötte.⁶ A kérdéses 1550-ik évben január és februárban még mindig Sárvártt volt,⁷ márcziusban Bécsbe ment és itt volt még július 7-én.⁸ Augusztus hónapban újra Sárvártt találjuk.⁹ Szeptember hónapban még egyszer visszament Bécsbe¹⁰ s onnan Egerbe indult, a hol végre állandóbb lakást vett.¹¹ Itt találjuk őt 1551. évben is.¹² Ide, Magyarországhoz lánczolták őt javadalmi, Oláh Miklóstól kapott megbízatásai, majd a követségek, melyeket magára vállalt; úgy, hogy ő ez időben Trauban nem járt, nem is járhatott.

Az tagadhatatlan, hogy Verancsics éppen 1550-ben levelezésben állott Andronicus Tranquillus nevű traui barátjával, de ez Levakovics ügyén semmit sem segít; mert Levakovics szerint maga Verancsics másolta le e bullát; és mert az említett levelezés mutatja, hogy ez az Andronicus éppen nem foglalkozott történelemmel, maga Verancsics a költészet művelésére, a madarászat és halászat élvezésére biztatja őt.¹³

Levakovicsnak további előadása a bulla származásáról szintén valótlan, vagy legalább szerfölkött gyanús híreket tartalmaz. Verancsics irodalmi hagyatékát és ennek sorsát jól ismerjük. De az irodalmi hagyaték közt «Memorialis» című munkát, a hagyaték birtokosai közt Georgier nevűt nem ismerünk. Verancsics halála után unokaöccse, Verancsics

¹ Magyar Történelmi Emlékek VII. k. 243—288. ll.

² U. o. 289—312. ll.

³ U. o. 313—338. ll.

⁴ U. o. 339—354. ll.

⁵ U. o. VIII. k. 1—9. ll.

⁶ U. o. 9—12. ll.

⁷ U. o. 12—42. ll.

⁸ U. o. 42—82. ll.

⁹ U. o. 83—91. ll.

¹⁰ U. o. 91—104. ll.

¹¹ U. o. 105—160. ll.

¹² U. o. 160—170. és kk. ll.

¹³ Magyar tört. emlékek. VIII. k. 50. l.

Fausztus kapta kezéhez nagybátyja összes műveit, ő utána a sebenicói gróf Dragonics-család örökölte azokat, ettől pedig a mult század végén Koller József és Széchenyi Ferencz szerezték meg, míg végre Kovachich György és Jankovich Miklós révén a pesti múzeumba kerültek.¹ Iratainak más, kisebb része vagy tán csak másolata Eger, Győr, Esztergom levéltáraiban található.

Nem értjük ugyan, hogy mirevaló volt mesés útlevéllé bocsátani a világba valamelyik oklevelet, ha az igaz? de hát tegyük föl a jobbat. Lehet, hogy magát Levakovichot is megcsalták s azért ne ítéljük el mindjárt, hanem vizsgáljuk a bulla minden részét, és keressük az igazságot.

Mivel a bullának eredetije sehol sincs, senki sem látta, a diplomatikának összes szabályait itt sem alkalmazhatjuk. Ujra azon ismertetőjeleket vesszük tehát elő, a melyeket fentebb Szent-István okleveleinek megítélésében használtunk, s a melyek, mint láttuk, célhoz vezettek bennünket, vagyis kutatni fogjuk: megegyezik-e ezen bulla *a)* a kor viszonyaival, *b)* az egykorú oklevelekkel, *c)* a későbbi oklevelek adataival?

I. A mi először is a kor viszonyaival való megegyezést illeti, maga az oklevel tartalma nem ad alapos okot a gyanúra. Szokatlan dolog, igaz, a miről tudósít; de a mi szokatlan, azért még nem éppen hamis; hisz mi lenne a világból, ha sohasem fordúlnának elő a köznapiságtól, a megszokott rendtől elütő események?!

Annál különösebb tehát és annál rosszabb hatást gyakorolhat ránk, hogy a fontosabb, a tartalom tekintetében nem találunk ellenmondást a kor viszonyai és a bulla között, s a kevésbé fontos dologban az oklevél stílusában, kifejezéseiben bukkanunk olyan dolgokra, a melyek már nem csak szokatlanok, hanem abban a korban ismeretlenek is és a kor viszonyaival összeegyeztethetetlenek.

Ilyen mindjárt a második mondatban az, hogy Szent-István követei a pápa előtt ismeretlen népből (de ignota nobis gente) valók voltak. Minden más pápa mondhatta volna ezt

¹ Magyar tört. emlékek. II. oszt. II. k. VI—X. II.

magáról csak II. Szilveszter nem, mert ő az Ottó császárok udvarában nevelő volt, azok udvarában pedig a magyarok követői is megfordultak, úgy hogy II. Szilveszter alkalmasint nem csak névről, hanem látásból is ismerte a magyarokat. De különben is csak azt a népet nevezheti valaki ismeretlennek, a melyről semmit sem hallott, fejedelmeiről, viszonyairól semmit sem tud. Európa népei közül pl. egy sem ismeretlen a művelt ember előtt, noha egyik-másikból egy szál embert sem látott.

Hogy aztán II. Szilveszter, noha Németországban élt és korának legkiválóbb politikusa volt, a magyarok viszonyait, annak fejedelmét, a keresztény vallásnak hazánkban való terjedését, egyszerűen nemzetünket nem ismerte volna, és így azt ismeretlennek nevezhette volna, bajos elhinni. Minden magyarázat ennek az «ismeretlen nép» kifejezésnek megfejtésére elégtelen.

Az is különös, hogy a pápai bulla negyedik mondata a szentírás e szavaival kezdődik: «Vere non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.» Kétségtelen, hogy a szentírás szavait jellegül használhatja minden kor. De az is kétségtelen másrészt, hogy ama könyvből minden kor más és más mondatokat szokott kivenni vezérelvül, azokat t. i. a melyek azt a kort mozgató eszméket legvelősebben fejezik ki. Az arianusok korában pl. a «Deus erat Verbum» volt a jelszó, később «iustus ex fide vivit» akkor pedig, midőn a XVI. század végén és a XVII. elején a praedestinációról folyt a harcz, a fentidézett «Vere non volentis.»¹ Ez érvnek valami nagy fontosságot nem tulajdonítunk ugyan, de jeleznünk kell, hogy a bulla megjelenése éppen abban az időben történik, mikor a bullában foglalt vezéreszme, a kornak is egyik jelmondata volt.

Azon föltételek, a melyek alatt Szent-István utódai az országot bírhatják, ezek: «Teneantur Nobis et Successoribus nostris debitam obedientiam et reverentiam exhibere *in catholica fide* Christique Domini ac Salvatoris nostri religione perseverare». A vallásra nézve itt két föltétel van és pedig

¹ Tudjuk, hogy I. Rákóczy Györgynek is ez volt jelmondata.

az, hogy Szent-István utódai katolikusok s keresztények legyenek (*Christi Religione persistere*). Ezt a második föltételt pogányból megtérten szemben értjük, de az első II. Szilveszter korára nézve anachronismusnak tartjuk. Ugyanis II. Szilveszter idejében más keresztény egyház, mint a katolikus, nem volt; (a konstantinápolyi görög egyház még nem szakadt el és legalább színleg az egység a két egyház közt fennállt), ez a föltétel tehát fölösleges volt. Mivel pedig komoly, hivatalos iratban ilyenforma fölösleges föltételeket: a ki írni nem tud, váltót nem írhat alá stb. nem tesznek, ez a föltétel csak azon korban keletkezhett, a mikor arra szükség volt. Ámde mit tapasztalunk, ha a későbbi okleveleket vizsgáljuk?

II. Orbán 1096-ban ígéretet tesz Kálmán királyunknak *«dummodo in unitate eiusdem ecclesiae apostolicae firma stabilitate perman eas»*¹ föltétel alatt. IX. Bonifác 1403 különféle lelki kegyelmeket oszt 200 személynek: *«illis tamen in sinceritate fidei, unitate sancte Romane ecclesie et obedientia et devotione nostra et successorum nostrorum Romanorum Pontificum, canonice intrantium, persistentibus»*² XXIII. János 1410-ben kibékül Zsigmond királlyal, de kiköti: *«si idem rex, descendentes aut successores sui ullo unquam tempore, quod absit, a fidelitate, devotione et obedientia nostris vel successorum nostrorum quoquomodo subtraxerint»*³ a levelei érvénytelenek legyenek.

Ime, még a nyugati nagy egyház-szakadás korában sem találják szükségesnek az *«in catholica fide»*-féle föltételt! Nem nevezhetnők-e már most annak használatát egy Szilveszter-féle bullában öt százados anachronismusnak? Nem gyanakodhatunk-e, hogy az olyan levél abban az időben készült, mikor már több fejedelem protestánsná lett, és így egyedül azon föltétel, hogy keresztény maradjon, már nem volt elégséges?

De, még ha tehetnénk is, ezek miatt (mivel jó részt csak gyanítgatások, valószínűségek), még nem törünk föltétlenül

¹ Fejér. II. 15. l.

² Monum. Vatic. S. I. T. IV. 536. l.

³ Theiner: Monumenta s. Hung. illust. II. 187. l.

pálczát a Szilveszter-bulla felett. A vakmerő ítéletnek még látszatát is kerülni óhajtjuk, és azért más, világosabb, kézzel-foghatóbb érvek után kutatunk.

Vegyük elő a második ismertető jelt, az egykorú levelekkel való megegyezés kérdését. És pedig, hogy könnyebben czélt érjünk, osszszuk a dolgot két részre; vizsgáljuk meg *a*) egyezik-e az itt tárgyalt Szilveszter-bulla az egykorú pápai levelek szerkezetével és formuláival? *b*) egyezik-e az egykorú levelek adataival?

Az első *a*) összehasonlítás nem lesz oly nehéz, mint első pillanatra gondolnók. Mert igaz ugyan, hogy a pápai levéltárt óriási veszteségek érték, de mégis külföldön (kivált Olasz-, Francia-, Német- és Spanyolországban) annyi X. és XI. századbéli pápai levél maradt fenn, hogy azon országok oklevéltudósai, a kik kezdve Mabillontól napjainkig mindig érdeklődéssel kutatták a pápai levelek kiállításának módját, azokból megállapíthatták és már megállapították a pápai kancellária szabályait s a kiállított levelek ismertetőjeleit. A Nouveau Traité szerzői századról-századra haladva mutatták ki, minők voltak korszakonként a pápai levelek írásmódja, pecsétei, formulái stb.¹ Ujabban megkönnyíti e munkát a II. Szilveszter korában használatban levő formula-gyűjteménynek a hírneves Liber diurnus-nak kritikai kiadása. E kiadást Sickel Tivadar, a külföld egyik legnagyobb es elismert diplomatikusa, rendezte² s ez által most azon helyzetben vagyunk, hogy II. Szilveszter leveleit ugyanazon könyvvel vethetjük össze, a melyből a pápai kancellária a formulákat egykor kiírta.³

A többi, külföldi írók idevágó értekezéseinek fölsorolása helyett legyen elég csupán Bresslau Harry nemrég megjelent könyvére hivatkoznom. Ő, természetesen fölhasználva a régibb kutatások eredményeit is, e tárgyban körülbelül ezeket mondja:

¹ A negyedik könyvben. Csak a német fordítás van kezemnél. Ebben (Neues Lehrgebäude der Diplomatik) a VII. k. 194—470. ll. foglalja el.

² Liber diurnus Romanorum Pontificum. Bécs. 1889.

³ U. o. XLVII—XLVIII.

A pápai kancellária a X. században és a XI. század elején egész IX. Leo idejéig (1049) kétféle okiratokat állított ki: egyszerű leveleket (*epistolæ*) és kiváltságleveleket (*privilegia*). Az előbbieket az utóbbiaktól a keltezés különbözteti meg. Az egyszerű levelekben a keltet nem teszik ki, vagy legfeljebb a napot, ellenben a kiváltságlevélben rendszeren meg van a keltezés, még pedig kétféle alakban. Első alak az úgynevezett formula scriptoris. Ebben ki van téve a kiváltságlevél írójának a neve (és ez nem csak fogalmazta, hanem írta is az okiratot) aztán a kelet hónapja és az *indictio*, egyéb semmi. A másik a nagykeltezés (*magnum datum*). Ez megmondja a kelet napját és hónapját, fölemlíti azt a kancelláriai főtitest, a kinek felügyelete alatt készült az okirat, a pápa és a császár nevét, uralkodásuk évét és végre az *indictiót*.¹

Másutt azt írja Bresslau, hogy V. Gergely és II. Szilveszter uralkodása alatt egész a 1000-ik év végéig János albanói püspök, mint *Bibliothecarius Romane ecclesie*, jegyezte alá a nagyobb jelentőségű leveleket.²

Bresslau idézett tételein kívül szorosan tárgyunkat illeti még Ewald Pál tanár «Zur Diplomatik Sylvesters II.» cz. értekezése.³ Ebben kimutatja Ewald, hogy II. Szilveszter a kiváltságlevelek készíttetésében szigorúan ragaszkodott a pápai kancellária régi hagyományaihoz; nevezetesen bulláit még mindig az Egyiptomból Sziciliába átültetett papírnövényből készült papirosra, vagy mint akkor nevezék *iuncus*-ra (in *iunco*, in *iuncis*) iratta, pedig az ilyen papir drága, beszerzése pedig a keresztényekre szegényethozó volt, mert azt dühös ellenségeiktől, az araboktól, kellett venniök. Csak 3-ik utódja, VIII. Benedek szakított a régi szokással és iratott pergamenre.⁴ Ki mutatja továbbá, hogy II. Szilveszter kancelláriája is a *Liber diurnus* formuláit használta⁵ és végül, hogy II. Szilveszter bullái *chrismonnal*, *Bene valet*-vel és *tírói*

¹ Handbuch der Urkundenlehre. 1889. 69—70. ll.

² U. o. 184—85. ll.

³ Neues Archiv der Gesellschaft für ältere Geschichtskunde. IX. k. 323—357. ll.

⁴ U. o. 331—42. ll.

⁵ U. o. 342. és 354. ll.

jegyekkel végződtek, a melyeknek értelme : Gerbertus, qui et Sylvester, Romanus Episcopus.¹

Ebből kitetszik, hogy Szilveszter a pápai levelek kiállításaiban nem tesz kivételt, ő az ő korában érvényes szabályokat nem törölte el, és éppen azért teljes joggal kereshetjük az itt tárgyalt bulla és az ő többi levelei között az egybehangzást és az akkor érvényes szabályok megtartását.

Hogy az egybevetés annál könnyebb legyen, felsoroljuk itt azon alkatrészeket, a melyekből II. Szilveszter idejében a pápai kiváltságglevelek (bullák) állottak. — Hogy miért csupán a kiváltságglevelekét? arra megfelel maga a tárgyalt Szilveszter-bulla. Ebben ugyanis ezen szavak olvashatók : «Concessimus, concedimus et impertimur» «Regnum . . . tuæ Prudentiæ . . . reddimus et conferimus» «Idcirco et Nos *singulari privilegio* Excellentiam tuam . . . condecorare cupientes . . . concessimus». — Lehetetlenség tehát ezt az iratot másnak tartani, mint kiváltságlevélnek ; akkor pedig csak az ilyenek alkatrészeit kereshetjük benne.

I. Bevezető rész (Protocollum.)	{	1. A cím. Inscriptio (vagyis a pápa és azok nevei, a kiknek a kiváltságlevél adatik).
		2. Előszó. (Arenga.)
		3. Kihirdetés. Promulgatio. (Többször elmarad.)
II. Tartalmi rész (Contextus.)	{	4. Elbeszélés. Narratio.
		5. Rendelkezés. Dispositio.
III. Befejező rész (Eschatocollum.)	{	6. Megerősítés. Corroboratio. (Rendesen az ellenszegülők kárhoztatásából, s az engedelmeskedőkre mondott áldásból áll.)
		A kancelláriai tiszt aláírása.
		A kelet. Olykor a chrismon, a «Bene Valet» jókívánnat és aláírás.

II. Szilveszternek, továbbá elődjeinek, valamint két utódjának (VIII. János és IV. Sergius) kiváltsággleveleiben az inscriptio mind egy csapáson halad.

Pl. II. Szilveszternek a fuldai apátság számára adott kiváltságlevele így kezdődik :

«Sylvester episcopus, servus servorum Dei, dilectissimo filio Erkanbaldo Abbati sacri monasterii Salvatoris nostri Jesu Christi

¹ U. o. 327—331. l.

cunctisque tuis successoribus Abbatibus eiusdem cœnobii in perpetuum.»¹

Az urgeli püspökség javait megerősítő kiváltságlevél inscriptiója ez :

«Silvester, episcopus, servus servorum Dei, reverentissimo Urgellensis Ecclesie Episcopo tuisque successoribus in perpetuum.»² (1001.)

A girondi püspöknek adott kiváltságlevélben szintén hasonló inscriptiot olvasunk :

«Silvester, episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Odoni, episcopo sancte Gerundensis Ecclesie tuisque successoribus in perpetuum.» (1002-ből.)³

Éppen ilyen az inscriptio XVIII. János kiváltságleveleiben és VI. Sergius ilyen okiratainak legtöbbszörében. Két 1011-iki kiváltságlevél inscriptiója már egy kissé hosszabb :

«Sergius episcopus, servus servorum Dei, Olive religioso Abbati sancti Michaelis Archangeli sanctique Germani, confessoris Christi, monasterii, quod situm est in valle Confluente iuxta Fluvium Literani, in locum, quem vocant Cuxanus, tibi que tecum que manentibus et per te tuis illorumque successoribus salus et pax et apostolica benedictio, quoad mundus permanet. Amen.»⁴

De ki nem látja, hogy e formulában is még benne van a régebbi formula két ismertetőjele, t. i. hogy a kiváltságlevél az utódoknak is (successoribus) szól és örökre (in perpetuum, vagy quoad mundus permanet) érvényes?

Az inscriptiók ezen egyöntetűsége a Liber diurnus-on alapszik. Ez szabja meg, hogy ha «diversa privilegia apostolice auctoritatis»-t kell készíteni, akkor az inscriptió ilyen legyen : «Ill' episcopus, servus servorum Dei ill' religioso abbati venerabilis monasterii . . . et per eum (successoribus) in eodem venerabili monasterio in perpetuum.»⁵

Állítsuk már most ezek mellé a tárgyalás alá vett bulla inscriptióját : «Sylvester, Episcopus, servus servorum Dei,

¹ Mignenél 139. k. 272. l.

² Migne. 139. k. 278. l.

³ U. o. 281. l.

⁴ U. o. 1504, 1509. ll.

⁵ Sickel: Liber diurnus 111. l.

Stephano, duci Hungarorum, salutem et apostolicam benedictionem». Első pillanatra látjuk, hogy ez teljesen elütő a fentebb közölt, hiteles inscriptióktól. A vezérnek nincs semmi megtisztelő jelzője (pl. dilecto filio vagy serenissimo), nincs semmi szó arról, hogy a bulla utódainak is és örök időre szól (successoribus tuis in perpetuum). Ez pedig annál nagyobb hiba, mert a bulla tartalma később nagyon is feltűnőleg tudatja, hogy az adott jogok és kiváltságok nem csak Szent-Istvánt, hanem utódait is illetik. Semmi ok sem volt arra, hogy az inscriptiónál a rendes formula szavait megváltoztassák, abból valamit kihagyjanak, sőt éppen ellenkezőleg ok volt arra, hogy a kérdéses szavakat (successoribus tuis in perpetuum) még ha a formula nem követeli is, betegyék. Miért nem tették tehát bele? Nincs más magyarázata, mint az, hogy ez inscriptiót nem II. Szilveszter vagy kancelláriája, hanem valaki más készítette.

Kimondhatjuk ennél fogva, hogy a kérdéses bulla inscriptiója az egykorú, hiteles kiváltságlevelekével nem egyezik.

Ha a fentebb közölt rendszer alapján tovább haladva keressük a vizsgálat alá vett bulla részeit, némi megütődéssel vehetjük észre, hogy nincs benne előszó (arenga), hanem egyenesen az okirat keletkezésének oka van felsorolva, vagyis a narratio, elbeszélés kezdődik. Hagyján, gondolhatnók; különös ugyan, hogy ily nagy jelentőségű levélben előszó nem lenne, de más bullánál is elmaradt néha, ebből tehát fegyvert nem kovácsolhatunk. De, a mint tovább olvassuk a bullát, egyszerre olyan szavakra bukkanunk, a melyek másutt előszó gyanánt szerepelnének. «Vere non volentis, neque currentis, sed secundum apostolum miserentis est Dei, qui, teste Daniele, mutat tempora et ætates, transfert regna et constituit, revelat abscondita et novit in tenebris constituta, quia lux cum eo est, quæ, sicut docet Joannes, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.» — Ilyen theologikus mondat megjárja előszónak (arenga), de a praktikus dolgokra áttérő elbeszélésben éppen nem illik belé. Utóvégre tehát föl lehetne tennünk azt az esetet, hogy e mondat volna az előszó, ámde ezzel sem segítünk a kérdéses bulla ügyén, mert az hallatlan dolog, nem csak a pápai kivált-

ságlevelekben, hanem bárminő oklevélben, hogy az előszó (arenga) az elbeszélés (narratio) után következzen.

A bulla elbeszélés és intézkedés nevű részeivel összehasonlítás végett főlegesen bőven foglalkoznunk.

Tudjuk, hogy e részeknél megszokott, megállapított formulákat rendszeren nem használtak; annyi mindenféle tárgyban kellett intézkedést tenni, hogy mind azokra szabatos, egyöntetű formulákat még akkor nem alkothattak.

Hanem aztán, mikor az intézkedés le van írva, nincs semmi ok arra, hogy a megerősítés ne történjék a megszokott formulákban, sőt éppen a dolog rendkívüli volta a Szent-Istvánnak (e bulla szerint) adott jogok halmaza kívánja, hogy e megerősítés el ne maradjon, hanem még keményebben hangoztattassék.

A X—XI. századbéli pápai kiváltságlevelekben a megerősítés, mint már fentebb jeleztük, két részből áll; az ellen-szegülők kárhooztatásából és az engedelmeskedőkre adott áldáskivánatból. II. Szilveszternek és utódainak kiváltságleveleiben a megerősítést többnyire ezen formulával fejezik ki:

«Si quis autem temerario ausu, quod fieri non credimus, contra huius nostre apostolice confirmationis seriem venire tentaverit, sciat se domini nostri, apostolorum principis, Petri anathematis vinculo innodatum et cum diabolo et eius atrocissimis pompis atque cum Juda traditore domini et Salvatoris nostri Jesu Christi in eternum ignem concremandum simulque et in voragine tartarea demersum cum impiis deficiat. Qui vero custos et observator huius nostri privilegii extiterit, benedictionis gratiam et vitam eternam a Domino consequatur.» (1001, 1002, 1005, 1011-iki kiváltságlevelek.)¹

Természetesen vannak másféle formulák is, de bátran merjük állítani, hogy azok ettől csak a szavakban különböznek, a gondolatmenet mindig ugyanaz. Így pl. a visley-i monostor kiváltságlevelében (1001.) ugyanaz ezen szavakkal van elmondva:

«Si quis . . . contra hanc institutionis nostre paginam tentaverit, percussus apostolico anathemate potestatis honorisve sui dignitate careat reumque se coram divino iudicio cognoscat; et nisi ea, que a se male acta sunt, deflexerit, a sacratissimo cor-

¹ Migne. 139. k. 279, 282, 1482, 1515. II.

pore domini nostri Jesu Christi alienus fiat, atque eterno examini districte ultionis subiaceat. Cunctis autem eidem loco iusta servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi, quatenus et hic fructum bone actionis recipiant, et apud eternum iudicem premia eterne pacis invenient.»¹

Sorolhatnánk még föl egy-két hasonló vagy teljesen egyező formulát. Sőt felsorolhatnók a Liber Diurnus összes kiváltságlevél alakjait, mert mindenikben ott van a megerősítés, az ő kárhoztatásával és áldásával.² De minek? Hiszen akár-hogy forgatjuk a vizsgálat alá vetett bullát, abban ehhez hasonló megerősítést nem találunk, sőt még annak legkisebb nyomára sem akadunk. A mindenható Atyához intézett imádsággal végződik ez a bulla, s már csak azért is, de a megerősítés hiánya miatt még inkább összeegyeztethetetlen az egykorú, hiteles kiváltságlevelekkel.

Utolsó alkatrészei a pápai kiváltságleveleknek a kancellár aláírása és a kelet.

Már fentebb, mikor a kiváltságlevelek és az egyszerű levelek közt levő különbséget előadtuk, felsoroltuk, mi minden fordul elő a kiváltságlevelek eschatocollumában. Példában ez is könnyebben látható s azért II. Szilveszter többi hiteles leveleiből ide iktatunk a kétféle eschatocollumból egy-egy mintát:

... exitum. Scriptum per manus Petri notarii et scriniarii sancte Romane ecclesie in mense Novembri indictione tertia decima.

Következik a chrismon, Bene valete, azután a tirói jegyek, melyek a pápa nevét jelentik. Végül

Datum VIII. Kalendas Decembris per manus Johannis, episcopi sancte Albanensis Ecclesie et bibliothecarii sancte Apostolice sedis, anno pontificatus donni (sic) Silvestri secundi papæ primo, imperante domno tertio Ottone a Deo coronato, magno et pacifico imperatore anno quarto in mense et indictione suprascripta³ (999 nov. 23.)

¹ Migne. 189. k. 281. l.

² Liber Diurnus 113, 118, 125, 127, 129, 131, 135. ll.

³ Eredetije Párisban a nemzeti könyvtárban. Közli Ewald: Neues Archiv f. ált. Geschichtskunde IX. 327—31. ll. V. ö. Migne. 139. k. 273. l.

Ez az ugynevezett magnum datum.

«...seculorum. Scriptum per manus Petri notorarii (sic) et scriniarii sancte Romane Ecclesiae in mense Decembri indictione suprascripta prima» (1002). Chrismon, Benevalete. A pápa aláírása tirói jegyekkel.¹ Vagy idézünk egyet, 999-ből valót: «...subiaceas. Scriptum per manus Petrinotarii et scriniarii Romane ecclesie in mense Aprili indictione duodecima» Chrismon, Benevalete, tirói jegyek.²

Ez a formula scriptoris.

Állítsuk már most ezek mellé a vizsgálat alá vett bulla eschatocollumát:

«Data Rome VI. Kal. Aprilis Indictione decima tertia.»

Óriási különbség a többi eschatocollumok és e közt! Itt először is hiányzik az író aláírása (scriptum per manus), pedig inkább a kelet hiányozhatik, mint a kancelláriai tiszttól aláírása. Aztán a keltezésben ki van téve a kelt helye és napja, holott a helyről említés sem lehet, az időt pedig a formula scriptoris csak a hónappal jelzi. Azt lehetne ugyan állítani, hogy a napnak kitételét a nagy keltezésből vette át ez esetben az író, de akkor meg hol van a nagy keltezésnek a többi része? S egyáltalában, ha már az eschatocollum utolsó mondata e szóval: Datum vagy Data kezdődik, akkor mindig a nagy keltezés következik a maga részletességével. Az ellenkezőre nincs eset.

Mivel tehát a vizsgálat alá vetett bulla a formulákra nézve a többi kiváltságlevelekkel és a pápai kancellária állandó gyakorlatával oly homlokegyenest ellenkezik, azt II. Szilveszter kancelláriájából származónak nem tarthatjuk. Bátran merjük állítani azt is, hogy annak írója soha sem volt az akkori pápai kancelláriának tagja, sőt még nem is látott, nem is olvasott valódi X—XI. századbeli pápai kiváltságlevelet.

Hivatkozhatunk e tekintetben egy külföldi szaktudósra, Coquelines Károlyra is. Ő az, a ki mult században (1739) összegyűjtötte és kiadta a pápák összes bulláit, s ennél fogva

¹ Eredetije Barcellonában. Közli Ewald i. h. 327—31. II.

² Ewald i. h. 327—31. II. V. ö. Migne 139. k. 279. I.

jól ismerte a pápák leveleinek alkatrészeit. Addig soha senkinek eszébe se jutott az itt tárgyalt bullának hitelességében kételkedni, de ő a formulákban tapasztalható eltéréseken már megütközött s azért nyíltan kimondá, hogy tartalmának nagy jelentősége miatt kiadja ugyan e történeti emléket, de azt kiváltságlevélnek nevezni nem meri (*celeberrimo huic monumento bullae nomen addere non auserim*).¹

Eddigelé tehát kimutattuk, hogy a vizsgálat alá vetett bulla a többi kiváltságlevelekkel a formulákra nézve teljesen összeegyeztethetetlen. A ki ismeri az összes egykorú kiváltságleveleket, a ki ismeri a pápai kancellária praxisának állandóságát, a ki tudja, hogy azt maga II. Szilveszter sem változtatta meg, az megérti egyúttal ezen érvünk jelentőségét is.

Már a Nouveau Traité szerzői kimondták, hogy az ez időbeli pápai levelek valódiságának legfőbb ismertetőjelei az *inscriptio* és az *eschatocollum*² és az újabb kutatások ezt teljesen megerősítették. Ki hihetne már most olyan iratnak, a melynek éppen az *inscriptio*ja és *eschatocolluma* olyan szörnyű hibás?! Nem volna ez más, mint szánt-szándékkal odadobni magunkat a tévedésnek.³

¹ Bullarum Rom. pontificium amplissima collectio. I. 399 l.

² Neues Lehrgebäude VIII. 203 l.

³ A magyar történetírás terén annyira szokásba jött a kibuvókeresés, hogy bennüket éppen nem lepne meg, ha az előadottak után is akadna *causarum desperatarum* fautor, a ki azt mondaná: lehet, hogy a mi Szilveszter-bullánk nem kiváltságlevél, ánde lehetett egyszerű levél magának a pápának kezével írva. — Hogy ezen kibuvó előtt is betegyünk az ajtót, megjegyezzük, *a*) hogy a kérdéses Szilveszter-bulla keltezése még az egyszerű levelekével is összeegyeztethetetlen, mert Szilveszter idejében az egyszerű levelekben nincs keltezés, vagy ha van, csupán a napot jelzi; itt pedig hely, év, *indictio* fordul elő, mintha csak *magnum datum* akarna lenni; *b*) lehetetlenség, hogy ily fontos dologban, mint a minőről a kérdéses bulla beszél (egy országnak és örök időre szóló egyházi joghatóságnak adományozása) megelégedtek volna egyszerű levéllel. Írt a pápai kancellária kiváltságlevelet nagyobb úr számára is, mint Szent-István. *c*) Végül pedig vigyázzon az a *causarum desperatarum advocatus*, mert úgy jár, mint a gyulai törvényszék előtt egyik ügyvédő. Váltig bizonyíttatta volna, hogy védettje meggondolatlanul, hízelően indulattól elragadtatva követte el

II. De vizsgáljuk tovább: vajjon egyezik-e a mi Szilveszter-bullánk az egykorú oklevelek adataival?

Fentebb (a pannonhalmi kiváltságlevél utóiratánál) bőven bebizonyítottuk, hogy Szent-Istvánt 1001. aug. 15-én koronázták meg. Azon adatok, a melyeket ott összeszedtünk, részben erre a bullára is vonatkoznak. Mert nagyon különösnek találjuk, hogy e bulla 1000. márcz. 27-én kelt és a koronázás csak 1001. aug. 15-én történt. Szent-Adalbert egykorú életrajza egy helyt azt írja, hogy 996-ban III. Otto és Szent-Adalbert kéthónapi utazás után Rómából Mainczba érkeztek.¹ Székes-Fehérvár körülbelül akkora távolságra esik Rómától, mint Maincz s ha már most Mainczba el lehetett érni két hónap alatt, mindenesetre eljöhettek volna a magyar követek is Székes-Fehérvárra annyi idő alatt. S így, ha e bulla keltezését elfogadjuk, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy e bulla és a korona június 1-ére hazánkban volt. De akkor miért nem koronáztatta meg magát Szent-István már az ezredik évben? Miért folyt le a korona megjövedele és a koronázás között több mint egy esztendő? Ezt csak úgy lehet megfejtetni, ha e bulla keletkezését legalább is arra az időre tesszük, a mikor már elhomályosult Szent-István koronázásának biztos tudata és azt egyszerűség kedvéért a kerek 1000-ik évre tették. — De vegyük ezt csak hozzávetésnek és kutassunk tovább.

E bulla szerint II. Szilveszter Szent-Istvánt az 1000-ik évben azon kiváltsággal tünteté ki, hogy ő és utódai országa

a gyilkosságot; de midőn a vádlottat kérdezték, az meg mindig azt hajtogatta, hogy biz' ő meggondolta, rég kifőzte magában a bűntettet. — Éppen így van itt is. — Mondhatja akárki, hogy nem kiváltságlevél ez; ha a legilletékesebb tanút, magát a kérdéses iratot vallatjuk, az mindig ellene mond ügyvédjének. Mert, mint már fentebb említők, olyan szavak fordulnak elő benne, mint «concessimus, concedimus et impertimur», «Regnum... tenendum, habendum, gubernandum ac possidendum reddimus et conferimus», a melyek csakis hivatalos okiratba (vagyis kiváltságlevélbe) valók, sőt még azt is nyíltan kijelenti, hogy általa a pápa Szent-Istvánt «*singulari privilegio*» akarja fölékesíteni. Sisiphus-i munka itt minden kibúvó-keresés!

¹ Pertz: Monum. Germ. SS. IV. 591. l.

jelen és jövőendő egyházait helyette és utódai helyett gondozhassák és rendezhessék.

Ellenben a pécsi püspökség alapítólevelében nyíltan kimondja Szent-István, hogy ezen püspökséget «*cum consensu sanctissimi Apostolici et in presentia eius nuntii, Azonis episcopi*» alapította.¹ A pécsváradi alapítólevélben pedig, mihelyt nem a földbirtokról, hanem egyházi jogok osztogatásáról van szó, ezt bocsátja előre a király: «*Preterea ex consensu et confirmatione Auctoritatis Apostolice non solum prescripti populi, verum etiam infra terre ipsius monasterii circumscriptionem possessiones habentium decimationibus curavimus preditare. Eadem etiam Auctoritate Apostolica mediante decrevimus, ut prefati cenobii Abbas generali tantum et solempni duntaxat synodo Strigoniensis Archiepiscopi interesse teneatur.*»²

E két egykorú, hiteles oklevél bizonyosága szerint Szent-István még 1009-ben, sőt 1015-ben is «*ex consensu sanctissimi Apostolici*» majd ismét: «*ex consensu et confirmatione Auctoritatis Apostolice*» intézkedik az egyházi ügyekben. Hogy az «*Apostolicus*» a pápát jelenti, azt a pécsi alapítólevél tárgyalásánál fölös idézettel mutattuk meg, hogy pedig az «*apostoli tekintély*» alatt a római pápát kell értenünk, azt a középkor irányában jártas ember figyelmeztetés nélkül is tudja. De már most mirevaló minden egyes esetben és oly föltűnően hivatkozni a római pápa beleegyezésére, ha már az 1000-ik évben hatalmat kapott a pápa helyett az egyházak rendezésére? A természetes logika azt hozná magával, hogy a király egyszer fölemlítvén a pápától kapott hatalmát, osztogassa e fajta rendeleteit. És lám a bakonybéli hamis alapítólevél írója már így tesz: «*a Romane Sedis supremo Pontifice habui auctoritatem, ut quibus vellem ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferrem*».³ Miért nem hivatkozik a királyi levél ezekben is erre a hatalomra általában, miért hivatkozik újra a pápa külön beleegyezésére? S még hagyján a beleegyezés, de a «*confirmatio*», «*jóváhagyás*» szóból joggal

¹ Lásd I. rész. III. oklevél.

² Fentebb I. rész. V. oklevél.

³ Fejér. I. k. 328. l.

következtethetjük, hogy Szent-István ezen intézkedéseket a pápai szék elé terjesztette, mert az különben nem hagyhatta volna jóvá. Ámde minek terjesztette elő Szent-István az ilyen egyházi intézkedéseket, ha már 1000-ben őt a pápa a maga és utódainak helyettesévé tette? Világos tehát, hogy a Szilveszter-bullában Szent-Istvánnak tulajdonított hatalomról maga Szent-István semmit sem tudott.

Mivel ekkép a vizsgálat alá vetett bulla az egykorú okleveleknek formáival és adataival ellenkezik, azt hitelesnek tartanunk nem lehet.

III. Az elmondottak után szinte fölöslegesnek tűnik föl a harmadik ismertetőjelt is elővenni. Hiszen a hitelesség kérdése főleg a második ismertetőjel bizonyításán vagy tagadásán fordul meg. A többieket csak akkor kell okvetetlenül előszednünk, ha a második ismertetőjelle határozott feleletet nem kapunk. Ezen Szilveszter-bullára nézve azonban az egykorú levelek adataiból világos tájékoztatást nyerünk, és így több szót vesztegetni rá nem nagyon érdemes. Megteszszük mégis. Megvizsgáljuk, vajjon egyezik-e a bulla a későbbi oklevelek adataival? Teszszük pedig ezt azért, mert a dolog a hozzá kötött jogi következmények miatt és a bullát védelmező írók tekintélye következtében szerfölött fontos, és mert a bulla védelmezői éppen a későbbi oklevelek adataival ügyeznek támogatni a bulla hiteles voltát.

Mindenki elismeri, hogy a Szilveszter-bullát közvetlenül és névszerint egyetlenegy oklevél, egyetlenegy író sem említi. Csak közvetett említésről lehet tehát szó; s csak azt vizsgálhatjuk, vajjon a bulla tartalma egyezik-e a későbbi oklevelek adataival?

A bullában adott jogok és kiváltságok közt legtöbb érdekét érintett az utolsó, az t. i., hogy Szent-István és az ő utódai, miután megkoronáztattak, az ország egyházait a pápa helytartóiképen rendezhetik.

Erre a kiváltságra vonatkozik a következő három levél.

a) II. Orbán pápa Kálmán magyar királyt fölszólítja, hogy hagyja el párt nélküli szűkölködő álláspontját és csatlakozzék hozzá. Fölszólításának nagyobb nyomatékot adandó, végül ezen ígéretet teszi: «Porro de nobis ita Excellentiam

tuam confidere volumus, ut quidquid honoris, quidquid dignitatis predecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra Ecclesia promeruisse dignoscitur, certa devotione exquiras, plena liberalitatis benignitate percipias, dummodo in unitate eiusdem ecclesie firma stabilitate perman eas.»¹ E szerint tehát azon méltóságot, vagyis kiváltságot, a melyet Szent-István birt, Kálmán királynak újra kellett kérnie, s ennél-fogva az nem szállott át utódaira, mint a vizsgálat alá vetett bulla mondja.

b) II. Paschalis pápa levelet ír a kalocsai érseknek.² Szükségesnek vitatja, hogy az érsek az érseki palást átvétele előtt esküt tegyen a törvények megtartására. Szükségesnek tartja pedig ezt a visszaélések miatt. Az ilyen visszaélések közül különösen kettőt említ föl: «Nonne predecessor tuus preter Romani Pontificis conscientiam damnavit Episcopum? Quibus hoc canonibus, quibus conciliis legitur esse permissum? Quid super Episcoporum translationibus loquar, que apud vos non auctoritate apostolica, sed nutu regis presumuntur?» Majd aztán megfeddi az érseket, mert inkább a királynak akar engedelmeskedni, mint neki és csodálkozva kérdi: «Numquid Hungarico Principi dictum est: Et tu conversus confirma fratres tuos?»³ A mint látjuk, a pápa e levélben eltagad a magyar királyságtól minden jogot az egyházi ügyekbe való beleszóláshoz vagy azok rendezéséhez, rossz néven veszi, hogy a király a püspököket áthelyezi. És így e levél elvitázhatatlanul bizonyítja, hogy a római pápák semmit sem tudtak II. Szilveszter olyatén bullájáról, a melyben Szent-István utódai jogot kapnak az egyházak rendezésére.

c) Az apostoli szentszéknek minden időben megtartott jogtiszteletét fényes bizonyítékok igazolják ugyan, de a mai kor iránya (magáról vevén a mértéket mások megítélésében is) olyan, hogy sokan akadnak, a kik úgy okoskodnak: II. Szil-

¹ Fejér. C. D. II. 15. 1.

² Hogy e levél kinek szól? annak megfejtését dr. Városey Gyula szorgalmának és tanulmányának köszönjük. Schemat. Coloc. 1885. XXXII. 1.

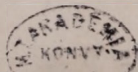
³ Fejér. C. D. II. k. 33—34. II.

veszter megadta ugyan a jogot és kiváltságot, de azt utódai nem akarták elismerni vagy pedig egyenesen visszavonták, s innen van, hogy mind II. Orbán, mind II. Paschalis levelei ellentétben vannak II. Szilveszter bullájával. Lássunk tehát egy másik tanút, a magyar királyok jogainak erős védelmezőjét, IV. Bélát. A szentszék fölszólítja Bélát, hogy foglalja el Bolgárországot annak schismaticus fejedelmétől. IV. Béla, hogy vállalata sikerüljön, többféle fölhatalmazást kért a pápától; nevezetesen e kettőt: «Petimus, ut officium legationis non alii, sed nobis in terra Assoani comittatur, ut habeamus potestatem limitandi dioceses, distinguendi parochias et in hac prima institutione potestatem habeamus ibi ponendi episcopos de consilio Prelatorum et virorum religiosorum, quia hec omnia beate memorie antecessori nostro, sancto Stephano, sunt concessa . . . Item, ut *intra Hungariam* supra terram Assoani procedentes crucem *nobis* et nostro exercitui anteferri concedatis, ut per hoc populi devotio augeatur».¹

Aranypecsétet függesztett e folyamodványra a magyar királyi kancellária (a mint a vatikáni levéltárban levő eredetin ma is látható) és már csak ennél fogva is bizonyosan jól meglátolták annak minden szavát és okadatolták minden részét. A szerzője pedig okvetetlenül a kancellária egyik főtisztje vala, a kinek kisújjában volt hazánk és a szentszék közt fennálló viszony ismerete. Ehhez még hozzávehetjük azt is, hogy e levél még 1238-ban, vagyis akkor készült, a mikor még a tatárjárás nem tépte szét azon hagyományok fonalát, a melyek Szent-István koráról a magyar papság körében szájról-szájra szállottak.

Mindenképen nagy jelentőségű tehát IV. Béla ezen 1238-iki levele. Ámde minél jelentősebb, annál veszedelmesebb a Szilveszter-féle bullára. Mert ezen, a magyar király pártjáról kelt levél is összeegyeztethetetlen a kérdéses bullával. IV. Béla levele nem mondja, hogy a Szent-Istvánnak adott követi méltóság annak utódaira is átszállott, pedig ez is alkalmas ok lett volna, hogy a pápát rábírák a követi jog-

¹ Theiner: Monum. Hung. ill. I. 171. l.

nak megadására, mondván, hogy ha Magyarországra meg van adva neki, akkor meglehet adni Bolgárországra is. De még ez nem elég. A Szilveszter-bulla szerint, mint tudjuk, a pápa megengedte minden megkoronázott magyar királynak, hogy maga előtt keresztet hordoztathasson. IV. Béla eme levele szerint a kereszt elővitele Magyarországon (intra Hungariam) neki, a koronázott magyar királynak, nincs megengedve, és kénytelen azt újból kérni. Méltán kérdezhetjük erre: Hogy illik ez össze?

Hozzá még ezt nem lehet azzal elütni, hogy talán később a szentszék mind a két kiváltságot visszavonta. Mert először is affirmanti incumbit probatio; azt pedig nem lehet bebizonyítani, hogy a szentszék ilyen visszavonó rendeletet tett volna közzé; aztán pedig, ha hihető is némileg, hogy a szentszék visszavonta volna a követi jogot és az egyházak rendezésére vonatkozó kiváltságot, de az hihetetlen, hogy a kereszt elővitele kiváltságát is visszavonta volna. Hiszen ez olyan ártatlan kitüntetés, hogy annak visszavonását soha semmiféle ok nem követelhette.

Mivel tehát II. Szilveszter kérdéses bullája a későbbi oklevelek adataival sem egyeztethető össze, a második ismertetőjelméből levont ítéletünk újra igazolva van. Mielőtt azonban a kemény, de igaz ítéletet ezek alapján kimondanók, a bullát védő írók jó hírvének tartozunk azon kijelentéssel és elismeréssel, hogy nekik is voltak olyan okaik, a melyekre támaszkodva e bullát egyelőre hitelesnek vehették.

Ezen okokat a következőkben csoportosíthatjuk:

a) Érv gyanánt használják föl II. Szilveszter bullájának hitelessége mellett II. Orbánnak Kálmán királyhoz küldött 1096-iki levelét, és pedig azért, mert (Fejér György okoskodása szerint) a pápa ebben a levélben fölszólítja királyunkat, hogy adja meg a szentszéknek azt a hódolatot és tiszteletet, a melyet Szent-István rendelt (subiectionem et honorem a prefato principe institutum Petro et Paulo et eorum ecclesie fideliter exhibere) és csak oly föltétel alatt hajlandó megadni Kálmán királynak a Szent-István által bírt kiváltságot, ha mind azon tiszteletet és becsületet, a melyre magát Szent-István utódaival egyetemben kötelezte, szintén megadja.

(Ecclesie apostolice . . . quidquid honoris, quidquid reverentie rex prefatus instituit, exhibeas).¹

E levél csak annyit bizonyít, hogy Szent-István valóban följáránlotta az országot a pápai székek, de a Szilveszter-féle bullára nézve semmi bizonyítékot sem nyújt, mert azt se nem nevezi meg, se nem idézi szószerint. Így aztán a kettőnek mi köze van egymáshoz? azt Fejér is bajosan tudná megfejtteni.

b) Hivatkoznak arra, hogy Szent-István és utódai a Szilveszter-féle bullában kapott hatalmat valóban gyakorolták, pl. Szent-László a szabolcsi zsinaton 1092-ben elnökölt,² Kálmán király pedig a beiktatás (investitura) jogáról lemondott, már pedig nem mondhatott le, ha nem lett volna joga hozzá.³

Mind azon események, a melyek azt igazolnák, hogy Szent-István utódai is olyan hatalmat gyakoroltak, a minőt a Szilveszter-féle bullában olvasunk, Szent-László idejében és pedig 1092—95 években történtek. I. András a tihanyi alapítólevélben, I. Géza a garam-szentbenedeki alapítólevélben semmiféle egyházi kiváltságot sem osztanak, pedig az más-
 unnan bizonyos, hogy a tihanyi illetén kiváltságot (a püspök joghatósága alól való fölmentést)⁴ kapott. Az is bizonyos, hogy magának Szent-Lászlónak idejében is (a somogyvári monostor alapítólevelének kiállításakor 1091-ben) hazánkban egy pápai követ, Teuzo, működött, már pedig, ha a Szilveszter-féle bulla szerint a magyar király a pápa helyett mindent végezhet, akkor minek a pápai követ?

Ennélfogva Szent-László azon tetteit, melyek egyházi joghatóságot követelnek, másból kell kimagyaráznunk. Okát adhatjuk pedig azoknak háromféleképen is. Az egyházi és világi hatalom akkor még nálunk úgy össze volt forrva, hogy a királynak mind a kétféle ügyek elintézésében részt kellett venni. Így pl. a szabolcsi zsinaton nem csak egyházi, hanem

¹ Fejér. II. 14, 15, 16. ll.

² Schönvitzky i. m. 46—47. ll.

³ U. o. 47. l.

⁴ Hazai okmánytár. V. k. 34. l.

világi törvényeket is alkottak¹ s egyáltalában ez a szó «synodus» akkoriban még nem jelentette kizárólag az egyházi törvényhozást, használták azt országgyűlések megjelölésére is. Aztán azt is joggal gondolhatjuk, hogy ez ügyekbe csak azért avatkozott belé a király, mert ő 1092—95-ig párt nélkül szükkölködő álláspontot foglalt el, valakinek pedig intézkednie kellett. Végre pedig azt is mondhatjuk, hogy eddigelé ismert tetteihez semmi különös kiváltság nem kívántatik, de ha valaki be tudja bizonyítani, hogy azon intézkedés egyházi joghatóság nélkül meg nem eshetik, nyugodtan föltételezheti azt, hogy Szent-László a saját személyére nézve megkapta ugyanazon kiváltságot, a melyet Szent-István. Nincs benne semmi lehetetlen; hisz II. Orbán megadta volna ugyanazt Kálmán királynak is, csak kérte volna.

A beiktatás jogából vont következtetés egészen helytelen fölfogáson alapszik. Nem csak adomány, hanem jogszokás által is lehet jogot szerezni. E szerint Kálmán király a hosszas szokás révén szerzett jogról is lemondhatott és azért nem szükséges a Szilveszter-féle bullát a hitelességgel kitüntetni.

c) «Ugyanezen, a Sylvestertől nyert, jognál fogva nevezi Alberik, Kálmán király első decretumának fordítója, a királyt «vir apostolicus»-nak.»²

Alberik nem Kálmán királyt, hanem Szent-Istvánt nevezi «vir apostolicus»-nak. Ezt pedig megtehetette Szilveszter-féle bulla nélkül is.

d) Boldogult Ipolyi püspök azzal érvelt a bulla hitelessége mellett, hogy nagy a hasonlatosság a bulla stílusa és II. Szilveszter egyéb leveleinek stílusa között. Föl is sorol egy pár példát ennek kimutatására.³ Áll pedig ezen hasonlatosság abban, hogy mindkettőben többször jönnek elő a versféle rímelő (makame alakú) mondatok.

Ezen hasonlatossági érv másokkal egyetemben valóban bizonyít, de így egyes-egyedül lézengve semmit sem ér,

¹ Endlichernél: Monum. Arpadina. 331—333. II.

² Schönvitzky i. m. 47. I.

³ A magyar szent korona története. 17—24. II.

kivált ha tekintetbe vesszük a következőket: A latin nyelv nagyon alkalmas az ilyen rímelő mondatok készítésére, s azért azon egy-két mondat, a mely a Szilveszter-féle bullában előfordúl, lehet a véletlenség műve is. Aztán a rímelő mondatok használata szokásban volt mindenkoron, Szent-Bernát beszédeiben, a mi Névtelen jegyzőnk prózában írt hős költeményében szintén előfordúl. Végre Ipolyi példái II. Szilveszter magán leveleiből vannak véve; már pedig II. Szilveszter pápa korában nem maga írta a hivatalos okleveleket, hanem a pápai kanczellária. Ennek stílusában pedig a kérdéses verselést ez időben még nem találjuk föl. — Sőt mi még megfordítjuk ez érvet. Éppen ezen verselés miatt a Szilveszter-bulla nem lehet II. Szilveszter idejéből való. Nem régiben egy francia tudós, Noël Valois, külön tanulmányt írt ezekről a középkorban cursusnak nevezett rímelő mondatokról,² egy német tudós (Kaltenbrunner) pedig e művet bírálván kimutatja, hogy a rímelő mondatok használata a pápai levelekben csak a XII. században kezdődött. Ha az előtt előfordúl, akkor csak véletlenségnek tulajdonítható.³ Ha tehát a Szilveszter-bullában efféle rímelés fordul elő, az inkább ellene szól mint mellette.

Szálljunk végre szembe az eddig győzhetetlennek tartott érvel.

e) VII. Gergely Salamon magyar királyhoz intézett 1074. okt. 28-iki levelében figyelmezteti az előzőtt királyt, mennyire megsértette az apostoli szentséket, midőn országát a német császárnak hűbérül följánlotta. «Nam, sicut a maioribus patrie tue cognoscere potes, regnum Ungarie sancte Romane Ecclesie proprium est, a Rege Stephano olim beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et traditum»³ 1075. márcz. 23-án pedig még határozottabban írja I. Gecse királyunknak (akkor még csak fejedelem vala) «Notum autem tibi esse credimus, regnum Ungarie, sicut et alia nobilissima

¹ Etude sur le rythme des bulles pontificales. 1881.

² Mittheilungen d. Institut. f. oestr. Geschichtsforschung. III. k. 649. l.

³ Fejér. I. k. 421. l.

regna, in proprie libertatis statu debere esse et nulli regum alterius regni subiici, nisi sanete et universali matri Romane Ecclesie, *que subiectos non habet ut servos, sed ut filios suscipit universos*».¹

Való igaz tehát, mondják erre a bulla védelmezői, hogy Szent-István országát a római szentszéknek följánlotta, ezt pedig VII. Gergely Szilveszter kérdéses bullájából tudhatta, annál is inkább, mert nem nevezi meg ugyan a bullát névszerint, de annak fentebb dőlt betűvel nyomtatott szavait szó szerint át veszi. Később ezt elfelejtették; Verböczy és kortársai semmit sem tudnak róla, és így nem is gyárthattak olyan bullát, a melyben egy a XI. század viszonyaival megegyező, de előttük ismeretlen történeti esemény foglaltatik. Fejér György annyira erősnek tartja ezt az érvet, hogy az I. Gécsének szóló levél közlése után a következő kemény szavakra fakad: «Mivel ez a levél a Szilveszter-féle bullának még a szavait is átveszi, és VII. Gergely lajstromát a bullánál később fedezték föl, örültség azt állítani, hogy a bullát Levakovics készítette.»²

Magunk elégszer használván kemény szavakat, nem ijedünk meg tőlük.

Egész nyugodtan ráidézhethük itt Fejérre: «Quandoque et bonus dormitat Homerus» — Nem vette észre ő sem, és tudtunkkal még egy magyar történetíró sem, hogy VII. Gergely levelezését a magyar ügyben már régen 1644 előtt, tehát régen a Szilveszter-bulla megjelenése előtt közzétette Baroni Cæsar nagyhírű munkájában, az «Annales Ecclesiastici»-ban. Ez ugyanis először 1588—1607. években Rómában, másodszor 1618-ban Antwerpenben jelent meg és egész terjedelmében közli VII. Gergely azon levelét, melyben a pápa bizonyítja, hogy Magyarországot Szent-István a szentszéknek följánlotta.¹ Közli azon Nehemiás érsekhez és Szent-László királyunkhoz intézett leveleket is, a melyekből Levakovich vagy más valaki ez állítást vette: «Qui quidem heredes ac successores tui quicunque, posteaquam per optimates legi-

¹ Fejér. C. D. 423. 1.

² U. o. I. 424. 1.

time *electi* fuerint, teneantur similiter nobis et successoribus nostris per se vel per legatos suos debitam obedientiam ac reverentiam exhibere». ¹

Sőt már Baroni Cæsar nagy művének megjelenése előtt is ismereteseek voltak a tudós világban VII. Gergelynek ezen levelei. Fölhasználta azokat az 1550-ben elhalt Gubbioi Steuchus Ágoston (Augustinus Steuchus Eugubinus) vatikáni könyvtárőr «*Libri duo contra Laurentium Valla de falsa donatione Constantini*» című értekezésében; közli az 1075. márcz. 23-iki levelet is; szóról-szóra idézi azon szavakat «que subiectos non habet, ut servos» stb. Steuchus összes műveit kinyomtatták Párisban 1578-ban; második és harmadik kiadást értek Velenczében 1591. és 1601-ben. ² Ki merné tehát állítani, hogy egy 1644-ben megjelenő bulla gyártására a hamisító nem használhatta VII. Gergely leveleit?!

Éppen oly könnyedén használhatta a XVII. században élő hamisító azon másik kútforrást, a melylyel oly szembetűnőleg, még az egyes szavakra nézve is egyezik: Hartvik püspök művét, Szent-István életrajzát. Akkoriban már éppen nem volt ez a munka véka alá rejtett gyertya, hanem közkézen forgott, mindenki ismerte és használta. Kinyomtatták már 1511-ben Krakkóban, később 1576-ban Kölnben Surius Lőrincz nagy művében: *Vitæ Sanctorum*. Surius kiadását aztán újra lenyomtatták Bongars Jakab: «*Collectio Scriptorum rerum Hungaricarum*» (1600) és Tomko: «*De Sanctis Illyricanis*» (1631-ben) cz. könyveikben.

Bizony nagyon dormitabat bonus Homerus, mikor azt állította Fejér, hogy ez iratot Levakovich vagy más valaki 1640. körül nem készíthette, s ez érvet annyira győzhetetlenek hitte. — Rejtélynek, megfejtethetetlennek gondolta azt, honnan került a mi Szilveszter-bullánkba VII. Gergely oly szép, oly jellemző mondata? pedig hát az nagyon érthető, könnyen megfejtendő.

¹ Lásd antwerpeni kiadás. 1618. X. k. 926. és XI. k. 445, 455, 463, 505, 520. ll.

² V. ö. Stilting: *Vita Sancti Stephani*. Kassa. 1767. 182—3. ll. és Grosses Universal-Lexicon. Lipse 1744. 39. k. 1047. l.

Csodálkozott talán egyik másik olvasónk, hogy fentebb a Szilveszter-bullát annyi különféle betűkkel nyomtattuk le? Eddig nem mondhattuk, de most már meg mondjuk ennek a különös nyomtatásnak az okát. *A hamisító munkáját akartuk ezzel szemléltethetővé tenni. A vastagabb betűvel szedett mondatokhoz a gondolatot, részben a szavat is VII. Gergely leveleiből, a dőlt betűvel szedettekhez pedig Hartvik művéből vette a hamisító.*

Tekintsünk már most végig az ekkép nyomtatott Szilveszter-bullán! És mit látunk? Először is azt, hogy a mi e bullában a pápai levelek alakjára mutat, az inscriptió és a datum VII. Gergely levelei nevezetesen az 1075 márcz. 23-iki után készült. Innen van, hogy e tekintetben annyira hasonlítanak egymáshoz, mint tojás a tojáshoz. Ámde a hamisító azt már nem tudta, hogy a kiváltságlevelekben az inscriptió és datum még VII. Gergely idejében is egészen más, mint az egyszerű levelekben. Így esett meg rajta, hogy VII. Gergely egyszerű leveleinek formuláit e koholmányban is, noha ez már kiváltságlevél, elég botorúl alkalmazta; sőt a hamisító még azt sem vette tekintetbe, hogy II. Szilveszter és VII. Gergely uralkodása közt 70 év telt el s ez alatt még az egyszerű pápai levelek alakja is megváltozott, hanem vakmerően ráhúzza a későbbi kor formuláit II. Szilveszter idejére.

Azután pedig látjuk, hogy a hamisító VII. Gergely leveleinek és Hartvik művének adatait összefűzte, az adott jogokat az utódokra is kiterjesztette, egy-két «Vere non volentis» stb. frázissal föleresztette, ráfogta, hogy az 1000-ik évben kelt és készen volt az egész nagyhirű (de erre teljesen érdemetlen) irat: a Szilveszter-bulla.

De még érdekesebb dolgok is jönnek napfényre, ha e Szilveszter-bullát kútforrásaival összevetjük!

Tudjuk, hogy Hartvik művét Surius Lőrincz 1576-ban nem a maga eredetiségében nyomtatta ki, hanem annak stilusát megváltoztatta, a középkori rossz latinságot, barbarismusokat belőle kiküszöbölte és helyökbe más, classikus kifejezéseket rakott. — És ime Surius változtatásait a Szilveszter-bullában már mind föltaláljuk. Kérlelhetetlenül mutatja ezt a következő táblázat:

<i>Hartvik eredetije.¹</i>	<i>Surius változtatása.²</i>	<i>A Szilveszter-bulla.</i>
Benedictionem porrigeret	Benedictionem impertiret	Cum nostra benedictione impertimur
Coronam parari fecerat	Coronam confici curarat	Diadema Duci Polonorum confectum
Corona insignire	Corona ornari	Corona adornet
Corona mittenda fuerat	Statuerat coronam dare	Diadema dandum mandavit
Divina ipsum gratia instruit	Divina gratia ipsum docebit	Divina gratia Te docuerit.

Kiváltképen nevezetes a következő mondat:

<i>Crucem insuper anteregi ferendam velut insignum apostolatus misit</i>	<i>Crucemque ante regem seu apostolatus insignem gestandam adiunxit</i>	<i>Crucem ante te, Apostolatus insigne, gestare facere possis.</i>
--	---	--

Kézzelfogható dolog tehát, hogy a hamisító a Surius Lőrincztől kijavított «Szent-István életé»-t használta. Mert azt, hogy Surius, a szegény kölni néma barát (karthauzi) ismerte volna a Szilveszter-bullát és a szerint igazíttatta volna ki Hartvik művét, reméljük, még a Szilveszter-bulla eddigi legdühösebb védelmezői sem fogják elhinni.

A VII. Gergely leveleivel való szoros megegyezést legyőzhetetlen védőbástyának tartották a Szilveszter-bulla régi pártfogói. De mivé lett ez a védő bástya? Robbantó aknává, a mely a Szilveszter-bullát darabokra töri, hitelességét pedig a levegőbe röpti!

Hiába futottuk végig íróink érveit, hiába kutattunk magunk is a történeti adatok mezején, számbavehető érvet a Szilveszter-féle bulla hitelessége mellett nem találtunk. A mit legerősebbnek tartottak, az éppen ellene fordult.

Számbavehető érvet mondottunk. Mert hiszen nincs oly veszett ügy, nincs oly kétséges pör, a melyet egy-egy fogas prókátor különféle utakon-módokon ne tudna látszólag védelmezni. De azért az okos, derék bírót, ha kézzelfogható bizonyosság van a kezében, el nem tántorítják a cifra szá-

¹ Mátyás Fl.: Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 44—45. ll.

² Acta Sanctorum Ungariæ. 1745. 196—7. ll. Hartvik művét «Ordine et phrasi Surii retentis» nyomtatá le.

vakba burkolt látszólagos érvek. Azon biztos, kézzelfogható bizonyossághoz ragaszkodva bátran mondja ki ítéletét és a tenger szóba vagy írásba már-már belefojtott igazságnak diadalt szerez.

Igy teszünk mi is. Ragaszkodva azon kézzelfogható, biztos érvehhez, hogy a Szilveszter-féle bulla nem egyezik az egykorú oklevelek formáival és adataival, sőt mi több, azokkal határozott ellentétben áll, és a hamisítás világos jelei mutatkoznak rajta, bátran kimondjuk újra ítéletünket, *hogy a Szilveszter-féle bulla czudar koholmány.*¹

Azok megnyugtatósa végett, a kik attól félnek, hogy már most e kemény, de igazságos ítélet kimondása és bebizonyítása által letörtük Szent-István dicsőségének koronájáról a legszebb ékességet, nem rekesztjük be művünket azonnal ezen hamisítás kimutatásával, hanem megmutatjuk előbb, hogy Szent-István dicsőségének nincs szüksége hamis ékköre, koholt oklevélre, hanem inkább arra, hogy az ilyen salaktól, mint a minő a Szilveszter-bulla, megtisztíttassék.

Be lehet bizonyítani az ő ritka kitüntetését másképp is. — És pedig az által, ha megfelelünk azon kérdésre:

Volt-e Szent-Istvánnak egyházjogi kiváltsága?

E kérdésre két oklevél ad választ: a pannonhalmi alapítólevél és II. Orbán levele Kálmán királyunkhoz.

Szent-István a pannonhalmi kiváltságlevélben a somogyi tizedet a megyés püspöktől elvévén a pannonhalmi apátságának adja, aztán pedig ezen, az egyházi jog körébe vágó tettének igazolásául fölkiált: «Quod si vos fideles licuit mihi, in quo volui loco, episcopatus et abbatias statuere, an non licuit cuipiam loco, quod volui, ut facerem?»

Első pillanatra ez nagyon furcsa okoskodásnak tetszik, ki-

¹ A többi számos idevágó kérdést, pl. miféle irodalmi vitatkozások történtek e bulla ügyében? ki volt a hamisító? mi volt annak a célja? stb., mind nyugodtan elhagyjuk. Minket egyelőre nem érdekel. A szakértő, bankóhamisítás esetén, megelégszik a hamisítás konstatálásával s a többit más kezekre bizza. Mi is így teszünk. Ha valaki külön értekezést ír róla, előszedheti, megbeszélheti s esetleg tán azt is kimutathatja, hogy Levakovichot magát is lóvá tették e koholmányynyal.

vált ha tekintetbe vesszük, hogy Szent-István maga, vagy a kancelláriája nagyon jártas volt az egyházi jogban. Kétségbevonhatatlan bizonyítékai ennek a pécsi és a pécsváradi alapítólevelek; az első szerint Szent-István a pápa beleegyezésével (cum consensu Apostolici) alapítá a pécsi püspökséget és szabta ki annak határait; a másik szerint a pápa beleegyezésével és megerősítésével (ex consensu et confirmatione Apostolice Auctoritatis) adományoz a pécsváradi monostornak olyan tizedet, a mely különben a megyés püspököt illetné; a pápa beleegyezésével menti föl a monostort a megyés püspök joghatósága alól és úgy ékíti föl egyéb egyházi kiváltságokkal. Sőt maga a pannonhalmi kiváltságlevél is arról tesz világos biznyságot, hogy Szent-István köre nagyon jól értette az egyházjogot, mert hiszen, hogy elvette a veszprémi püspöktől a somogyi tizedet, mindjárt birtokot adván, más módon kárpótolta ez egyházat.

Egyrésről tehát ott van az egyházjogban való, kétségbevonhatatlan adatokkal igazolt jártasság, másrésről az idézett «Quod si vos» fele nyilatkozat! Hogy illik ez össze?

A király azon jogi elv szerint okoskodik: «In maiori non est dubium contineri minus» és azt mondja: Ha én nekem szabad volt a nagyobb (a püspökségek, apátságok alapítása), szabad a kisebb is (a tized rendezése).

Az okoskodás e szerint ekkép alakúl meg:

Főtétel: «In maiori non est dubium contineri minus»

Altétel: «De nekem meg volt a nagyobb»

Következtetés: Tehát meg van a kisebb is.

Igaz, hogy itt a király csak fölállítja az altételt, de nem bizonyítja be. Ámde az akkor nem is volt szükséges. Ő ugyanis egyenesen az ő kortársaihoz beszél, s ezek előtt annyira ismert és bebizonyított dolog volt az altétel, hogy azt bizonyítani teljesen fölösleges volt. S az a szikrát sem tétovázó hivatkozás, a mely a kérdéses mondatból kiri, egymaga is eléggé bizonyítja az altételt, mert hiszen csak nem tehető föl Szent-Istvánról, hogy valami hazugságra mert volna oly vakmerően hivatkozni.

Az idézett mondatból tehát jogosan következtetjük azt,

hogy Szent-Istvánnak a tizedrendezésnél még nagyobb egyházi ügyek elintézésére is volt hatalma.

Honnan volt ez a hatalma? Azt állítani, hogy Szent-István azt a fölség jog révén követelte volna magának, homlokegyenest ellenkezik a pécsi és pécsváradi alapítólevelekkel; mert hisz' itt világosan mondja a király, hogy a szentszék beleegyezésével és jóváhagyásával avatkozik egyházi ügyekbe. Tudta tehát, hogy azt a «nagyobb hatalmat», a melyre a pannonhalmi kiváltságlevélben oly bátran hivatkozik, a fölségjogból nem kaphatta. Honnét kapta tehát? Csakis attól, a kinek beleegyezését és jóváhagyását régebben minden egyes esetben kikérte: a római pápától.

Mindent összevéve tehát a kérdéses «Quod si vos» felkiáltásból egész jogosan vonhatjuk le ezt a következtetést: 1015. után Szent-István valamelyik pápától (VIII. Benedek vagy XIX. Jánostól) kiváltságot és fölhatalmazást kapott országa egyházainak rendezésére és ezzel 1030. körül, a mikor a pannonhalmi kiváltságlevél készült, valóban élt is. De az arról szóló levélben csak a főbb dolgok voltak fölemlítve, a csekélyebb jogok azonban, mint az apát megáldatásának, tizednek stb. elrendezése, nyílt szavakkal nem voltak kitéve; de azért a király helyesen okoskodván akkép, hogy a ki a nagyobb dologban intézkedhetik, az a kisebbben még inkább, e csekélyebb ügyben is rendelkezett.

A XI. századra vonatkozó történeti adatok kevés voltára élénk fényt vet, hogy szent királyunk ily kitűnő kiváltságát csak egy elejtett mondatból és hosszú okoskodás útján kell megállapítani. Jó szerencse, hogy a levont következtetés helyes voltára a század végéről még egy tanúbizonyságot idézhetünk, még pedig olyat, a melynek tekintélye előtt meg kell hajolnunk.

Ez II. Orbán pápának Kálmán magyar királyhoz írt levelében fordul elő.

Miután ugyanis a pápa buzdította királyunkat, hogy hozzá csatlakozzék, végre ezen ígéretet teszi: «Porro de nobis ita Excellentiam tuam confidere volumus, ut, *quidquid honoris, quidquid dignitatis predecessor tuus, Stephanus ab apostolica nostra Ecclesia promeruisse digno-*

scitur, certa devotione exquiras, plena liberalitatis benignitate percipias.»¹

Mire vonatkoznak e szavak? Miféle méltóság volt az, a melyről a pápa beszél?

Először is nem lehet azokat a királyi méltóságra vonatkoztatni, mert a pápa mindjárt levele elején és később is «király»-nak írja Kálmánt. Ha már is elismerte királynak, akkor miért ígért volna neki királyi méltóságot. Nem vonatkozhatik másodszor valami tiszteletbeli kitüntetésre sem, mert a pápa külön megjelöli a tiszteletbeli kitüntetést és még azonfölül ígér neki méltóságot: «quidquid honoris, quidquid dignitatis», mondja a levél. Különben is egyszerű czímmel vagy kitüntetéssel bajosan csatolhatta volna magához a magyar királyt. És így azon méltóság, melyet Szent-István az apostoli szent széktől kiérdemelt, nem lehet más, mint az egyházak rendezésének kiváltsága, más szóval az apostoli követi méltóság.

De vajjon II. Orbán pápa tudhatta-e miféle méltóságot érdemelt ki első szent királyunk az apostoli szent széktől? és ennél fogva szavahihető-e bizonyossága? Kétségtelenül. Hisz ő még ugyanazon század gyermeke és a mi fő, VII. Gergely elveinek szilárd követője, az egyház főlzabadtításának buzgó harczoza vala. Képzeljük el már most, hogy II. Orbán éppen azért harczol, hogy a világi fejedelmek ne avatkozzanak bele az egyház ügyeibe, és most mégis megvallja (noha vele az ő álláspontját gyengíti), hogy valaha a római pápa Szent-Istvánnak az egyházi ügyekben nagy fokú hatáskört adott. Tette volna-e ezt, ha a dolog valamiben kétséges? Beismerte volna-e, hogy az köztudomású dolog? (promeruisse dignoscitur). Éppen nem. Csak azért tette ezt, mert Szent-István követi méltósága a szentszék levéltárában akkor még meglevő okiratokból oly biztosan tűnt ki, hogy maga II. Orbán is kénytelen volt azt elfogadni.

Az egyház függetlenségéért annyit fáradó római szentszéknek eme bizonyossága (a melynek vonatkozása a magyar történetírók figyelmét eléggé különös módon egy félszázadon át elkerülte) kétségtelenné teszi tehát, hogy Szent-István

¹ Fejér. II. 15. l.

csakugyan kapott a pápától valami kiváltságot és pedig nemcsak kitüntetéset (honor), hanem valódi méltóságot (dignitas) vagyis egyház-joghatósági hatalmat is.

És mekkora volt az?

Erre nézve legegyszerűbb és legezlszerűbb a rávonatkozó adatokat egymás mellé állítani. Van pedig ilyen három.

IV. Béla király így határozza meg Szent-István kiváltságát: «Petimus, ut officium Legationis non alii, sed nobis in terra Assoani comittatur, ut habeamus potestatem limitandi dioeceses, distinguendi parochias, et in hac prima institutione potestatem habeamus ibi ponendi episcopos . . . quia hec omnia beate memorie antecessori nostro sancto Stephano sunt concessa.»¹

A második bizonyíték az esztergomi káptalannak valloása. 1397-ben püspöki látogatás volt a káptalanban, s ekkor szóba kerülven Szent-István királyunk alapítása, ennek igazolásául azt mondja a jegyzőkönyv, hogy Szent-István az apostoli szék oldalkövetségét viselte: «qui fungebatur Legatione Sedis Apostolicæ de latere.»²

A XVI. század elején a pannonhalmi apát ugyanezzel igazolja Szent-Istvánnak az egyházi ügyekben való rendelkezését, a mint ez kitűnik X. Leo 1513-iki leveléből, a hol ez olvasható: «Beatus Stephanus, primus regni Hungarie Rex, qui munere legationis de latere functus fuisse dicitur».³

A két utolsó bizonyítékból csak annyit tanulhatunk, hogy a XIV. század végén és a XV. század elején hazánkban Szent-István joghatósági hatalmát akkorának tartották, a mekkora volt az ő idejökben az oldalkövetek hatalma, ámde eszük ágában sem volt azt a magyar királyi szék állandó kiváltságának tartani. Ugyanis akkoriban már jól tudták, hogy az apostoli szentszék követei háromfélék: oldal követek, született követek és állandó követek (Legati a latere, nati et missi) és ezek közül csak a második száll át az illetőnek hivatalban való utódjára. Az oldalkövet mindig csak egy bizonyos ügyben,

¹ Theiner: Monum. Hung. s. ill. I. 171. l.

² Batthyány: Leges eccl. III. k. 302. l.

³ Theiner i. m. II. 615. l.

bizonyos országban és bizonyos ideig van kiküldve és méltósága halálával megszűnik annyira, hogy midőn a mult században a nápolyi királyok maguknak a szentszék oldalköveti méltóságát tulajdonították, kénytelenek voltak hozzátenni a «Legatus a latere» címhez még ezt a szót is «natus», mert az első a dolog természeténél fogva nem állandó, s nincs semmiféle méltósághoz kötve.

Mivel e két vallomás csak úgy általában beszél Szent-István joghatósági hatalmáról, IV. Béla említett levelére és a pannonhalmi kiváltságlevélre vagyunk utalva. Ezekből aztán következtetve Szent-István joghatósági hatalmát a következőkben határozhatjuk meg:

1. Joga volt az egyházmegyék határainak körülírására.
2. Az egyházmegyéknek lelkésziségekre való felosztására.

S a mint a törvénykönyvből tudjuk, e jogával élt is, mert egy-egy lelkésziségre 10 falut jelölt ki.

3. A püspöki és érseki joghatóság alól való fölmentésre.

Y 5. Az egyházi jövedelmek rendezésére.

5 6. Egyházi kitüntetések (a hordozható oltár, püspöki díszjelek) osztogatására.

6 7. A püspökök kinevezésére és megerősítésére, de csak első ízben, mint IV. Béla folyamodványa mondja. Szent-Inre életirata szerint azonban szavát máskor is tekintetbe vették.

Oly széleskörű és nagy jogok ezek, a milyenekkel az oldalkövetek is ritkán bírtak, és éppen azért a legnagyobb figyelemre méltók. Ezek mutatják igazán Szent-Istvánnak buzgóságát, kiváló erényeit. Az akkor uralkodó római pápákra sok mindent rájuk lehet fogni (hisz nincs adatunk, a melyekkel megczáfolhatnánk), de utóvégre a józan észnek is megvannak a maga követelményei. Ilyen többek közt az, hogy ne tagadjuk le róluk az ítélőtehetséget, és az őszinte jóakaratot; ne állítsuk róluk, mintha szánt-szándékkal az egyház rontására törtek volna. Már pedig, ha megvolt bennök az ítélőtehetség és jóakarat, ily ritka, ily kiváló jogokkal nem ékesítették volna föl első szent királyunkat, ha annak kitűnő tulajdonai nem biztosítják őket arról, hogy Szent-István az adott, nagyszerű jogokat a kath. egyház javára, ügyeinek még fokozottabb előmozdítására fogja használni.

Még egy pár kérdést vethetünk föl. Nevezhetjük-e Szent-Istvánt az apostoli szék oldalkövetének?

Nem, legalább a szó szoros értelmében nem. Hisz *contradictio in terminis*, hogy olyan nevezessék a pápa oldala mellől küldöttnek, a ki nem volt a pápa mellett. Azért sem az esztergomi látogatás jegyzőkönyve, sem a X. Leo levele nem meri őt egyenesen így nevezni,¹ hanem úgy fejezik ki magukat, hogy oldalkövetséget, vagy az oldalkövetnek tisztét viselte, a mit úgy is lehet értelmezni, hogy akkora hatalma volt, a nélkül, hogy a cím megillette volna.

Mint ilyen apostoli követ, — kérdehnők másodszor, — vitethetett-e maga előtt keresztet?

Erre határozott választ adni nem lehet. Az biztos, hogy IV. Béla korában erről a kitüntetésről nem tudtak semmit. Azon érv, hogy Szent-Istvánnak ezen kiváltsága révén került a kettős kereszt az ország czimerébe, nagyon gyenge, mert az ország XI—XII. századbeli czimerét nem ismerjük. Királyaink legrégibb czimeréül nem a kettős kereszt, hanem a pólyás czimer fordul elő. Egyáltalában nem lehetetlen, hogy a kereszt elől vitele csak a keresztes-hadak korából származik és így Szent-István korára nézve *anachronismus* volna; de, ha bebizonyúl, hogy a pápai követek már a XI. század elején vitették maguk előtt a keresztet, akkor ezt a kitüntetést Szent-Istvántól sem lehet eltagadni.

Előadtuk tehát Szent-Istvánnak nagyszerű kitüntetését, az ő joghatósági kiváltságát, részleteztük az ahhoz tartozó jogokat, levontuk abból Szent-István kiváló tulajdonaira a joggal levonható következtetést.

De kimutattuk egyszersmind azt is, hogy ez *csak Szent-István személyére* szóló kiváltság volt, s az ő halálával megszűnt. Az egyház fejének eszük ágában sem volt ezt a kiváltságot egészen a magyar királyi székhez kötni, és így a magyar egyház sorsát Salamon-, Kún László-féle gyermekek kezébe tenni, olykor-olykor egyházuk ellen az ellenség kezébe kést adni; másrésről meg, a mint azt számtalan példával igazolhatjuk,

¹ Ennélfogva az ilyen fordítást «a ki (Szent-István), apostoli követ volt» (Balics i. m. I. k. 50. l.) hibásnak kell tartanunk.

maguk a magyar királyok sem követelték számukra azon egyházi jogokat (pl. III. Endre elismeri, hogy az egyházmegegyék határainak rendezése őt nem illeti.¹ II. Geese a tized ügyében egymaga nem intézkedik).² És így a Szent-István egyházbizományi kiváltságához eddig kötött következmények hiú ábrándok; a magyar királyok apostoli czíme csak a pápa 1758-ik engedélyéből, most gyakorolt kinevező joga s legfőbb kegyuri jogai pedig egész másunnan pl. a százados gyakorlatból származtatandók.

Kutatásaink eredményét röviden a következőkben foglaljuk össze.

Szent-István valódi oklevelei: a ravennai, a veszprémi, a pécsi, veszprémi és pécsváradi alapítólevelek, nem különben a pannonhalmi kiváltságlevél, de ez utolsónak utóirata későbbi, jóhiszemű hozzátoldás. Ellenben a nyitrai, zalavári és bakonybéli alapítólevelek koholtak.

A magyar történetírók előtt Szilveszter-bulla néven ismeretes irat egész újkori, 1576-után készült hamisítvány.

Szent-Istvánnak azonban csakugyan volt egyházbizományi kiváltsága, ámde azt csak 1015-után kapta és az csak az ő személyére szólt.

Az az egybehangzás, a mely az előadottak nyomán a XI. század történeti kútforrásai közt előáll; az a világosság, a mely ily módon az eddig megoldhatatlan kérdéseken egyszerre elterül, legyen fényes győzelme a magyar diplomatiának!

¹ Fejér. C. D. VI. 2. 192. l.

² U. o. II. 152. l.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A számok a lapot jelentik.)

A.

Abada rév 36.
Absolut megdönthetetlenség 179.
Agnes királyné 119.
Alkatrészei az okleveleknek 14, 189.
Almificus cím 60.
András (I.) király 202.
András (II.) király 23, 77.
András (III.) király 216.
Anticipatio 156.
Antim pécsi püspök 76, 77.
Apátságok alapítása 157.
Apostolicus cím 44, 197.
Apród András hamisító 7—8.
Arany pecsét 24, 200.
Arengák 61, 174. — pápai 191.
Arnold szerzetes 61, 156.
Asztrik kalocsai érsek 100, 161.
Atiratás 121.
Atíró 32.
Azo pápai követ 45, 197.

B.

Babarcz falu 94.
Bajvívó 126—7.
Bak (Nagy-) falu 132—3.
Bakonybéli alapítólevél 134—145.
Bakonybéli összeírás 30, 137.
Balázs leleszi prépost 8.
Balázs zalavári apát 108.
Bálintitt-féle hamisítvány 104.
Bancsa István érsek 109—110.
Balics Lajos 179.
Balteus 140.
Báránd falu 128.

Barnabás kancellár 77.
Baro szó 127.
Baroni Cæsar 205.
Bátató birtok 95.
Báth város 135.
Befejezés lásd eschatocollum.
Béla (I.) király 98.
— (II.) király 137.
— (IV.) király 23, 143—4, 167—9, 200, 213—4.
Benedek (VIII.) pápa 21, 22.
— esztergomi érsek 98.
— veszprémi püspök 119.
— zalavári apát 119.
Benedekrendű megkülönböztetés 114.
Bene valete jókíváнат 188.
Bessenyő birtok 108.
Biráskodás joga 86, 98, 129.
Birság 46, 65—6, 74, 89.
Birtok-felforgatás 132.
Bizanti divat meghonosítása 27.
Bizonyosság (erkölcsi) 15, 51, 179.
Bodrogi rév-vám és vásár 170.
Boldogságos szűz fölemlítése 86.
Bonifác (IX.) pápa 53, 79, 97.
Bonfini Antal 123.
Bongars Jakab 205.
Boynichich Iván 7.
Bresslau Harry 187.
Bules káplán 7.

C.

Catholica fides föltétele 186.
Charta pagensis 153.
Chartularium 79, 91.
Chirothecæ 140—41.

Chrismon 152, 188.
 Clugny-i szövetkezet 114.
 Commissio domini regis 122.
 Consensus jelentősége 54—56.
 Contextus 62.
 Coquelines Károly 194.
 Corroboratiók 48, 66, 88—9, 117.
 — (pápai) 192—3.
 Corrigie appensio 118, 128.
 Crescimir horvát király 22.
 Cuiuscunque conditionis 140.
 Csács falu 119.
 Csalódás kikerülése 12—13.
 Csepel sziget 36.
 — szigeti ménés 119.
 Csikótized 119.
 Csittény pusztá 36.
 Csütörtökhely (Pozsony m.) 169.
 Czim. Lásd *Inscriptiók*.
 Czimhamisítás 122.
 Czinár Mór 102.

D.

Dalmatika 117, 140—1.
 Damiani Szent-Péter 19.
 Dataria levéltára 78.
 Datum 48—49, 151.
 — elhagyása 67.
 — pápai 193—4.
 Diplomatikai ismertetőjelek 9—11.
 Disvestire értelme 56, 68.
 Ditmár pécsváradai apát 78.
 Domokos érsek 155—6.
 Dragonics család (gróf) 184.
 Dráva folyó 50.
 Druget Fülöp nádor 121.
 Dunsok falu 109.

E.

Egybehangzás törvényei 10, 152.
 Egyházak építése 29—30, 115, 214.
 — fölszentelése 18, 90, 149, 163.
 Egyházi ruhák 83.
 — tilalom 23.
 Előszó. Lásd *Arengák*.
 Eltiltás 131.
 Emlékszerű egyházak 149;
 Andre. L. *András*.
 Engel Keresztély 4, 34, 38, 54.
 Epistolae 188.
 Eschatocollum 138—9, 193—4.

Esztergály falu 107.
 Esztergami érseki helytartó 119.
 — érsek joghatósága 154.
 — káptalan bizonyysága 213, 215.
 Eszterházy-féle hamisítványok 11, 104, 121.
 Estoras. L. *Eszterházy*.
 Évjelölés 138—9.
 Exemplar 33.
 Existentibus-formula 140—41.

F.

Falvak alakulása 84, 96, 115, 167.
 Fehérvár. L. *Székes-Fehérvár*.
 Fehéregyház (Pécsváradon) 97.
 Fejérpataky László 4, 5, 8, 101, 132, 137, 149, 155, 158, 170—77.
 Fejér György 201—6.
 Foki (Sió-) vám 167.
 Foltz pecséttudós 157—8.
 Formulák természete és sajátosságai 38, 52, 129.
 — megváltoztatása 117.
 Formula-gyűjtemények 52.
 — scriptoris 194.
 Forróvíz-próba 126.
 Forum reginæ 135.
 Fölmentés a rendes bíróság alól 129—30.
 Föltételek a kegyadományoknál 186.
 Főpapi díszjelek 116, 140—41.
 Főurak elnevezései 127—8.
 Frankfurti zsinat 156, 158.
 Fulbert chartresi püspök 59.
 Fuch. L. *Fok*.
 Függő pecsétek 118.
 Füzeget birtok 108.

G.

Gánóczy Antal 167.
 Garam-Szentbenedek 30, 168, 202.
 Gecse fejedelem 150—51.
 — (I.) király 151, 202, 204.
 — (II.) király 76, 99, 106, 168, 218.
 Genealogiæ regum 161.
 Georgier Atanáz 182—3.
 Gerbert. L. *Szilveszter* (II.)
 Gerencsér pusztá 36.
 Gergely (VII.) pápa levelei 204—8.

Gergely (IX.) pápa 142—3.
 Geszteréd puszta 116.
 Gilétfy Miklós nádor 132.
 Görög betűk alakja 31.
 — befolyás 27, 32.
 — monostorok Olaszországban 28.
 Gyöngyösi krónika 161.
 Gyula hercege 150.

H.

Hagyományok 200.
 Hahót nemzetség 132.
 Halastavak 85.
 Halmazott kifejezések 73—4.
 Hamisítványok 11, 104, 108—11.
 Hangzatos címek 59.
 Hartvik püspök műve 164, 205—8.
 Határrendezés (egyházmegyei) 41, 214, 216.
 Határgrófok 51—54.
 Hegyvám 106.
 Helynév-változtatások 37.
 — megkülönböztetés 116.
 Henrik bán 119.
 Herbord vitéz 132.
 Hetény falvak 94.
 Hird falu 94.
 Hiszékenység 71, 144.
 Hivatalos névadás 54.
 Horvát Árpád 7, 25, 179.
 Horvát István 25, 26, 28, 31, 149.
 Horváth Mihály 3, 4, 16, 51—55, 71—75, 132—3.
 Hradszky József 105.

I.

Idegen tiszti címek 51—54, 74.
 Idézés szószerint 205—206.
 Igali járás 41.
 Igriczi-i plébánia 110.
 Ilsvay Leusták nádor 169.
 Imre király 168.
 Imre pécsváradi apát 78.
 Inchoffer Menyhért 41, 178, 182.
 Inscriptiók (királyi) 43, 60, 106.
 — (pápai) 188—9.
 Interpolált 179.
 Invocatók 32, 42—3, 60, 173.
 Ipolyi Arnold 149, 179.
 Ismeretlen nép 184—5.
 Ismertetőjelek 9—11.

Istenitéletek 126—7.
 István horvát főúr 33.
 — oklevélhamisító 8.
 — pannonhalmi apát 169.
 Iszabor falu 109.

J.

János (XXIII.) pápa 186.
 János deák, az átkos emlékü 8.
 Javadalmazása az egyháznak 18.
 Jegyzők 123.
 Jelzők 191.
 Jogszokás 203.
 Jóhiszeműség 152—3.
 Jóváhagyás (pápai) 195—6.
 Juncus növény 188.

K.

Kálmán király 25, 33—35, 132, 168, 198, 201—3, 211—2.
 Kaltenbrunner 208.
 Kamalduli szerzet 114.
 Kancellária (királyi) 13, 34, 52, 53, 118, 121, 152.
 — (pápai) 22—3, 187—8, 203.
 Kanizsai János érsek 53.
 Kápolnák 97.
 Kapornaki konvent 111.
 Kaprinay István 57.
 Karakó helység és várispánság 56, 73.
 Kárhoztatás. L. Poena spiritualis.
 Károly (I.) király 77—8.
 Kárpótlás 115.
 Káva 95, 96.
 Kegyeletlenség 9, 151.
 Keltezés. L. Datum.
 Kenese falu 36.
 Kerchelich Boldizsár 4, 182.
 Kereszt előlville 200—1, 215.
 Kézírás utánzása 175.
 Kézművesek 30.
 Kibuvókeresés 156, 195.
 Kilenczed 38.
 Király aláírása. L. Monogramm.
 Kitüntetések osztogatása 214.
 Kiváltságlevelek 101, 189, 195—6.
 Klaić Vjekoslav 5.
 Knauz Nándor 4, 7, 100, 111, 123.
 Kollár Ádám 111, 122.
 Koller József 41, 50, 78, 93, 111, 184.

Kolon (most puszta) 56, 68, 72—3, 119.
 Komári plébánia 110.
 Korosmák jövedelme 105.
 Koronaküldés 163, 196.
 Kortó somogymegyei birtok 72, 115, 165.
 — komárommegyei birtok 164—5.
 Kortó 72.
 Kóárok 50.
 Könyvek 83.
 Követek útja 17.
 Követi jogok 200—1.
 Közjegyző 152.
 Krónikák 161.
 Kulin bosnyák bán 32.
 Külföldi oklevelek 12.

L.

Lábbeli beszerzése 87.
 Laczkffy (Szántai) család 36.
 Lapa puszta 42.
 László (II) király 106.
 — veszprémi püspök 109.
 Legenda (Kis-) 166.
 — (Nagy-) 162.
 Lengyel krónikák 161.
 Leo (X) pápa 213.
 Lerajzolás 176.
 Levélváltás 163.
 Levelek L. *Epistolae*, *Kiváltság-levelek*.
 Levakovich Ráfáel 182—4, 206, 209.
 Liber Diurnus 18, 187, 188, 193.
 I. Lipót kancelláriája 121.

M.

Magnum Datum 192—4.
 Magyaród (Balaton-) 119.
 Mára puszta 36.
 Mancipia 114.
 Manus propria 118.
 Marczalló birtok 70.
 Márka 17, 23, 141.
 Mártély puszta 107.
 Marton falu 95.
 Mássalatai az okleveleknek 33, 76—8, 99.
 Máté oklevélhamisító 8.
 Mattai Visa-féle hamisítvány 104.
 Mátyás Flórián 149.

Megegyezés törvényei 10, 51.
 Megerősítő levelek 167—8.
 Megerősítés L. *Corroboratiok*.
 Megpecsételés formulája 47, 48, 66, 90, 118.
 Megyevámok fölosztása 168.
 Memorialis 183.
 Merenye falu 131—2.
 Mesko veszprémi püspök 109.
 Mészárszékek jövedelme 105.
 Meszesi apátság 92.
 Mihály oklevélhamisító 8.
 Miklós pécsváradi apát 77.
 Mitissimus cím 57, 59, 66—7.
 Mitra 140—1.
 Monogrammu 48, 66, 91.
 Monostorok elnevezései 92.
 Monsferreus 92.
 Monte Casino 154.
 Morisena ecclesia 24.
 Mozaik darabok 28, kép 177.
 Murin falu 164—5.

N.

Nadajka falu 94.
 Nagy-Boldogasszony napja 163.
 Nagy Imre 56, 125, 132.
 Napok elnevezése 128.
 Nehemiás érsek 205.
 Nemesek 84, 87—8, 92.
 Névváltoztatás 157.
 Nógrád falu 94.
 Noël Valois 204.
 Nouveau Traité 187, 195.
 Nyelvemlék 79.
 Nyitrai adománylevél 103—6.
 — püspökség 105—6.
 Nyüved falvak 95—6.

O.

Oklevelek átíratása 76—7.
 Oklevél bíráló 24.
 — hamisítás 7—8.
 — részek felforgatása 45—6.
 — új kiadása 146.
 Olasz oklevelek 60.
 Olaszország 28.
 Oldalköveti hatalom 213, 215.
 Orbán (II) pápa 198, 201, 211—2.
 Ormánd falu 95.
 Ország felajánlása 201, 204—5.
 Országok Mihály 122—3.

Ortvay Tivadar 42, 50.
 Otto (I) császár 150.
 — (III) császár 13, 157—8, 163,
 172, 196.
 Ozora 41, 50.
 Örök időre szóló adományozás
 190—1.
 Összehasonlítás 12.

P.

Pacsa plébánia 109—10, 131.
 Padrag falu 36.
 Palaznok 36.
 Pagus szó 68.
 Pál falu 94.
 Pál veszprémi püspök 57.
 Pannonhalmi kiváltságlevél 101—
 102.
 — kiváltságlevél utóirata 146—
 177.
 — összeírás 30, 116, 164, 165.
 Pannoniorum rex 60—61.
 Pápai kancellária L. *Kancellá-
 ria*.
 — Levelek L. *Epistolae. Kivált-
 ságlevelek*.
 Papírnövény 188.
 Párbaj 126—8.
 Parens szó értelme 22.
 Parenzo város 19.
 Paschalis (II) pápa 199.
 Pauler Gyula 5, 128, 179.
 Pecset 109, 157—8.
 Pécsi alapítólevél 40—55, 160.
 — püspök 32.
 Pécsváradi alapítólevél 76—100,
 197.
 Pereked falu 95.
 Péter pécsváradi apát 76.
 Pilisi monostor 169.
 Pius cím 54—5.
 Plébánosok 109.
 Poena spiritualis 32—33, 46—7, 89.
 — pecuniaria. L. *Bírság*.
 Pozsega vidéke 41.
 Pozsonyi kis krónika 164.
 — vám harmad 149, 167—70.
 Pray György 25, 118.
 Privilegia. L. *Kiváltságlevelek*.
 Próbakő 178.
 Promulgatiók 43, 62, 129.
 Puer szó értelme 153.
 Püspökök áthelyezése 199.
 — kinevezése 214.
 Püspökségek alapítása 157.

R.

Rabszolgák 30.
 Racki Ferencz 4.
 Rada falu 108.
 Radla. L. *Anasztáz*.
 Rajcsányi Adám 111, 123.
 Rajki plébánia 110.
 Rakolyan falu 116.
 Rátót Olivér 122.
 Ravennai monostor 16—24.
 Razna falu 131—2.
 Registrum 169.
 Regölyi főesperesség 42.
 Reisenburgi Bertold 150.
 Rex szó értelme 150.
 Rimelő mondatok 203—4.
 Roger (II) szicíliai fejedelem
 31—33.
 Róka József 56, 69.
 Római curia 182.
 Rubeus Jeromos 16, 19, 20.

S.

Sanctissimus cím 56, 59, 60.
 Sándor pusztá 36.
 Sandalia 117, 140—1.
 Sárlos birtok 37.
 Schwarz Gottfried 4.
 Schönvitzky Bertalan 4, 179,
 201—3.
 Sculdacius 69.
 Segítség hívás. L. *Invocatio*ók.
 Sergius (VI) pápa 18.
 Sickel Tivadar 9, 187.
 Sigillatio. L. *Megpecsételés*.
 Signum. L. *Monogramm*.
 Simon pécsi püspök 34.
 Sirmium 50.
 Somlyó falu 94.
 Somlyó-Vásárhelyi monostor 92.
 Somogy megye 41.
 — megyei lázadás 153, 157.
 — megyei tized és vám 166, 167.
 Steuchus Agoston 205.
 Stolez falu, később pusztá 119.
 Strigar. L. *Esztergály*.
 Surányi János 179.
 Surius Lőrincz 201—8.
 Synodus szó értelme 203.
 Szalay László 4.
 Számokkal való megkülönböztetés
 150.
 Szántó falu 36.

Szap falu 135, 142.
 Szárberény falu 35.
 Százdi alapítólevél 30, 88, 116.
 Széchenyi Ferencz 184.
 Székes-Fehérvár 28, 71, 110, 163.
 Szekszárd 93.
 Szembizonyság 175—6.
 Szentadorján mártir. L. *Mártély*.
 Szent-Adalbert 157, 196.
 Szent-Brunó 157.
 Szentendre város 70, 71.
 Szentgyörgy pusztá 36—37.
 Szentgyörgyi család 109.
 Szent-Gellért 17, 18, 20, 139.
 Szent-Henrik császár 13, 18, 118.
 Szent-Imre herczeg 28.
 Szentirási jeligék 185.
 Szent-István dicsérete 149.
 — egyházi kivaltsága 209—16.
 — életiratai. L. *Hartvik, Legendák*.
 — felajánlja országát 201.
 — kancelláriája 152.
 — kiváló tulajdonai 214.
 — megkoronáztatása 196, 160—4.
 — nagy pecsétje 76.
 — nevének varázsa 8—9.
 — törvényei 12, 29.
 — udvartartása 52.
 — ujtásai 12.
 Szentjobb monostor régi neve 92.
 Szent-László 8—9, 34, 50, 95, 96, 108, 115—6, 137, 202, 205.
 — megerősítő levele 164—5, 170.
 Szent-Romuald 18, 19, 114.
 Szer falu 94.
 Szerafin esztergami érsek 137.
 Szerdahelyi Alajos 25, 26.
 Szerződés szegés 155.
 Szigetfő 36—37.
 Szilveszter (II.) pápa 163, 185, 188—94.
 Szilveszter-bulla 178—216.
 — védői és támadói 4, 179, 201—6.
 Szláv írók 105.
 Szolgaszemélyzet s annak fontossága 28, 30, 59, 80, 84, 93, 105, 114, 117, 138.

T.

Tápé falu 41.
 Tartozékok 64—5.
 Telekkönyvi pontosság 166.

Termini szó értelme 72.
 Teuzo pápai követ 202.
 Theophano császárléány 27.
 Thietmár merseburgi püspök 22, 43, 163.
 Tihanyi alapítólevél 30, 116.
 — apátság 56, 62, 168, 202.
 Tirói jegyek 188.
 Tized 96, 108, 115, 166.
 — perek 77, 95—7, 119—20.
 — jegyzék (papai) 49—50, 97, 110.
 Toldások 152—3.
 Tolnamegye vámja 168.
 Tomko író 205.
 Tormos falu 106.
 Tota főúr 137.
 Traditum szó 153.
 Trau város 182—3.
 Trieri monostor 19.
 Turóczy János 162.
 Tüzes vaspróba 126.

U.

Ujtás 159.
 Unrest Jakab 162.
 Utánzás 11, 114, 117, 176—7.
 Utazások 110, 182—3, 196.
 Utlevél hamisítás 184.
 Utóiratok 146, 171—2.

V.

Vadbörök 135.
 Vág villa 167.
 Vakmerő ítélet 187.
 Választott bírák 169.
 Változtatások az oklevélben 56, 72, 208.
 Vám adományozás 87, 168.
 — felosztás 149—50.
 Vancsa. L. *Bancsa*.
 Vándor élet 115.
 Várad krónika 161—2.
 Várkony falu 94.
 Városh Gyula 146, 199.
 Vásárok 85, 97—8, 128, 170.
 Vélemények Szent-István okleveleiről 3—4.
 — a pannonhalmi levélről 171.
 — a Szilveszter-bulláról 179.

Verancsics Antal 182—84.

— Faustus 183—4.

Verbőczy hármaskönyve 161.

Veszprémi alapítólevél 52—76.

Veszprémvölgyi alapítólevél 25—39.

Vezérlők eszmék 172.

Viaszba göngyölt levél 34.

Visegrád 70.

Vízvezeték 50, 85.

Volfréd író 59.

Z.

Zágrábi krónika 161—2.

— püspökség 41.

Zalai főesperest 110.

Zalavár 128.

Zalavári alapítólevelek 107—133.

Zeland veszprémi püspök 57, 108.

Zemogny 41, 50.

Zomba falu 93.

Zomlani Gábor oklevélhamisító 8.

Zsigmond király 78, 122—23.

TARTALOM.

Előszó	Lap 3
--------------	----------

ELSŐ RESZ.

Bevezetés	7
I. A ravennai adománylevél	16
II. A veszprémvölgyi alapítólevél	25
III. A pécsi alapítólevél	40
IV. A veszprémi alapítólevél	56
V. A pécsváradi alapítólevél	76
VI. A pannonhalmi kiváltság- (mások szerint alapító-) levél	101
VII. A nyitrai adománylevél	103
VIII. A zalavári 1019-iki alapítólevél	107
IX. A zalavári 1024-iki alapítólevél	124
X. A bakonybéli alapítólevél	136
XI. A pannonhalmi kiváltságlevél utóirata	146

MÁSODIK RESZ.

Szilveszter-bulla	178
-------------------------	-----

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK KIADÁSAI.

(Opera per collegium historicum Academiae Scient. Hung. edita.)

A)

Magyar Történelmi emlékek.

(Monumenta Hungariae Historica.)

I. Okmánytárak (Diplomataria) I—XXVII. 1857—1888	54 frt.
II. Írók (Scriptores) I—XXXII. 1872—1882	64 frt.
III. Országgyűlési emlékek (Acta Comitiorum):	
a) Magyarországiak (Hungariae) I—X. 1874—1885	30 frt.
b) Erdélyiek (Transsilvaniae) I—XIV. 1874—1887	42 frt.
IV. Diplomáciai emlékek (Acta Extera):	
a) Az Anjou-korból (Andegavensia) I—III. 1874—1877	12 frt 50 kr.
b) Mátyás király korából (Matthiae Corvini) I—IV. 1874—1877	8 frt.

B)

Archivum Rákócianum.

a) Had- és belügy (Acta Interna) I—X. 1873—1883	26 frt.
b) Diplomátia (Acta Extera) I—III. 1872—1876	6 frt.
Anjoukori Okmánytár. (Codex Diplom. Andegavensis.) I—V. 1879—1887	19 frt.
Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. (Diplomatarium Relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae.) 1887	5 frt.
Magyarországi városok számadáskönyvei. (Rationes Civitatum Hungariae.) 1885	4 frt.
Török-magyarorkori történelmi emlékek. (Diplomatarium dominationis Turcarum in Hungaria.) I—IX. Név- és tárgymutatóval. 1863—1873	18 frt 60 kr.
Történelmi Tár. (Archivum Historicum.) I—XXV. 1856—1877	25 frt 40 kr.

A Magyar Tud. Akadémia főtitkári hivatala.

(Officium secretarii generalis Academiae Scientiarum Hung.)